МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Н. В. Горбач

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ IX–XVIII СТОЛІТЬ

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК
для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра
спеціальностей «Середня освіта» освітньої програми «Середня освіта (Українська мова і література)» та «Філологія» освітньої програми «Українська мова та література»

Затверджено
вченою радою ЗНУ
Протокол № 5
від 22 грудня 2020 року

Запоріжжя 2020

УДК: 821.161.2’0 «8/17» (075.8)
Г67

Горбач Н. В. Історія української літератури IX–XVIII століть : навчально-методичний посібник для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра спеціальностей «Середня освіта» освітньої програми «Середня освіта (Українська мова і література)» та «Філологія» освітньої програми «Українська мова та література». Перероб. і доп. Запоріжжя : ЗНУ, 2020. 140 с.

Навчально-методичний посібник містить теоретичний матеріал та практичні завдання з курсу «Історія української літератури IX–XVIII століть». Мета посібника – ознайомити студентів із початковим етапом розвитку української літератури через вироблення розуміння його особливостей, засвоєння найважливіших теоретичних проблем, сформування навичок аналізу, усвідомлення наукової, історичної, художньо-естетичної цінності, а також сформувати компетентності, необхідні для успішної професійної діяльності.

Призначений для студентів філологічного факультету усіх форм здобуття освіти.

Рецензент *Т. В. Хом’як*, к. філол. наук, професор кафедри української літератури (Запорізький національний університет)

Відповідальний за випуск *Н. В. Горбач,* к. філол. наук, доцент кафедри української літератури (Запорізький національний університет)

ЗМІСТ

Передмова……4

Тематика практичних занять за змістовими модулями…….....6
Модуль 1. Становлення української літератури епохи Середньовіччя…..….....6
Модуль 2. Жанрово-тематичне розмаїття оригінальної літератури доби Середньовіччя……....14
Модуль 3. Література епохи Ренесансу та раннього Бароко ……....23
Модуль 4. Література зрілого Бароко……..33

Завдання для розвитку навичок інфомедійної грамотності й критичного сприйняття інформації……...45

Зразки відповідей на питання планів практичних занять.....53
Самобутність жанрової системи літератури Київської Русі…….....53
Джерела «Повісті минулих літ». Тематичне та жанрове багатство пам'ятки……....55
Жанр «Слова...». Синкретизм писемної і усної жанрових систем.....58
Соціально-історичні умови к. XVI–XVII століття…….....59
Дослідження творчості І. Вишенського…….....62
Світоглядні й суспільні позиції І. Вишенського……....63
«Послання до єпископів»: композиція, проблематика, стиль твору……....65
Збірка «Млеко» І. Величковського як зразок поетики курйозного віршування…….....67
«Автобіографія» І. Турчиновського про життя мандрівних дяків.....70
Новаторство драми «Володимир» Ф. Прокоповича……..…72
Збірка «Сад божественних пісень»: структура, семантика назви, характер взаємодії епіграфів і віршів …….....75
Образ Г.Сковороди в художньо-біографічних творах.....79

Тематика індивідуальних дослідницьких завдань...…….…….....82

Список творів для обов'язкового прочитання.....85

Тексти творів для вивчення напам'ять…….....89

Поради щодо читання творів давньої української літератури.....95

Підсумкова семестрова контрольна робота.....97

Запитання та завдання для підсумкового контролю.…….....128

Рекомендована література до курсу.....130

Короткий термінологічний словник…….....134

ПЕРЕДМОВА

Українська література IX–XVIII ст. (давня українська література) – не лише передісторія літературного процесу, а й самостійне художнє явище, яке, відзначаючись нетривіальними формами художнього мислення, робить духовно повноцінним наше існування, сприяє вихованню національної свідомості. Вивчення цього курсу закладає основи теоретичних знань історико-літературного процесу, сприяє усвідомленому сприйняттю української літератури як невід'ємної частини світової.

Структура курсу відбиває складний процес розвитку давньої української літератури, розкриває художню значущість найвизначніших творів словесного мистецтва. Курс має теоретичну та практичну спрямованість. Лекційний курс передбачає ознайомлення з найважливішими темами та проблемами, які формують уявлення про зміст та специфіку давньої літератури і вимагають системного, узагальнюючого підходу. Система практичних занять разом із системою самостійної роботи дає змогу опанувати новий матеріал, закріпити й деталізувати його або розширити й доповнити матеріал, викладений у лекціях.

У відповіді на питання плану практичного заняття студент повинен продемонструвати:

- знання художніх текстів, розуміння їх етико-естетичної цілісності, жанрово-тематичної специфіки, композиційної структури, образної системи, мови та стилю;
- знання основних понять і положень теорії літератури;
- розуміння національної специфіки та художньої самобутності української літератури;
- залучення літературного контексту, проведення аналогій, протиставлень щодо інших творів української та світової літератури;
- додержання нормативності мови;
- виразне читання творів (уривків) напам'ять, визначених відповідним переліком.

Самостійна робота студентів із дисципліни «Історія української літератури IX–XVIII ст.» передбачає:

- підготовку теоретичних питань шляхом опрацювання навчальної літератури до кожного практичного заняття;
- виконання письмових завдань різного типу, що подані до планів практичних занять;
- виконання науково-дослідних робіт;
- прочитання текстів пам'яток давньої української літератури, добирання цитат відповідно до поставлених питань і завдань.

Мета курсу «Історія української літератури IX–XVIII століть» визначається необхідністю вивчення початкового етапу розвитку української літератури, усвідомлення естетично-художніх особливостей творів IX–XVIII ст., осмислення відмінностей між ними, виявлення продовження і розвитку традицій на різних етапах літературного процесу.

Основні цілі курсу полягають у виробленні розуміння особливостей давньої української літератури, в засвоєнні найважливіших теоретичних проблем, пов'язаних із вивченням письменства цього періоду, у сформуванні навичок аналізу літературних творів та суджень про їх наукову, історичну, художньо-естетичну цінність.

Засвоєння курсу передбачає набуття компетентностей:

- здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у галузі середньої освіти або у процесі навчання, що передбачає застосування певних теорій та методів відповідної науки і характеризується комплексністю та невизначеністю умов;
- здатність вчитися, вдосконалювати власне навчання і виконання, з високим рівнем автономності;
- здатність ефективно формувати комунікаційну стратегію;
- навички обдумування;
- прийняття рішень на основі ціннісних світоглядних орієнтирів;
- здатність аналізувати, синтезувати, оцінювати, щоб виявляти проблеми і виробляти рішення;
- цінування різноманіття та мультикультурності;
- навички роботи з інформацією (уміння знаходити та аналізувати інформацію з різних джерел, передусім – за допомогою цифрових технологій);
- критичне осмислення основних світоглядних теорій і принципів у навчанні та професійній діяльності;
- уміння організувати комунікацію учнів і вихованців;
- уміння створювати рівноправний і справедливий клімат, що сприяє навчанню всіх учнів, незалежно від їх соціально-культурно-економічного контексту.

Вивчення курсу «Історія української літератури IX–XVIII століть» передбачає володіння вміннями та навичками, отриманими студентами при вивченні вступу до літературознавства, усної народної творчості, сучасної української літературної мови, Історії України. Курс є складовою частиною історії української літератури, він тісно пов'язаний з історією світової літератури, етнопсихологією, релігієзнавством, історією мови, мовознавством, палеографією.

ТЕМАТИКА ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ ЗА ЗМІСТОВИМИ МОДУЛЯМИ

МОДУЛЬ 1. СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ЕПОХИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Тема 1: Особливості давньої української літератури.

1. Рукописна традиція давньої української літератури.
2. Проблеми дослідження пам'яток.
3. Мова давньоукраїнських творів
4. Історія дослідження та проблема періодизації давнього письменства.

Поняття і терміни: *автентичність, список, редакція, устав, напівустав, скоропис, «гражданка».*

Література

Основна:

1. Білоус П. Давня українська література: засіб пізнання і виховання чи мистецтво слова? *Дивослово*. 2017. № 2. С. 12–15.
2. Білоус П. Історія української літератури XI–XVIII ст. Київ : ВЦ «Академія», 2009. С. 7–52.
3. Білоус П. Самобутні риси давньоукраїнської літератури. *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях та колегіумах*. 2005. № 7–8. С. 116–123.
4. Білоус П., Білоус О. Наодинці з давньою словесністю. *Білоус П., Білоус О. Українська література XI – XVIII ст.*: *навчальний посібник для самостійної роботи студента.* Київ : ВЦ «Академія», 2010. С. 5–28.
5. Єфремов С. Історія українського письменства. Київ : Femina, 1995. С. 32–58.
6. Коржовська О. Авторське самовираження і традиція у літературі Києворуської доби. *Літературознавчі обрії. Праці молодих учених*. 2014. № 21. С. 101–106.
7. Мишанич О. Проблеми вивчення давньої та класичної української літератури. *Нова історія української літератури (теоретико-методологічні аспекти)*. Київ : Фенікс, 2005. С. 181–189.
8. Моторнюк І. То якою ж має бути «Історія української літератури»? *Слово і Час.* 2003. № 4. С. 15–32.
9. Полєк В. Історія української літератури X–XVII ст. Київ : Вища школа, 1994. С. 3–21.
10. Сліпушко О. Українська література доби Середньовіччя. *Сліпушко О. Софія Київська. Українська література Середньовіччя : доба Київської Русі (X–XIII століття)*. Київ : Аконіт, 2002. С. 14–36.
11. Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). Тернопіль : Феміна, 1994. С. 16–30.
12. Шевчук В. Розмисел про культурно-стилістичні епохи. Коли почалася нова українська література. *Українська мова та література*. 1998. № 7. С. 1–3.

Додаткова:

1. Білоус П. Давнє українське письменство: стратегія пізнання та інтерпретації. *Білоус П. Світло зниклих світів (художність літератури Київської Русі).* Житомир : ЖДПУ ім. І. Франка, 2003. С. 12–26.
2. Білоус П. Постколоніальна рецепція української літератури періоду Київської Русі *Білоус П. Світло зниклих світів (художність літератури Київської Русі).* Житомир : ЖДПУ ім. І. Франка, 2003. С. 3–11.
3. Пелешенко Ю. Українська література пізнього середньовіччя : деякі аспекти дослідження. *Нова історія української літератури (теоретико-методологічні аспекти)*. Київ : Фенікс, 2005. С. 214–222.
4. Савенко О. Традиція – традиціоналізм – новаторство у давній українській літературі. *Теорія літератури: концепції, інтерпретації :* наук. зб. / редкол. : Л. Грицик (голова) та ін. Київ : Логос, 2015. С. 190–199.
5. Сліпушко О. Кримінальна справа академіка В. М. Перетца як дослідника літератури Київської Русі (за матеріалами архіву СБУ). *Слово і Час*. 2005. С. 65–70.
6. Токмань Г. Аксіологічний підхід до викладання давньої української літератури (на матеріалі монографії Валентини Соболь «Пам'ятна книга Дмитра Туптала»). *Токмань Г. Уявні діалоги : Слово про науковців*. Ніжин : Лисенко М. М., 2017. С. 172–179.

Методичні вказівки:

Однією зі специфічних рис давньої української літератури є рукописний характер значної кількості творів цього періоду. Це зумовило виникнення списків і редакцій. Тому історією давньої української літератури прийнято вважати не тільки історію літературних пам'яток, а й історію їхніх редакцій і списків.

Перед дослідниками давнього письменства постає низка проблем. Так, більшість творів давньої української літератури є анонімними. Результатами цього факту часто є неможливість встановлення часу і місця написання пам'ятки, яку ми вивчаємо в основному за пізнішими списками. У зв'язку з рукописною традицією, проблемами авторства, часу і місця написання творів давньої української літератури пов'язана проблема автентичності (справжності, оригінальності).

В основі мови творів давнього періоду – старослов'янська мова з виразними слідами української вимови, що доповнюється словами іншомовного походження. Тут слід згадати і форму тогочасного письма – від уставу, напівуставу до скоропису і гражданки.

Важливо, щоб першокурсники наголосили, що осмислення української літератури починається практично в добу Середньовіччя – це «індекси книг істинних і ложних» в Ізборнику 1073 року, праця Георгія Хировоска «Про образи» в Ізборнику 1076 року, опис книг під 1289 роком у Літописі Руському, описи бібліотек Слуцького Троїцького (1494), Супральського (1557), Львівського (1579, 1837) монастирів. Окремо слід зупинитися на внескові в розвиток медієвістики дослідників XIX–XX ст. М. Максимовича, І. Прижова,

М. Драгоманова, М. Петрова, П. Житецького, М. Сумцова, С. Єфремова, О. Огоновського, І. Франка, М. Грушевського, М. Возняка, Д. Чижевського та ін., зокрема на їх спробах періодизації давнього вітчизняного письменства.

ЗАВДАННЯ

1. Дати визначення понять «список» та «редакція». У чому полягає різниця між ними?

2. Виписати в зошит зразки періодизації давньої української літератури М. Возняка, М. Грушевського, С. Єфремова, Д. Чижевського. Уміти проаналізувати їх і пояснити відмінності.

Тема 2: Біблія як пам'ятка світової літератури

1. Біблія і процес формування духовних цінностей.
2. Структура і зміст Біблії:
   а) Старий завіт як священне писання іудаїзму та християнства;
   б) Новий завіт як священна книга християн.
3. Переклади Біблії українською мовою.
4. Біблійні образи, мотиви, сюжети в літературі та мистецтві. Біблеїзми в літературі.

Поняття і терміни: *біблеїзм, біблійний образ, біблійний мотив, біблійний сюжет.*

Література

Основна:

1. Білоус П. Історія української літератури XI–XVIII ст. Київ : ВЦ «Академія», 2009. С. 52–62.
2. Білоус П., Білоус О. Українська література XI–XVIII ст. Навчальний посібник для самостійної роботи студента. Київ : ВЦ «Академія», 2010. С. 269–301.
3. Возняк М. Історія української літератури : у 2 кн. Львів : Світ, 1994. Кн. 1. С. 99–134.
4. Грабовська С. Біблія і українська література. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2010. № 10. С. 34–41.
5. Грицай М. Микитась В., Шолом Ф. Давня українська література. Київ : Вища школа, 1989. С. 17–36.
6. Дем'янок Л. Образ Діви Марії у Євангеліях, апокрифах та у мистецьких творах. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2003. № 7. С. 32–34.
7. Єфремов С. Історія українського письменства. Київ : Femina, 1995. С. 76–82.
8. Кислашко О. Учителеві про Біблію. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2009. № 3. С. 34–37; № 4. С. 37–39; № 6. С. 33–36; № 7–8. С. 46–49; № 9. С. 40–43.
9. Куценко Л. Час вчитися любити. Біблія на уроках літератури. Кіровоград : Степова Еллада, 1999. 56 с.

10. Полєк В. Історія української літератури X–XVII ст. Київ : Вища школа, 1994. С. 21–25.
11. Рада І. «Пренепорочная, благая ...» Як вивчати біблійні образи на уроках літератури. *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. 2005. № 3. С. 91–94.
12. Ушинська А. Біблія: українські варіації для дитячої аудиторії. *Масова комунікація: історія, сьогодення, перспективи*. 2016. № 9–10. С. 123– 128.
13. Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). Тернопіль : Феміна, 1994. С. 49–72.
14. Шевченко В. Біблія і давня література: до питання впливу і інтерпретаційних підходів. Визвольний шлях. 2005. № 11. С. 72–89.

Додаткова:

1. Брайчевський М. Утвердження християнства на Русі. Київ : Наукова думка, 1988. 261 с.
2. Войцехівський Б. Євангелія, на якій присягають президенти України. *Пам'ять століть*. 2008. № 1–2. С. 120–121.
3. Коваль А. Спочатку було Слово. Крилаті вислови біблійного походження в українській мові. Київ : Либідь, 2001. 311 с.
4. Левченко Н. Біблійна герменевтика в давній українській літературі : автореф. дис. ... д-ра філол. наук. Київ, 2018. 40 с.
5. Міщук В. Кілька моральних уроків Біблії. *Дивослово*. 1994. № 1. С. 43–45.
6. Рокіцький О. Іван Пулюй – громадсько-політичний діяч. *Пам'ять століть*. 2002. № 1. С. 54–59.
7. Маленко О. Остромирове Євангеліє. *Вивчаємо українську мову та літературу. Позакласна робота*. 2014. № 2. С. 34–35.
8. Сліпушко О. Перекладна література у давньоруській лектурі. *Софія Київська. Українська література Середньовіччя : доба Київської Русі (X–XIII століття).* Київ : Аконіт, 2002. С. 129 – 151.
9. Степовик Д. Релігія і християнське мистецтво як предмет українознавства. *Слово і час*. 1993. № 3. С. 88–96.
10. Шевчук В. Як би я викладав уроки Біблії у школі? *Слово і час*. 1991. № 1. С. 54–59.
11. Ярошенко Р. Жанрово-композиційні особливості псалмів та їх лінгвістичний аналіз. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2011. № 4. С. 38–40.

Методичні вказівки:

Біблію не випадково називають Книгою Книг. В історії світового письменства неможливо відшукати твір, який зазнав би скількох перевидань і був перекладений на таку кількість мов, як Біблія. На теренах Київської Русі ця книга з'явилася після прийняття християнства, із того часу неодноразово переписувалася чи друкувалася в повному обсязі чи частково. Особливою популярністю користувалися новозаповітні твори – Євангелія від Матвія, Марка, Луки та Іоана. Найдавнішими Євангеліями є Реймське, Остромирове,

Пересопницьке. Книги Біблії у своїй сукупності подавали концепцію світу і людини, що стала своєрідним моральним кодексом людства.

Біблія писалася упродовж більш ніж півтори тисячі літ на території країн Близького Сходу та Середземномор'я. До їх створення причетні за різними даними від 40 до 400 авторів, що належали до різних суспільних шарів – серед них були царі, державні діячі, вчені, філософи, воїни, селяни тощо. Біблія складається зі Старого та Нового Заповітів. Старий Заповіт був написаний давньоєврейською та арамейською мовами. Він є культовою книгою християн та іудеїв. Новий заповіт був написаний грецькою мовою і є священною книгою християн. Твори Святого Письма різножанрові – хроніки, притчі, героїчний епос, любовна лірика й т. ін. У складі Старого Заповіту їх виділяють 47, у складі Нового – 27.

Аналізуючи жанрове і тематичне багатство Старого Заповіту, слід зупинитися на другій книзі П'ятикнижжя – книзі Вихід, яка містить ядро біблійного дидактизму – 10 заповідей, поетичних книгах Псалтир, Приповісті Соломона, Пісня Пісень, а також на пророцькій книзі Ісаї.

Розкриваючи жанрово-тематичну своєрідність Нового Заповіту, слід приділити увагу творам євангелістів, 2–3 притчам за власним вибором.

Перші переклади Біблії на нашій території здійснювалися церковнослов'янською мовою. Потреба україномовного перекладу постала лише в XIX столітті, коли церковнослов'янська мова стала для більшості малозрозумілою. До справи перекладу Книги Книг прилучилася низка діячів української культури і науки, але на перешкоді їм ставали суспільно-політичні перипетії. Перший повний переклад Біблії, здійснений П. Кулішем, І. Пулюєм, І. Нечуєм-Левицьким, побачив світ у 1903 році, хоча робота над ним розпочалася ще в 1871 році. Перекладання Біблії тривало і в XX столітті. Так, у 1994 році був здійснений переклад за участю представників різних християнських конфесій.

Біблія упродовж свого існування не припиняє бути невичерпним джерелом сюжетів, мотивів образів для письменства різних країн. Тому не сприймаються як перебільшення слова К. Макафі про те, що текст Біблії можна повністю відновити за її цитацією в творах світової літератури. Студенти повинні пригадати відомі їм твори української та зарубіжної літератури, твори інших видів мистецтва, пов'язані з Біблією. Цей зв'язок може виявлятися на різних рівнях – назви твору, епіграфу, сюжетів, мотивів, образів тощо.

ЗАВДАННЯ

1. Прочитати вказані в методичних рекомендаціях фрагменти Біблії.

2. Пояснити значення біблійних висловів:

а) Апостол; волхви; молох; обітована земля; зірка Полин; Гог і Магог; смертний гріх; бути записаним на скрижалі; внести свою лепту; грона гніву достигли; книга за сімома печатями; хто сіє вітер, пожне бурю; нехай обмине мене чаша сія; якщо навіть всі, то я – ні.

б) Жупел; світоч; декалог; піддати анафемі; долина печалі; ліванський кедр; перст Божий; берегти як зіницю ока; зарити талант у землю; жне, де не

сіяв; поклонятися чужим богам; посипати голову попелом; побудувати будинок на піску; що є істина?

3. Навести приклад 5-ти улюблених біблійних висловів, розтлумачити їх значення.

4. Назвати 5 творів художньої літератури, заголовками яких є біблеїзми.

Тема 3: «Повість минулих літ»

1. Літопис у системі жанрів літератури Київської Русі.
2. Редакції і основні списки «Повісті минулих літ».
3. Джерела «Повісті минулих літ». Тематичне та жанрове багатство пам'ятки.
4. Проблема авторства.
5. Стиль і мова «Повісті минулих літ».

Поняття і терміни*: літопис, літописне зведення, літописне оповідання, літописна повість.*

Література

Основна:

1. Білоус П. «Повість минулих літ». Історія чи література? *Українська мова та література в середній школі*. 2004. № 2. С. 116–123.
2. Білоус П. Жанрова система української літератури (період Київської Русі). *Слово і час*. 2002. № 2. С. 19–23.
3. Білоус П. Історія української літератури XI – XVIII ст. Київ : ВЦ «Академія», 2009. С. 62–89.
4. Білоус П., Білоус О. Українська література XI–XVIII ст. Навчальний посібник для самостійної роботи студента. Київ : ВЦ «Академія», 2010. С. 32–48.
5. Білоус П. Художній простір у «Повісті минулих літ». *Слово і час*. 2013. № 1. С. 63–69.
6. Гарчев П. Із спостережень над українською лексикою «Повісті врем'яних літ». *Слово і час*. 2000. № 2. С. 19–23.
7. Грицай М., Микитась В., Шолом Ф. Давня українська література. Київ : Вища школа, 1989. С. 36–39, 41–48.
8. Єфремов С. Історія українського письменства. Київ : Femina, 1995. С. 92–98.
9. Полєк В. Історія української літератури X–XVII ст. Київ : Вища школа, 1994. С. 30–37.
10. Сліпушко О. Традиція руського літописання і «Повість врем'яних літ». *Сліпушко О. Софія Київська. Українська література Середньовіччя : доба Київської Русі (X–XIII століття)*. Київ : Аконіт, 2002. С. 254–266.
11. Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). Тернопіль : Феміна, 1994. С. 114–123.

Додаткова:

1. Ісіченко І. Креативні виміри мучеництва в Читанні про Бориса і Гліба прп. Нестора Літописця. *Слово і час.* 2014. № 2. С. 24–27.
2. Котляр М. Воїнські повісті в південно-руському літописанні XII ст. *Український історичний журнал*. 2009. №4. С. 4–17.
3. Савенко О. Великодній парафраз у «Повісті минулих літ». *Слово і Час*. 2016. № 3. С. 60–64.
4. Сліпушко О. Нестор. *Сліпушко О. Софія Київська. Українська література Середньовіччя : доба Київської Русі (X–XIII століття)*. Київ : Аконіт, 2002. С. 246–253.
5. Чугаєва І. Давньоруське літописання в студіях М. І. Костомарова. *Сіверянський літопис*. 2011. № 2. С. 39–44.
6. Шакурова О. «Повість минулих літ» як важливе українознавче джерело про походження українського народу. *Українознавство.* 2010. № 3. С. 186–189.
7. Шевчук В. Збережено на віки. *Шевчук В. Дорога в тисячу років*. Київ : Радянський письменник, 1990. С. 16–24.

Методичні вказівки:

Орієнтовні відповіді на І та IV питання вміщені в розділі «Зразки відповідей на питання планів практичних занять».

Із лекції «Оригінальна література Київської Русі» студенти усвідомили, що найдавнішою оригінальною пам'яткою Київської Русі був літопис – історичний літературний твір, у якому розповідь велася за роками. Кілька літописів, об'єднаних в один твір, називалися зведенням. На початку XII століття виникло літописне зведення, відоме під назвою «Повість минулих літ», до складу якого ввійшла низка творів. Оскільки пам'ятка збереглася не в оригіналі, а в наступних редакціях, то студентам слід навести висновок О. Шахматова про три редакції пам'ятки, якого дотримуються всі дослідники літописів.

Не викликає сумнівів те, що літопис – результат діяльності багатьох людей, тому питання про авторство «Повісті» залишається відкритим. Але більшість дослідників сходиться на думці, що її упорядником був Нестор-літописець. Через те, що документальних відомостей про його життя обмаль, студенти можуть залучити до своєї відповіді й художньо-історичну та історико-художню концепції образу Нестора, подані в художніх творах.

З'ясувавши питання авторства, тематичного і жанрового багатства літописного зведення, слід наголосити, що не може бути мови про його стилістичну цілісність. Проте не залишаться непоміченими стисліть і простота літописного стилю, урочистість, монументальність окремих епізодів. Студенти можуть навести приклади використання авторами літописного зведення двох типів розповіді: коротких порічних записів і докладних розповідей про історичні події. Не викличе труднощів виділення в тексті пам'ятки оповідань фольклорного походження, яким властивий епічний стиль. Під час відповіді на це питання в пригоді стануть виписані з тексту прислів'я, приказки, афоризми, фразеологізми. Варто охарактеризувати лексику з точки зору тематичних груп,

наявності художніх засобів увиразнення зображення чи виявлення емоційно-естетичного ставлення до нього.

ЗАВДАННЯ

1. Прочитати текст твору.
2. Вивчити напам’ять уривок із пам’ятки.
3. Виписати із «Повісті минулих літ» 10 прикладів використання прислів’їв, приказок, афоризмів.
4. Сформулювати головну ідею пам’ятки. Якими суспільно-політичними обставинами була викликана поява твору такого ідейного звучання?
5. Навести приклади художніх творів XIX–XX століть, у яких використані мотиви та образи «Повісті минулих літ».

МОДУЛЬ 2. ЖАНРОВО-ТЕМАТИЧНЕ РОЗМАЇТТЯ ЛІТЕРАТУРИ ДОБИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Тема 4: «Повчання» Володимира Мономаха

1. Авторство, час і причини появи повчання.
2. Жанрова специфіка твору.
3. Композиція «Повчання».
4. Образ державного діяча у творі.
5. Стиль і мова повчання.

Поняття і терміни: *батьківське повчання дітям, жанровий синкретизм, повчання, послання, мемуари, автобіографія.*

Література

Основна:

1. Білоус П. Історія української літератури XI–XVIII ст. Київ : ВЦ «Академія», 2009. С. 105–123.
2. Возняк М. Історія української літератури : у 2 кн. Львів : Світ, 1994. Кн. 1. С. 146–158.
3. Грицай М., Микитась В., Шолом Ф. Давня українська література. Київ : Вища школа, 1989. С. 39–48.
4. Єфремов С. Історія українського письменства. Київ : Femina, 1995. С. 89–90.
5. Медвідь А. «Повчання Володимира Мономаха своїм дітям» як політичний заповіт нащадкам. *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї.* 2009. Вип. 18. С. 280–290.
6. Одинець І. Повчальні настанови мудрого князя. До вивчення «Повчання» Володимира Мономаха. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2004. № 4. С. 13–14.
7. Полєк В. Історія української літератури X–XVII ст. Київ : Вища школа, 1994. С. 37–40.
8. Сліпушко О. Володимир Мономах. *Сліпушко О. Софія Київська. Українська література Середньовіччя : доба Київської Русі (X–XIII століття).* Київ : Аконіт, 2002. С. 275–283.
9. Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). Тернопіль : Феміна, 1994. С. 106–111.
10. Яременко В. Повчання Володимира Мономаха. *Золоте слово. Хрестоматія літератури України-Русі епохи Середньовіччя IX–XV століть* : у 2 кн. / упоряд. В. Яременко, О. Сліпушко. Київ : Аконіт, 2002. Кн. 1. С. 32–33.

Додаткова:

1. Антофійчук В. Рецепція жанру псалма у творах Володимира Мономаха. *Наш голос* : літературно-культурний журнал українських письменників Румунії. Buharest : «S.C. SMART ORGANIZATION S.R.L.», 2016. № 264 (червень). С. 12–15.

2. Білецький О. «Повчання» Володимира Мономаха. *Білецький О. Зібрання праць* : у 5 т. Київ : Наукова думка, 1965. Т. 1. С. 188–193.
3. Іщенко О. Володимир Мономах у «Сказанні про Бориса та Гліба». *Сіверянський літопис*. 2013. № 2. С. 3–8.
4. Костомаров М. Князь Володимир Мономах. *Костомаров М. Галерея портретів*. Київ : Веселка, 1993. С. 34–52.
5. Чепа М.-Л. Ворожіння на Псалтирі як проективний тест у культурно-історичній психології. *Проблеми загальної та педагогічної психології* : збірник наукових праць Інституту психології імені Г. Костюка НАПН України.Київ, 2012. Т. VI. В. 7. С. 345–353.
6. Чепа М.-Л. Історико-психологічне дослідження «гріховного вчинку» Володимира Мономаха. *Проблеми загальної педагогічної психології* : збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. Костюка НАПН України. Київ, 2003. Т. V. Ч. І. С. 277–282.
7. Шарлемань Н. Еще о загадочном звере Древней Руси. *Софія Київська: Візантія. Русь. Україна* : збірка статей / від. ред. П. Сохань; упоряд. Д. Гордієнко, В. Корнієнко. Київ : б. в., 2011. С. 334–336.

Методичні вказівки:

«Повчання» Володимира Мономаха з'явилося в Лаврентіївському списку «Повісті минулих літ» як літописна стаття під 1096 роком, пізніше почало переписуватися окремо. «Повчання» датують початком 1117–1125 (дата смерті Мономаха) роками. Володимир пише, що «сидячи на санях, помислив я в душі своїй і воздав хвалу Богові, що він мене до сих днів, грішного, допровадив». Це свідчить, що твір написано в поважному віці, коли людина готується до смерті.

«Повчання» цікаве тим, що це перший оригінальний твір такого жанру на Русі. Жанр батьківських повчань був поширений у середньовіччі, і Володимир міг знати такі твори як «Повчання Соломона синові» (з притч Соломона), «Заповіді дванадцяти патріархів», візантійські повчання Ксенофонта і Теодори, вміщені в «Ізборнику Святослава» 1076 року, англосаксонські «Батьківські повчання». Але «Повчання» не є класичним зразком цього жанру, це самостійний твір, побудований на фактах руської історії і власного життя Володимира Мономаха. Жанровою особливістю цього твору є його жанровий синкретизм – тобто нерозчленованість, злитість, початкова нерозвинутість – твір має ознаки власне повчання, послання та мемуарів.

«Повчання» – цілісний твір, написаний за певним планом: вступ, дидактична, автобіографічна частини. Аналізуючи ці частини слід наголосити на причині написання твору, його багатій джерельній базі. Повз увагу не повинні пройти головні релігійні та світські настанови князя, їх підкріплення прикладами з власного життя В. Мономаха. Студенти повинні окреслити, якими постають програма державного діяча, образ ідеального правителя в пам'ятці.

Як зазначав Д. Чижевський, творам В. Мономаха властива поетичність образної мови. Студенти без утруднень наведуть приклади використання художніх засобів у творі, зокрема метафор, метонімій, порівнянь тощо. На

мовностильові особливості пам'ятки, безперечно, вплинули цитовані автором біблійні тексти, твори Василія Великого.

ЗАВДАННЯ

1. Прочитати текст твору.
2. Підготувати доповідь на тему: «Літературний доробок Володимира Мономаха».

Тема 5: «Слово о полку Ігоревім» – перший художній твір епохи Київської Русі

1. Історія відкриття і публікації «Слова...».
2. Проблема автентичності тексту. Питання авторства, датування та місця написання твору.
3. Історична основа поеми. Хронологічні рамки «Слова...».
4. Жанр «Слова...». Синкретизм писемної і усної жанрових систем.
5. Образна система «Слова...» (образи князів, жіночі образи, образ Руської землі, міфологічні образи, народно-поетичні образи). Засоби характеротворення.
6. Переклади й переспіви пам'ятки. Вплив «Слова...» на українську літературу.

Поняття і терміни: *слово, повість, пісня, ліро-епічна поема, історична основа.*

Література

Основна:

1. Білоус П. І знову про те, хто і коли сотворив «Слово о полку Ігоревім». *Бібліотечка «Дивослова».* 2012. № 1 (79). С. 32–35.
2. Білоус П. Історія української літератури XI–XVIII ст. Київ : ВЦ «Академія», 2009. С. 140–154.
3. Білоус П., Білоус О. *Українська література XI–XVIII ст. Навчальний посібник для самостійної роботи студента*. Київ : ВЦ «Академія», 2010. С. 72–88.
4. Возняк М. Історія української літератури : у 2 кн. Львів : Світ, 1994. Кн. 1. С. 227–249.
5. Грицай М., Микитась В., Шолом Ф. Давня українська література. Київ : Вища школа, 1989. С. 66–77.
6. Грушевський М. Історія української літератури : у 6 т. Київ : Наукова думка, 1993. Т. 2. С. 159–192.
7. Гумницька, Н. «Слово...» як загадка і феномен свого часу. *Дзвін*. 2018. № 7. С. 196–201.
8. Єфремов С. Історія українського письменства. Київ : Femina, 1995. С. 98–104.
9. Мишанич О. Довкола «Слова». Нова ревізія автентичності видатної пам'ятки. *Літературна Україна*. 2001. 30 серпня. С. 7.

10. Півторак Г. Проблема авторства «Слово о полку Ігоревім» (короткі підсумки й перспективи досліджень). *Півторак Г. Історико-лінгвістична славістика : вибрані праці : вибрані праці.* Київ : Наукова думка, 2015. С. 358–369.
11. Полєк В. Історія української літератури X–XVII ст. Київ : Вища школа, 1994. С. 44–53.
12. Салевич П. Традиція, образ і мислення автора «Слова о полку Ігоревім». *Слово і Час.* 2018. № 6. С. 50–59.
13. Сліпушко О. «Слово о полку Ігоревім». *Сліпушко О. Софія Київська. Українська література Середньовіччя : доба Київської Русі (X–XIII століття)*. Київ : Аконіт, 2002. С. 315–329.
14. Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). Тернопіль : Феміна, 1994. С. 177–192.
15. Щербатюк О. Семантика образу жінки у «Слові о полку Ігоревім». *Слово і Час.* 2016. № 4. С. 47–52.
16. Яценко Б. Похід Ігоря Сіверського 1185 року: політичні й літературні аспекти. *Слово і час*. 2000. № 6. С. 24–30.
17. Яценко Б. Ще раз про автора «Слова о полку Ігоревім». *Дивослово*. 2001. № 5. С. 7–9.
18. Яцкова Л. Безсмертне у віках. «Слово о полку Ігоревім» у перекладах та переспівах українських письменників. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2005. № 10. С. 25–29.

Додаткова:

1. Ковалець Л. «Слово о полку Ігоревім» у контексті ідейно-творчих інтересів Юрія Федьковича. *Слово і Час*. 2010. № 7. С. 51–58.
2. Маланюк Є. Діва – обида. *Українська мова і література в школі*. 1991. № 1. С. 24–27.
3. Махновець Л. Про автора «Слова о полку Ігоревім». Київ : Вища школа, 1989. 262 с.
4. Мишанич О. Нове про автора «Слова о полку Ігоревім». Слово і Час. 1990. № 6. С. 43–49.
5. Пінчук С. «Слово о полку Ігоревім» : посібник для вчителя. Київ : Радянська школа, 1990. 141 с.
6. Пушик С. Саркофаг автора «Слово о полку Ігоревім». *Дзвін*. 2018. № 8. С. 149–183.
7. Соя П. Велична пам’ятка слов’янської культури. Дивослово. 2004. № 7. С. 17–19.
8. Ткач М. Стежками нашої історії. До тлумачення міфологічних образів «Слова». *Літературна Україна*. 1988. № 43. С. 4.
9. Шелест В. «Карна» і «Жля» у «Слові о полку Ігоревім». *Дивослово*. 1994. № 12. С. 25–28.

Методичні вказівки:

Говорячи про історію відкриття рукопису твору, студенти наголосять, що воно пов'язане з іменем Олексія Мусіна-Пушкіна. Перше видання «Слова», яке побачило світ у 1800 році у Москві, було здійснене завдяки намаганням О. Мусіна-Пушкіна, істориків Миколи Бантиш-Каменського, Миколи Карамзіна. Цікаво, що текст твору був розшифрований лише завдяки М. Бантиш-Каменському, українцеві за походженням, який правильно зміг прочитати пам'ятку, написану українським скорописом XVII ст.

Студентам, що вже неодноразово під час вивчення творів давнього письменства зустрічалися з проблемою автентичності, буде під силу окреслити погляди супротивників і прибічників справжності твору, котрі вважають, що «Слово» є пам'яткою XII століття, збереженою у списку XVII ст. З часу відкриття списку й надрукування тексту «Слова» було зроблено чимало спроб назвати ім'я автора пам'ятки. У величезній критичній літературі про «Слово» (на сьогодні налічується близько 5000 наукових праць у різних країнах світу) знаходимо десятки різних гіпотез. Кожна з них має свої докази, але жодна не задовольняє всіх вимог, які висуваються щодо гіпотетичної особи автора «Слова о полку Ігоревім». Тому питання про авторство пам'ятки на сьогодні залишається відкритим. Студенти повинні навести кілька таких припущень, проаналізувавши їх сильні й слабкі сторони. Остаточно не вирішеним залишається і питання часу та місця написання «Слова», хоч і тут існують різні гіпотези (навести приклади).

Історичною основою твору стали події 13 квітня (за іншими джерелами 23 квітня) 1185 року. Окреслюючи історичні події, про які йдеться у творі, слід узяти до уваги статті Б. Яценка, який наголошував, що на кожній літописній повісті, в якій, крім «Слова о полку Ігоревім», описаний цей похід, позначилися політичні реалії того чи іншого часу. З часом дії Ігоря стали тлумачити як прагнення до слави, хоча таке трактування не властиве духові «Слова».

Складним і остаточно не розв'язаним є питання про жанр «Слова». Сам автор визначав його по різному. У назві він вжив термін «слово». Така назва була досить популярною в українській літературі XI–XIII століть: «Слово про закон і благодать» митрополита Іларіона, «Слово о загибелі Руської землі» та ін. У тексті автор пише: «почнем, же братіє, повість сію». У «Лексиконі» Памво Беринди зафіксовано більше 10 значень «слова», серед яких і «повість», отже «слово» і «повість» – синоніми. Далі автор хоче «почати сію пісню». Героїчною піснею називали «Слово» й перші видавці. У подальшому було зроблено багато спроб визначення жанру. Поєднання жанрових ознак урочистого красномовства, воїнської повісті, героїчної народної пісні дає право визначити «Слово» як героїчну поему з тісним поєднанням епічних та ліричних елементів.

Аналізуючи образну систему поеми, студенти наголосять, що в ній згадано 43 князі. Ідеальними правителями показані Святослав Всеволодович, Всеволод та Всеслав Полоцький, який жив за 100 років до походу Ігоря. Ведучи мову про образи князів варто апелювати до історичних джерел. Так, відомо, що військова біографія Ігоря багата на походи проти ворога, зокрема на половців він ходив, як свідчать джерела, шість разів. Тому причини його походу слід

вбачати не в честолюбних замірах, а в прагненні приєднати своє князівство до решти території Русі. Серед князів центральне місце посідає образ Святослава Київського (тут також слід навести короткі історичні відомості). Деякі дослідники, наприклад, А. Рибаков, схильні вважати, що вся поема присвячена в першу чергу Святославу, а не Ігорю. Характеристика образу Всеволода найбільш доречною є в порівнянні з образом Ігоря. Важливу роль в поемі виконують жіночі образи – руські жони, Глібівна, і, звичайно ж, Ярославна. У творі маємо потужний язичницький струмінь, про що, передусім, свідчить низка міфологічних образів – Даждьбог, Хорс, Стрибог, Див, Велес, Карна, Жля, Обида. У міфологічному ключі подано й образ вовка.

Попри таку багату образну систему, центральним образом пам'ятки є образ руської землі. Аналіз образної системи «Слова» повинен супроводжуватися дібраними з нього цитатами.

При підготовці останнього питання в пригоді стане розділ книги А. Тарасенка, в якому подано фрагменти з понад 20 українських перекладів твору.

ЗАВДАННЯ

1. Прочитати текст твору.
2. Вивчити напам'ять уривок із пам'ятки.
3. Порівняти текст «Слова» і текст літописного оповідання про похід Ігоря на половців 1185 року в Київському літописі. Скласти план обох творів, вказати на спільні і відмінні моменти в них.
4. Виписати 10 прикладів вживання крилатих слів, прислів'їв, приказок, афоризмів у «Слові».
5. Дібрати цитати до тем:

а) образ Руської землі – основний образ «Слова»;
б) образ Бояна;
в) порівняльна характеристика князів Ігоря і Всеволода;
г) образ Святослава (пояснити його «віщий сон» і «золоте слово»);
ґ) образ Ярославни;
д) зображення природи у «Слові».

Тема 6: «Києво-Печерський патерик» як пам'ятка літератури XIII століття

1. Патерик як різновид житійної літератури.
2. Історія створення, джерела, редакції «Києво-Печерського патерика».
3. Тематичне багатство пам'ятки.
4. Поетика новел.
5. Культурно-історичне значення «Києво-Печерського патерика». Його вплив на творчість українських письменників.

Поняття і терміни: *агіографія (житійна література), патерик, новела, легенда.*

Література

Основна:

1. Білоус П. Історія української літератури XI–XVIII ст. Київ : ВЦ «Академія», 2009. С. 156–162.
2. Білоус П. Чудо в художній структурі легенд Києво-Печерського патерика. *Білоус П. Світло зниклих світів (художність літератури Київської Русі)*. Житомир : ЖДПУ ім. І.Франка, 2003. С. 53–58.
3. Білоус П., Білоус О. Українська література XI–XVIII ст. Навчальний посібник для самостійної роботи студента. Київ : ВЦ «Академія», 2010. С. 89–98.
4. Возняк М. Історія української літератури : у 2 кн. Кн. 1. Львів : Світ, 1994. С. 174–181.
5. Грицай М., Микитась В., Шолом Ф. Давня українська література. Київ : Вища школа, 1989. С. 77–81.
6. Жиленко І. Слово до читача. Джерела та історія тесту Печерського патерика *Патерик Києво-Печерський*. Київ : Аконіт, 2001. С. 3–27.
7. Ісіченко Ю. Києво-Печерський патерик у літературному процесі к. XVI – поч. XVIII ст. на Україні. Київ : Наукова думка, 1990. 180 с.
8. Крекотень В. «Золота книга» українського письменного люду. *Києво-Печерський патерик. Репринтне видання*. Київ : Час, 1991. С. 270–278.
9. Сліпушко О. Києво-Печерський патерик. *Сліпушко О. Софія Київська. Українська література Середньовіччя : доба Київської Русі (X – XIII століття).* Київ : Аконіт, 2002. С. 337–342.
10. Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). Тернопіль : Феміна, 1994. С. 52–54, 88–90, 156–161.
11. Щербак О**.** Особливості трактування особистості жінки в духовно-релігійному творі (Києво-Печерський патерик). Слово і час. 2014. № 5. С. 76–81.

Додаткова:

1. Білецький О. Києво-Печерський патерик. Білецький О. Зібрання праць : у 5 т. Київ : Наукова думка, 1965. Т. 1. С. 239–249.
2. Білоус П. «Золота книга» української літератури («Києво-Печерський патерик» у школі). *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. 2003. № 3. С. 28–29.
3. Гирич І. Києво-Печерська лавра в контексті української історії і культури. *Пам'ять століть*. 1996. № 1. С. 102–119.
4. Жиленко І. Світоч руського благочестя. *Хроніка-2000*. 1994. № 3–4. С. 41–48.
5. Ісіченко Ю. Друковані видання Києво-Печерського патерика як явище української барокової агіографії. *Українське літературне барокко*. Київ : Наукова думка, 1987. С. 220–243.

6. Ісіченко Ю. Заснування Печерського монастиря в світлі літописних та агіографічних джерел. *Київська старовина*. 2001. № 1. С. 34–42.
7. Сліпушко О. Теодосій Печерський. *Сліпушко О. Софія Київська. Українська література Середньовіччя : доба Київської Русі (X–XIII століття)*. Київ : Аконіт, 2002. С. 238–245.
8. Гоголіна В. Поетика біблійного інтертексту в «Києво-Печерському Патерику» : автореф. дис. ... канд. філол. н. Львів, 2019. 15 с.
9. Гончаренко А. Книжні риси в мові Києво-Печерського Патерика. *Глобалізація / європеїзація і розвиток національних слов'янських культур* : зб. матер. Міжнар. наук. конф. до дня слов'ян. писем. і культ. (Київ, 24 травня 2016 р.) / редкол. : О. Онищенко (голова) та ін. Київ, 2016. С. 368–370.
10. Гончаренко А. Найменування предметів одягу в тексті Києво-Печерського патерика. *Мовознавство*. 2016. № 1. С. 55–65.
11. Гончаренко А. Лексичний склад Києво-Печерського патерика : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2016. 20 с.

Методичні вказівки:

Агіографічні твори поширювалися у складі кількох типів збірників: міней для читання (четьїх міней), синаксарів (прологів), патериків або отечників. Назва «патерик» походить від грецького слова «патер» – отець, застосовуваного до подвижників, що своєю поведінкою виражали суперечливість між ідеалами християнства й узвичаєним побутом суспільства. Термін «патерик» утвердився в грецькому словосполученні «патерика бібліа» – «книга отців».

Основу Києво-Печерського патерика складають твори двох ченців Києво-Печерського монастиря – Симона та Полікарпа, що мають однакову форму послання, об'єднані спільною метою – уславлення Печерського монастиря як найвідомішого чернечого осередку й символу єдності Русі. Наявність двох авторів пам'ятки позначилося і на її поетикальних особливостях.

До наших днів дійшло дві редакції патерика – Арсеніївська (1406) і друга Касіянівська (1462), яка і вважається канонічною.

Патерик в XI–XVI ст. – це єдиний цілісний агіографічний твір. У XVII ст. розуміння патерика як агіографічного твору змінюється і він розглядається вже не як жанр, а як тип агіографічного збірника, до складу якого входять тематично близькі твори. Кожне із оповідань Києво-Печерського патерика є невід'ємною частиною пам'ятки. Водночас усі вони є окремими творами, з власними сюжетами й героями. Подібної точки зору на жанрову природу патерика дотримуються В. Шевчук, В. Фрис, О. Сліпушко та ін. Зокрема, В. Крекотень вважав, що Києво-Печерський патерик за жанром належить до макрожанрів агіографічної літератури. Водночас основним мікрожанром «Патерика» є новела-легенда – коротке оповідання з нескладним сюжетом, – яка ілюструє норми християнської поведінки. Новели циклізуються навколо постаті оповідача й географічного простору діяльності його героїв.

Фактично патерик можна вважати першою збіркою новел в українській літературі.

Києво-Печерський патерик мав велике значення не лише для розвитку агіографічної прози, становлення духовної поезії в Україні, він ставав джерелом сюжетів та образів і для творів різних родів та жанрів світської літератури упродовж кількох століть. Чи не найвідомішою і найповнішою літературною обробкою пам'ятки в літературі ХХ століття став роман В. Шевчука «На полі смиренному».

ЗАВДАННЯ

1. Законспектувати статтю: Крекотень В. «Золота книга» українського письменного люду. *Києво-Печерський патерик. Репринтне видання*. Київ : Час, 1991. С. 270–278.

2. Проілюструйте прикладами з Києво-Печерського патерика слова І. Франка про пам'ятку: «Історик літератури не може не піднести живості і драматизму деяких оповідань та того щирого братолюбства і співчуття до всього людського горя, яким надихане тут кожне слово. З сього погляду «Патерик» і досі не перестав бути книгою гуманною і доброчинною».

МОДУЛЬ 3. ЛІТЕРАТУРА ЕПОХИ РЕНЕСАНСУ ТА РАННЬОГО БАРОКО

Тема 7: Творчість Івана Вишенського

1. Соціально-історичні умови кінця XVI–XVII століття.
2. Дослідження творчості І. Вишенського.
3. Модель біографії, прийнята наукою.
4. Світоглядні і суспільні позиції І. Вишенського: підкреслена тенденційність, відхід від ренесансних позицій, повернення до ранньохристиянських ідеалів, протиставлення православної та католицької цивілізацій, осуд використання світської науки й освіти.
5. Літературний доробок полеміста. Два періоди творчості.
6. «Послання до єпископів»: композиція, проблематика, стиль твору.

Поняття і терміни: *полеміка, полемічна література, послання.*

Література

Основна:

1. Білоус П. Історія української літератури XI–XVIII ст. Київ : ВЦ «Академія», 2009. С. 204–236.
2. Білоус П., Білоус О. *Українська література XI–XVIII ст. Навчальний посібник для самостійної роботи студента*. Київ : ВЦ «Академія», 2010. С. 100–115.
3. Возняк М. Історія української літератури : у 2 кн. Кн. 1. Львів : Світ, 1994. С. 399–438.
4. Грабович Г. Авторство й авторитет у Івана Вишенського: діалектика відсутності. *Слово і Час*. 1990. № 6. С. 45–54.
5. Грицай М., Микитась В., Шолом Ф. Давня українська література. Київ : Вища школа, 1989. С. 159–172.
6. Єфремов С. Історія українського письменства. Київ : Femina, 1995. С. 131–135.
7. Коваль Д. І. Вишенський та його антиунійний світогляд. *Гілея* : науковий вісник. 2015. № 97. С. 20–24.
8. Маленко О. Українські полеміст й ритори. *Вивчаємо українську мову та літературу. Позакласна робота*. 2014. № 6. С. 36–39.
9. Паславський І. Писав мандрованець, якого звуть Вишенським. *Дзвін*. 1991. № 1. С. 152–162.
10. Пелешенко Ю. Дещо про традиції у творчості Івана Вишенського. *Українське літературне барокко*. Київ : Наукова думка, 1987. С. 131–143.
11. Полєк В. Історія української літератури X–XVII століть. Київ : Вища школа, 1994. С. 90–96.
12. Савченко С. Іван Вишенський: у пошуках автентичного образу. *Київська старовина*. 2007. № 4. С. 34–52.

13. Ушкалов Л. Феномен української полемічної літератури. *Слово і Час*. 2000. № 10. С. 16–22.
14. Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). Тернопіль : Феміна, 1994. С. 225–232.
15. Шевчук В. Іван Вишенський та його твори. Шевчук В. Муза Роксоланська: Українська література XVI–XVIII століть : у 2 кн. К. : Либідь, 2005. Кн. 1. С. 200–213.

Додаткова:

1. Білецький О. Полемічна література. Іван Вишенський. *Білецький О. Зібрання праць* : у 5 т. Київ : Наукова думка, 1965. Т. 1. С. 264–276.
2. Демченко С. Полемічна література XVI–XVII ст. Творчість Івана Вишенського. *Давня українська література (X–XVIII століття).* Практикум : навч. посіб. Київ, 2013. С. 73–80.
3. Жуковський В. Ісихазм і християнська містика. *Київська старовина*. 1996. № 1. С. 110–125.
4. Пелешенко Ю. Українська культура й ісихазм. Суть духовної практики ісихазму. *Український світ*. 1992. № 2. С. 17–18.
5. Савченко С. Полемічна література XVI–XVII ст. в українській історіографії. *Український історичний журнал*. 2007. № 5. С. 158–174.
6. Ткачук Р. Іпатій Потій та уніоністика на межі XVI–XVII ст. *Слово і Час*. 2009. № 6. С. 13–19.
7. Юкало В. Полемічна література XVI–XVII ст. як зародження української публіцистики. *Дивослово*. 2005. № 6. С. 11–19.

Методичні вказівки:

Зважаючи на складність теми практичного заняття, на потребу відмовитися від тенденційності у висвітленні питань, пов’язаних із полемічною літературою XVI – XVII століть загалом і творчістю І. Вишенського зокрема, у розділі «Зразки відповідей на питання планів практичних занять» цього посібника запропоновані орієнтовні відповіді на перше, друге, четверте і шосте питання.

Що стосується біографії письменника, то про неї збереглося дуже мало відомостей. У літературознавстві закріпилася гіпотетична модель життєпису полеміста. Згідно з нею, народився І. Вишенський між 1545 – 1550 рр. у містечку Судова Вишня в Галичині (нині територія Львівської обл.) у міщанській родині. Як свідчать його твори, деякий час він жив у Луцьку і Острозі. І. Франко припускав, що в отриманні освіти І. Вишенському сприяв князь К. Острозький. Згодом І. Вишенський постригся в ченці і жив деякий час в Уневському монастирі. У 80-х роках XVI ст. І. Вишенський поселився на Афоні, що був тоді центром православного чернецтва. Там він певний час мандрував по монастирях, а потім став ченцем одного з них. У 1604 році полеміст здійснив подорож на Україну, але в 1606 році знову повернувся на Афон. Під кінець життя І. Вишенський замкнувся в печері. Саме на Афоні, І. Вишенський розпочав свою літературну діяльність. Про те, як і коли закінчив

своє життя І. Вишенський, немає достовірних відомостей. Помер він на Афоні, очевидно, в 20-х роках XVII ст.

Доробок І. Вишенського користувався неабиякою популярністю і наприкінці XVI ст. він підготував до друку збірку своїх творів під назвою «Книжка». До неї ввійшло 10 творів полеміста з трьома передмовами. Але ця збірка творів за життя автора так і не вийшла друком. Загалом із 16 відомих на сьогодні творів І. Вишенського за життя письменника надруковано було тільки «Послання до князя К. Острозького». Подією, яка поділила творчість письменника упродовж 25 років на два періоди, стала Берестейська унія 1596 року. Для розкриття питання важливо схарактеризувати, чим саме відрізнялися твори обох періодів.

ЗАВДАННЯ

1. Прочитати текст твору.

2. Законспектувати статтю І. Франка “Іван Вишенський, його час і письменська дільність» (Франко І. Зібрання творів : у 50 т. Т. 28. Київ : Наукова думка, 1980. С. 260–278.).

3. Дати відповіді на тестові питання:

1) Рідне місто І. Вишенського називалося:
   а) Вишенське; б) Вишневе; в) Вишнювате; г) Вишня; д) Судова Вишня.
2) Улюбленим жанром І. Вишенського був:
   а) діалог; б) трактат; в) писання; г) послання; д) памфлет.
3) Близько 40 років свого життя І. Вишенський провів у:
   а) Львівському монастирі; б) Уневському монастирі; в) в Афонському монастирі; г) Манявському скиті; д) Почаївській лаврі.
4) Полеміці з представниками Львівського братства присвячено твір І. Вишенського:
   а) «Книжка»; б) «Порада»; в) «Послання до єпископів»; г) «Позорище мисленне»; д) «Послання Домнікії».
5) Доробок І. Вишенського складають:
   а) 10 творів; б) 15 творів; в) 16 творів; г) 17 творів; д) 18 творів.
6) Юрій Рогатинець згадується в творі:
   а) «Послання Домнікії»; б) «Послання до всіх обще в Лядській землі живущих»; в) «Послання Іову Княгиницькому»; г) «Послання князю Василю Острозькому»; д) «О єретиках».
7) Збірка творів І.Вишенського називалася:
   а) «Азбука»; б) «Збірник»; в) «Книжка»; г) «Послання»; д) «Книжиця».
8) Останній відомий твір І. Вишенського:
   а) «Позорище мисленне»; б) «Зачапка мудрого латынника з глупым русином»; в) «Послання львівському братству»; г) «Послання Іову Княгиницькому»; д) «Загадка философам латинским".
9) І. Вишенський відвідав Україну в:
   а) 1604–1605 рр.; б) 1605–1606 рр.; в) 1621–1622 рр.; г) 1623–1624рр.; д) 1632–1633 рр.
10) У творчості І. Вишенського виділяють:

а) один період творчості; б) два періоди творчості; в) три періоди творчості; г) чотири періоди творчості; д) п’ять періодів творчості.

11) Берестейська унія, що мала вплив на творчість І. Вишенського, відбулася:
а) 1569 р.; б) 1596 р.; в) 1598 р.; г) 1600 р.; д) 1620 р.

12) За життя письменника у 1598 р. в «Острожской книжице» було надруковане послання І. Вишенського:
а) «От святое Афонское горы скитствующих»; б) «Послання Домнікії»; в) »Послання до єпископів»; г) «Послання львівському братству»; д) «Послання Іову Княгиницькому».

13) Іпатій Потій, Михайло Рогоза, Кирило Терлецький, Леонтій Пельчицький, Дионисій Збируйський, Григорій Заборовський є адресатами твору І. Вишенського:
а) «Послання Іову Княгиницькому»; б) «Послання до всіх обще в Лядській землі живущих»; в) «Послання до єпископів»; г) «Послання князю Василю Острозькому»; д) «Загадка філософам латинським».

14) Монографія «Іван Вишенський і його твори», присвячена літературній спадщині письменника-полеміста, належить авторству:
а) М. Костомарова; б) І. Франка; в) Д. Чижевського; г) М. Возняка; д) Вал. Шевчука.

15) Подією, яка ділить творчість І. Вишенського на два періоди, є:
а) Люблінська унія; б) Берестейська унія; в) Флорентійська унія; г) повернення в Україну; д) приїзд на Афон.

16) На думку літературознавців, опікуном І. Вишенського міг бути:
а) Василь Острозький; б) Януш Острозький; в) Петро Могила; г) Герасим Смотрицький; д) Іпатій Потій.

17) Твори І. Вишенського були відкриті:
а) С. Соловйовим; б) М. Костомаровим; в) П. Кулішем; г) А. Кримським; д) С. Єфремовим.

18) Вперше надрукував твори І. Вишенського у 1865 році в «Актах, относящихся к истории Южной и Западной России»:
а) І. Франко; б) М. Костомаров; в) М. Драгоманов; г) В. Перетц; д) І. Єрьомін.

19) До складу «Книжки» І. Вишенського ввійшло:
а) 5 творів; б) 8 творів; в) 10 творів; г) 12 творів; д) 17 творів.

20) Філософська поема «Іван Вишенський» належить авторству:
а) Т. Шевченка; б) І. Франка; в) Лесі Українки; г) О. Олеся; д) М. Вороного.

21) Відразу після постригу в ченці в Україні І. Вишенський деякий час жив в:
а) Уневському монастирі; б) Почаївському монастирі; в) Зографському монастирі; г) Львівському монастирі; д) Києво-Печерському монастирі.

22) Уперше в науковій літературі ім’я І. Вишенського з’явилося в:
а) 1848 р.; б) 1860 р.; в) 1865 р.; г) 1874 р.; д) 1895 р.

23) І. Франко відносив час написання «Послання до єпископів» до:
а) 1598 р.; б)1600 р.; в) 1602 р.; г) 1604 р.; д)1605 р.

24) Причиною того, що «Книжка» І. Вишенського не була надрукована є:

а) конфлікт І. Вишенського з Львівським братством, в руках якого була друкарня; б) відсутність коштів; в) закриття православних друкарень; г) відсутність попиту на таку літературу; д) бажання І. Вишенського поширювати твори в рукописному вигляді.

25) І. Вишенський при творенні образів єпископів («... ви, панове біскупи, сидите на єпископських місцях, але на достойності й чесності не сидите; селами володієте, але вашими душами диявол володіє; пастирями називаєтеся, але є вовками, священиками зветеся, але є прокляті; єпископами іменуєтеся, але є мучителями; духовними себе вважаєте, але є поганці і язичники... «) використовує прийом:
а) метафора; б)перифраз; в) антитеза; г) паралелізм; д) градаці

Тема 8: Українське віршування XVII – XVIII століть

1. Становлення української книжної поезії: тематичне та жанрове багатство.
2. Розвиток теорії віршування.
3. Панегірична поезія. Творчість Олександра Митури, Софронія Почаського, Івана Орновського.
4. Синкретизм жанрової природи «Віршів на жалісний погреб…» Касіяна Саковича.
5. Поетична творчість Лазара Барановича: теми, ідеї, образи.
6. Поетичні збірки Івана Величковського.
7. Збірка «Млеко» Івана Величковського як зразок поетики курйозного віршування.
8. «Автобіографія» Іллі Турчиновського про життя мандрівних дяків. Творчість мандрівних дяків.
9. Жанрово-тематичне розмаїття поезії низового бароко.
10. Творчість Климентія Зіновіїва як зразок низового бароко: мотиви і образи поезій

Поняття і терміни: *бароко, високе бароко, середнє бароко, низове бароко, поетика, геральдичний вірш, епіграма, епітафія, емблема, елегія, панегірик, курйозне віршування, мандрівні дяки,*

Література

Основна:

1. Білоус П. Історія української літератури XI–XVIII ст. Київ : ВЦ «Академія», 2009. С. 360–375.
2. Білоус П., Білоус О. Українська література XI–XVIII ст. Навчальний посібник для самостійної роботи студента. Київ : ВЦ «Академія», 2010. С. 116–134, 195–207.
3. Грицай М., Микитась В., Шолом Ф. Давня українська література. Київ : Вища школа, 1989. С. 241–263.

4. Єфремов С. Історія українського письменства. Київ : Femina, 1995. С. 187–205.
5. Колосова В., Крекотень В. До питання про життя і творчість Івана Величковського. *Величковський І. Твори*. К. : Наукова думка, 1972. С. 16–36.
6. Криса Б. Український вірш кінця XVI – початку XVII ст.: маркування перспективи. *Слово і час*. 2009. № 6. С. 8–13.
7. Маслов С. Маловідомий український письменник кінця XVII – початку XVIII століття Іван Величковський. *Величковський І. Твори*. Київ : Наукова думка, 1972. С. 5–15.
8. Микитась В. Давньоукраїнські студенти і професори. Київ : Абрис, 1994. С. 240–260.
9. Полєк В. Історія української літератури X–XVII століть. Київ : Вища школа, 1994. С. 102–113, 116–123.
10. Чижевський Д. Майстер малих форм. *Чижевський Д. Українське літературне бароко*. Київ : Обереги, 2003. С. 57–86.
11. Шевчук В. Іван Величковський та Києво-Чернігівська поетична школа другої половини XVII століття. *Величковський І. Повне зібрання творів*. Київ : Дніпро, 2004. С. 5–24.
12. Шевчук В. Іван Орновський – панегірист кінця XVII – початку XVIII століть. *Муза Роксоланська: Українська література XVI–XVIII століть* : у 2 кн. Київ : Либідь, 2005. Кн. 2. С. 257–261.
13. Шевчук В. Касіян Сакович. «Вірші на жалісний погреб ... Петра Конашевича Сагайдачного». *Муза Роксоланська: Українська література XV–XVIII століть* : у 2 кн. Київ : Либідь, 2005. Кн. 1. С. 274–280.
14. Шевчук В. Низове бароко та засоби його творення. *Українська мова та література*. 1997. № 14. С. 1–3; № 17. С. 2–3.

Додаткова:

1. Білоус П. Українське одописання часів Руїни (друга половина XVII – початок XVIII ст.). *Слово і Час*. 2014. № 11. С. 32–48.
2. Колосова В. Європейська епіграма (розвиток жанру європейської епіграми в українській літературі XVI – XVII ст.). *Слово і Час*. 2010. № 9. С. 73–78.
3. Мельничук І. Збірка І. Величковського «Вірші на Євангеліє для іконописців» в контексті емблематичної поезії українського бароко. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія».* Серія : Філологічна. 2014. Вип. 45. С. 143–145.
4. Руда О. Художні особливості поетичного циклу Лазаря Барановича «Snop meki Krola bolesci Iezusa Christusa (Tragedia Wielkopiatkowa wystawiony)». *Слово і час*. 2015. № 6. С. 27–34.
5. Семенюк Л. Зооморфні образи української барокової поезії (на матеріалі віршів Данила Братковського). Слово і Час. 2011. № 4. С. 89–96.
6. Сидоренко Т. Образ Ісуса Христа в поезії Івана Величковського. Слово і Час. 2005. № 2. С. 23–26.
7. Сидоренко Т. Поетичне Чотири-Євангеліє та інші новозаповітні книги від Івана (Величковського). *Київська старовина*. 2003. № 1. С. 170–174.

8. Сидоренко Т. Художній світ у християнській ліриці Івана Величковського: часова і просторова перспектива. Київська старовина. 2002. № 2. С. 60–65.
9. Соболь В. Вивчення давньої української поезії XIV – поч. XVII ст. *Українська мова і література в школі*. 1990. № 9. С. 61–68.
10. Ткаченко О. Курйозна поезія в українській літературі XVII–XVIII ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 1999. 21 с.
11. Турчин О. Тема пияцтва у творчості Данила Братковського у дискурсі барокової концепції універсалізму. *Літературознавчі обрії. Праці молодих учених*. 2014. № 21. С. 129–133.
12. Українська література XVII століття / упоряд. В. Крекотень. Київ : Наукова думка, 1987. С. 15–19, 312–329, 348–363.
13. Українська література XIV–XVI століть / упоряд. В. Микитась. К. : Наукова думка, 1987. С. 25–28, 459–462.
14. Циганок О. До теорії скорботної елегії в українських поетиках XVII – І пол. XVIII ст. *Мандрівець*. 2011. № 3. С. 57–61.
15. Циганок О. Теорія епітафії в українських поетиках XVII – І пол. XVIII ст. Слово і час. 2011. № 5. С. 35–41.

Методичні вказівки:

Поетична палітра XVII–XVIII ст. надзвичайно цікава та різноманітна. Охопити її навіть в межах двох практичних занять неможливо. Тому для детального розгляду обрано постаті поетів, творчість яких є найбільш репрезентативною з точки зору жанрової системи, тематики, проблематики, поетики тощо. Проте зрозуміти специфіку поетичного доробку того чи іншого автора можна лише на синтетичному тлі становлення і розвитку барокової поезії. Реалізувати це завдання студенти повинні відповідаючи на перше питання плану. Говорячи про жанрово-тематичну специфіку поезії бароко, потрібно продемонструвати знання літературознавчих термінів на позначення жанрових різновидів, головних представників тогочасного літературного процесу та їх творів.

У відповіді на друге питання потрібно виявити розуміння терміну «поетика», знання основних праць з теорії літературної творчості XVII–XVIII ст., їх ключові концепції побудови поетичних творів різних жанрів.

Аналіз доробку певного митця варто проводити крізь призму збагачення ним жанрової і тематичної систем, запровадження нових стилістичних тенденцій, удосконалення версифікаційної майстерності. До уваги слід брати і мову творів, бо багатомовність була одною з ознак барокового віршування. Готуючись до відповідей, необхідно виписати з текстів поетичних творів найбільш промовисті цитати, що ілюструватимуть найуживаніші художні засоби, образи.

Особливістю напряму бароко на українському ґрунті було існування трьох стильових рівнів – високого, середнього та низького. Саме твори низького бароко стали важливим чинником десекуляризації та демократизації української літератури. Тут слід з’ясувати роль цілого суспільного прошарку – мандрованих дяків – у розвитку освіти й літератури в Україні, зокрема в

культивуванні низового бароко. Низове бароко, як його визначав В. Шевчук, – це поетика, творена низьким стилем і стихійними, природними, невченими письменниками, в яких низький стиль не заданий прийом, а природне естетичне бачення. У вчених поетів низький стиль виникає від усвідомлення існування природних, народних форм зображення.

ЗАВДАННЯ

1. Прочитати тексти поетичних творів.
2. Вивчити напам’ять визначені поетичні твори.
3. За рекомендаціями і зразками, поданими І. Величковським у збірці «Млеко», написати 2–3 власні поетичні твори.
4. Схарактеризуйте різновиди поетичних творів, написаних студентами філологічного факультету ЗНУ під час вивчення творчості І. Величковського (спираючись на збірку поета «Млеко»):

1) Все вирішують обставини, і терпіння.
доля, час,
Все порушують кохання, і правління
(Дарина Туркалевич).

2) істо ристократичну адість гор вляє
М А Р І Я
ені сонанс озваг ноземних сніється
(Маширо Наталія).

3) Доро′го, ти єдина даруєш спокій шукачу
Ти втішаєш збентежені душі тих хто страждає
Єдина збентежені думами тіла′ знов окриляєш
Даруєш душі тіла′ сповнені новою силою
Спокій тих знов новою наповнюєш радістю
Шукачу хто страждає окриляєш силою радістю серце
(Маширо Наталія).

4) Листки пожовклі давніх книг:
Ізборників, плачів, містерій.
Таїнство криється у них,
Експеримент минулих літ.
Ретельно дібрані слова
Аби було всім зрозуміло:
Такі книжки – це ду′мки
Унісон й пера,
Разо′вий сплеск натхнення –
Абсолюту.
(Лілія Біла)

5) – Ти ходив сьогодні в автопарк?
– Парк.
– І де твій автомобіль?
– Біль.
–Так треба ж було глядіти!
– Діти...
– Наступного разу не треба спішити!
– Шити.

(Таїсія Живиця)

6) В *конон*івських по*л*ях я не з*ва*жу на втому,
*а на*впаки *ста*ну *сія*ть в стократ

(Анастасія Кононова).

5. Дати письмові відповіді на тестові питання:

1) Який графічно-літературний твір мав тричленну будову – зображення, девіз, пояснювальний підпис?
а) епітафія; б) епіграма; в) емблема; г) панегірик; д) пастораль.
2) Яка з поетичних збірок XVII–XVШ ст. викладала теорію курйозного віршування?
а) «Сад божественних пісень» Григорія Сковороди; б) «Вірші та приповістки посполиті» Климентія Зіновіїва; в) «Млеко од вівці...» Івана Величковського; г) «Аполлонова лютня» Лазаря Барановича; д) «Зегар з полузегарком...» Івана Величковського.
3) У якому жанровому різновиді української поезії XVII–XVIII ст. в одне естетичне ціле поєднуються текст і зовнішня зорова форма?
а) сатирична поезія; б) курйозна поезія; в) панегірична поезія; г) історична поезія; д) любовна поезія.
4) Назвати перший український друкований панегіричний твір:
а) «Вірші... на погреб... Петра Конашевича Сагайдачного» Касіяна Саковича; б) анонімна «Просфонима»; в) «Візерунок цнот» Олександра Митури; г) «Імнологія» Памви Беринди; д) «Евхаристиріон» Софронія Почаського.
5) Назвати поетичний текст, який поклав початок української друкованої геральдичної поезії:
а) «Евхаристиріон» Софронія Почаського; б) «Вірші... на погреб... Петра Конашевича Сагайдачного» Касіяна Саковича; в) анонімна «Просфонима»; г) «Похвала на герб князів Острозьких» Герасима Смотрицького; д) «Хронологія» Андрія Римші.
6) У якому із жанрових різновидів української поезії XVII ст. творився образ позитивного героя доби?
а) історична поезія; б) релігійно-моралізаторська поезія; в) панегірична поезія; г) курйозна поезія; д) геральдична поезія.
7) Кому з відомих діячів української церкви присвячені панегірики «Евхаристиріон», «Імнологія» та «Евфонія веселобриняча»?

а) Лазар Баранович; б) Петро Могила; в) Варлаам Ясинський; г) Іоаникій Галятовський; д) Єлисей Плетенецький.

8) Хто був автором першої в історії української фольклористики збірки прислів'їв і приказок?
а) Касіян Сакович; б) Климентій Зіновіїв; в) Іван Величковський; г) Дмитро Туптало; д) Григорій Сковорода.

9) Який літературний напрям на українському ґрунті мав «високий», «середній» та «низовий» рівні?
а) бароко; б) класицизм; в) рококо; г) романтизм; д) реалізм.

10) Який вид комічної поезії будується на умисному контрасті між змістом та формою, що полягає в невідповідності стилю тематиці твору?
а) буриме; б) пародія; в) бурлеск; г) сатира; д) травестія.

МОДУЛЬ 4. ЛІТЕРАТУРА ЗРІЛОГО БАРОКО

Тема 9: Українська драматургія XVIII ст.

1. Літературна творчість Феофана Прокоповича.
2. «Володимир» Ф. Прокоповича – перша українська історична п’єса. Жанрові особливості.
3. Композиція твору.
4. Проблематика п’єси. Система образів.
5. Новаторство драми «Володимир» Ф. Прокоповича
6. Національно-патріотичні і релігійні мотиви драми «Милість Божа».
7. Проблема авторства драми.
8. Образ Б. Хмельницького у творі.

Поняття і терміни: *шкільна драма, історична драма, трагікомедія***.**

Література

Основна:

1. Білецький О. Зародження драматичної літератури на Україні. *Білецький О. Зібрання праць* : у 5 т. Київ : Наукова думка, 1965. Т. 1. С. 277–353.
2. Білецький О. Українська драматургія XVII–XVIII ст. *Білецький О. Матеріали до вивчення історії української літератури* : у 5 т. Т. 1. Київ : Радянська школа, 1959. С. 455–484.
3. Білоус П. Історія української літератури XI–XVIII ст. Київ: ВЦ «Академія», 2009. С. 324–337.
4. Білоус П., Білоус О. Українська література XI–XVIII ст. Навчальний посібник для самостійної роботи студента. Київ : ВЦ «Академія», 2010. С. 154–164.
5. Возняк М. Історія української літератури : у 2 кн. Львів : Світ, 1994. Кн. 1. С. 200–216.
6. Гудзій М. Ф. Прокопович. *Матеріали до вивчення історії української літератури* : у 5 т. Київ : Радянська школа, 1959. Т. 1. С. 579–584.
7. Єфремов С. Історія українського письменства. Київ : Femina, 1995. С. 173–178.
8. Працьовитий В. Образ Богдана Хмельницького у шкільній драмі «Милость Божія». *Працьовитий В. Українська історична драма*. Львів : Ліга-Прес, 2002. С. 108–123.
9. Працьовитий В. Проблема утвердження християнства у трагедокомедії «Владимир» Феофана Прокоповича. *Працьовитий В. Українська історична драма*. Львів : Ліга-Прес, 2002. С. 9–31.
10. Сулима М. Сюжетні схеми української шкільної драми. *Слово і час.* 1994. № 1. С. 46–51.
11. Сулима М. Українська драматургія XVII–XVIII століть. Київ : ПЦ «Фоліант», ВД «Стилос», 2005. С. 198–217.
12. Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). Тернопіль : Феміна, 1994. С. 274–276.

13. Шевчук В. Інокентій Нерунович. «Милість Божа». Шевчук В. Муза Роксоланська: Українська література XVI–XVIII століть : у 2 кн. Київ : Либідь, 2005. Кн. 2. С. 483–487.

Додаткова:

1. Автухович Т. Київський період творчості Ф. Прокоповича і барокко. *Українське літературне барокко*. К. : Наукова думка, 1987. С. 178–192.
2. Іваньо І. Естетична концепція і літературна творчість Ф. Прокоповича. *Літературна спадщина Київської Русі і українська література XVI–XVIII ст.* Київ : Наукова думка, 1981. С. 239–245.
3. Коваленко Л. «Володимир» Феофана Прокоповича – зразок шкільної драми. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2011. № 6. С. 28–30.
4. Костомаров М. Архієпископ Феофан Прокопович. *Костомаров М. Галерея портретів*. Київ : Веселка, 1993. С. 265–276.
5. Лавренчук В. Образ Івана Мазепи в давній українській літературі. *Дивослово*. 2009. № 2. С. 56–60.
6. Маленко О. Українські полеміст й ритори. *Вивчаємо українську мову та літературу. Позакласна робота*. 2014. № 6. С. 36–39.
7. Павлів І. Трагедокомедія «Володимир» Феофана Прокоповича як перша спроба звернення української шкільної драми до національної історії. *Дивослово*. 2011. № 9. С. 20–26.
8. Павлюк Н. Епічність як елемент в українській бароковій драматургії. *Мандрівець*. 2012. № 6. С. 26–28.

Методичні вказівки:

Ф. Прокопович відомий як філософ, публіцист, проповідник, поет, драматург, теоретик літератури й суспільний діяч першої третини XVIII століття. У Київській академії він пройшов шлях від професора до ректора, викладав курси поетики, риторики, філософії і видав власні підручники «Про поетичне мистецтво» та «Про риторичне мистецтво». У першому творі автор намагався очистити теорію поезії від надмірної формалістики, впливу латино-польських поетичних зразків, а наблизити до античних традицій. Нове слово сказав Ф. Прокопович і в теорії драми, запровадивши жанр трагедокомедії. Як літератор Ф. Прокопович був не тільки теоретиком, а й практиком – писав поезії українською книжною, російською, польською, латинською мовами.

«Володимир», написаний Ф. Прокоповичем за власними теоретичними приписами, став першою українською історичною п’єсою. Твір названо трагедокомедією, бо в ньому поєднано високе (прийняття християнства) з комічним (жерці). Ф. Прокопович пішов на синтез комедії і трагедії, тому що хотів гранично ускладнити контраст: його світи, презентовані Жериволом, Яропolком, бісом з одного боку та філософом, Володимиром з іншого – це персоніфікації темного і світлого, що є в людині і в історії. Автор прагне, щоб епоха була такою ж світлою, як апофеоз правління Володимира Святого.

На ґрунті української історії побудовано й драму «Милість Божа». Автор намагався відійти від шаблонних образів і сюжетів, наблизитися до сучасності: темою

його твору стало зображення народно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького, з нагоди 80-річчя якої драму й було написано.

Досьогодні полемізується питання її авторства, а серед імовірних претендентів називаються імена Ф. Прокоповича, І. Неруновича, Ф. Трофимовича.

Загалом, за спостереженнями В. Шевчука, у давній українській літературі можна зафіксувати дві хвилі інтересу до гетьмана: одна в час самої визвольної війни, а друга – упродовж XVIII ст., коли ім'я Б. Хмельницького вживалося для національної самооборони і відстоювання своїх прав і вольностей від нового поневолювача – російського царизму. У цьому розумінні драма «Милість Божа» знаменна тим, що в ній уперше створюється багатогранний образ Б. Хмельницького як батька нації. Отже, цей образ сприяв пробудженню народу від летаргічного сну, як писав автор «Милості Божої», відродженню в ньому войовничого духу в боротьбі за волю й національну гідність.

ЗАВДАННЯ

1. Прочитати тексти драматичних творів.
2. Законспектувати статтю: Шевчук В. Його живив бентежний дух. Слово про Ф. Прокоповича. *Шевчук В. Дорога в тисячу років*. Київ : Радянський письменник, 1990. С. 172–183.
3. На матеріалі розділу «Нові функції традиційних персонажів» книги М. Сулими «Українська драматургія XVII–XVIII століть» простежити та коротко занотувати еволюцію алегоричного образу Милості Божої в давній українській драматургії (Сулима М. Українська драматургія XVII–XVIII століть. Київ : ПЦ «Фоліант», ВД «Стилос», 2005. С. 108–121.).
4. Дати письмові відповіді на питання:

а) Як називається перша в українській літературі історична драма? Хто її автор?

б) У чому, на вашу думку, полягають основні особливості шкільної драми на історичну тему?

в) З якої нагоди була створена історична драма «Милість Божа...»?

г) У якій українській історичній драмі вперше дійовою особою постає народ?

Тема 10: Поетична, філософська та байкарська творчість Григорія Сковороди

1. Біографія Г. Сковороди та історія її вивчення.
2. Збірка «Сад божественних пісень»: структура, семантика назви, характер взаємодії епіграфів і віршів.
3. Соціально-етична проблематика в піснях 10, 20.
4. Інтерпретація панегіричної поезії (пісні 25 – 27).
5. Елементи пейзажної лірики в піснях 3, 13, 18.
6. Філософська проза Г. Сковороди, її жанрова самобутність. Ідеї родинного виховання в творах «Вдячний Еродій», «Убогий Жайворонок».

7. Збірка «Байки Харківські»: час і місце появи, структура, джерела сюжетів творів.
8. Тематичні групи байкарських творів, образне втілення в них головних засад філософії Г. Сковороди.
9. Місце Г. Сковороди в розвитку української літератури.

Поняття і терміни: *байка, фабула, «сила», емблема.*

Література

Основна:

1. Білоус П. Історія української літератури XI–XVIII ст. Київ : ВЦ «Академія», 2009. С. 375–387.
2. Білоус П., Білоус О. *Українська література XI–XVIII ст. Навчальний посібник для самостійної роботи студента*. Київ : ВЦ «Академія», 2010. С. 208–228, 230–266.
3. Возняк М. Історія української літератури : у 2 кн. Львів : Світ, 1994. Кн. 2. С. 76–92.
4. Грицай Л. Григорій Сковорода – сучасний автостопер. *Українська мова і література в школах України*. 2018. № 9. С. 24–28.
5. Грицай М., В. Микитась, Шолом Ф. Давня українська література. Київ : Вища школа, 1989. С. 374–388.
6. Ісіченко І. Сакральний простір «Саду божественних пісень» Григорія Сковороди. *Слово і час*. 2013. № 1. С. 52–62.
7. Каналюк В. Байки Григорія Сковороди. Дивослово. 2011. № 10. С. 24–28.
8. Коваль С. Філософія Григорія Сковороди на тлі сучасності. *Українська мова та література*. 2005. № 18. С. 31–32.
9. Максимов С. «Спорідненість» як головна ідея правової філософії Григорія Сковороди. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія : Філософія, філософія права, політологія, соціологія.* 2017. № 1 (32). С. 37–44.
10. Максюта М., Коломієць А., Кулакова Л., Соколова О. Григорій Сковорода та ідеї свободи і громадянського гуманізму в українській філософії XIX – першої третини XX ст.: деякі аспекти проблеми. *Гілея* : науковий вісник. 2018. № 135(8). С. 139–141.
11. Меркулов М. Ідея дуалістичної будови світу у філософській поезії Григорія Сковороди (на матеріалі збірки «Сад божественних пісень»). Літературознавчі обрії. Праці молодих учених. 2014. № 21. С. 141–146.
12. Сивокінь Г. Г. Сковорода як читач Біблії. Слово і час. 1993. № 9. С. 11–16.
13. Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). Тернопіль : Феміна, 1994. С. 215–222.
14. Шевчук Т. Барокова парадигма творчості Григорія Сковороди. *Дивослово*. 2011. № 11. С. 48–52.

Додаткова:

1. Бовсунівська Т. Тематизація мовчання в поезії Григорія Сковороди. *Дивослово*. 2006. № 2. С. 8–13.

2. Бородій М. До біографії Григорія Сковороди: кілька нововиявлених документів. *Слово і Час*. 1998. № 1. С. 36–41.
3. Войцехівський Б. Мандрівний предтеча-любомудр. *Пам'ять століть*. 2010. № 1–2. С. 296–301.
4. Гнатюк Л. То якою ж мовою писав Григорій Сковорода? *Дивослово*. 2006. № 3. С. 44–48.
5. Кислашко О. Педагогічні ідеї Г. С. Сковороди в українській духовності. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2011. № 6. С. 42–44.
6. Меркулов М. Античні образи у творах українських письменників барокової доби (на матеріалі віршів Григорія Сковороди та Феофана Прокоповича). *Слово і час.* 2016. № 6. С. 56–62.
7. Меркулов М. Тема праці у творчості Климентія Зіновієва і Григорія Сковороди. *Слово і Час*. 2014. № 2. С. 28–32.
8. Нахлік Є. Григорій Сковорода як байкар. *Від преромантизму до постмодернізму : Сильветки письменників. Літературно-критичні статті та рецензії. Екскурси до класики. Теоретико-компаративістичний уступ*. Львів. 2016. Вип. 4. С. 25–29.
9. Нахлік Є. Григорій Сковорода як поет-преромантик. *Від преромантизму до постмодернізму : Сильветки письменників. Літературно-критичні статті та рецензії. Екскурси до класики. Теоретико-компаративістичний уступ*. Львів. 2016. Вип. 4. С. 7–24.
10. Савенко О. Великодні вірші Григорія Сковороди. *Дивослово*. 2019. № 11. С. 56–58.
11. Токмань Г. Місце поетичної Сковородіани у системі діалогічно-екзистенційного вивчення української літератури. *Дивослово*. 2015. № 1. С. 32–38.
12. Токмань Г. Місце поетичної Сковородіани у системі діалогічно-екзистенційного вивчення української літератури. *Дивослово*. 2015. № 2. С. 29–34.
13. Ушкалов Л. Людина межі: Григорій Сковорода в рецепції Михайла Драгоманова. *Дивослово*. 2014. № 10. С. 52–57.
14. Федорчук Л. Простір і колір як категорія художнього світу Григорія Сковороди. *Слово і час*. 2000. № 5. С. 55–59.
15. Шевчук В. Григорій Сковорода – людина, мислитель, митець. *Шевчук В. Дорога в тисячу років*. Київ : Радянський письменник, 1990. С. 209–219.
16. Шевчук Т. Емблематичні збірки XVII–XVIII ст. у рецепції Г. Сковороди. *Слово і Час*. 2010. № 7. С. 71–84.
17. Шевчук Т. Музичний код творчості Г. Сковороди. *Слово і Час*. 2011. № 5. С. 24–35.
18. Шевчук Т. Сковородинівське коло: родовід Михайла Ковалинського. *Слово і Час*. 2013. № 4. С. 28–44.

Методичні вказівки:

Окреслюючи життєвий шлях Г. Сковороди, необхідно зауважити, що будучи людиною енциклопедично освіченою, «мандрівним університетом», за

словами його сучасників, він так і не використав титул найосвіченішої людини свого часу для власного задоволення. Останні 25 років свого життя Г. Сковорода провів у мандрах, поширюючи своє філософське вчення. Мандрівний спосіб життя, відречення від кар'єри, звань, чинів – випливало із вчення філософа. І хоча в ті часи такий спосіб життя не був дивиною, бо так жив численний стан мандрівних дяків-учителів, саме мандрівництво Г. Сковороди привертало до нього увагу в XIX ст. Його філософський і літературний доробок опинився у центрі уваги дослідників лише в XX ст.

Як поет він увійшов в українську літературу низкою віршів, частина з яких була об'єднана у збірку «Сад божественних пісень». Проблематика збірки розмаїта. Так, десята пісня «Всякому городу нрав и права» пройнята нещадною сатирою на тогочасну дійсність. Сатиричний пафос вірша спрямований проти вад тогочасного суспільства. Змальовані тут персонажі – це конкретні типи панів і підпанків, шахраїв і злодіїв, картярів і розпусників. Тут і Петро, який заради чинів витирає панські кутки, і Федька-купець, який «при аршині все лжет», і лихвар, який мріє про свої проценти, і пани, які, наслідуючи моду, перебудовують свої палаци за іноземним зразком, заводять англійську худобу, скуповують землю. Постає перед читачем і юриста-хабарник, який, витлумачуючи закон на свій лад, збагачувався на цьому. Поет висміював і панський побут: полювання зі псами, п'яні оргії з «амурними» справами. У цій яскравій картині життя другої половини XVII століття впізнаються сучасники Г. Сковороди з різних верств суспільства. Лейтмотивом твору є осудження вад, застереження від гріхів і згубних пристрастей, увага до універсальних проблем буття. Вищим етичним ідеалом виступає поряд з добром, розумом, і совість, як чистий кришталь.

Антитезою прагнення до тлінних розкошів у двадцятій пісні виступають розумне ставлення до життя і загальнолюдські чесноти.

У непостійному світі з його минущими цінностями марними є зусилля, спрямовані на досягнення земної величі, слави, марні сподівання на царів, оскільки все це є прахом. Автор же закликає до святого «граду», що не боїться ні зброї, ні вогню; у ньому люблять навіть ворогів і добром платять не лише друзям. А на запитання, де ж знаходиться цей прекрасний «град», Г.Сковорода відповідає: «Сам ты град, з души вон выгнав яд, / Святому духу храм и град».

У збірці зустрічаємо пісні-присвяти. «25-ю пѣснь отходную» поет присвятив своєму другові, білгородському архімандритові Гервасію Якубовичу. Ставлення поета до нього зрозуміле з епіграфа: «Господь сохранит вхожденіе твое и исхожденіе твое, не даст во смятеніе ноги твоея». У цій пісні немає й крихти улесливості, панегіричного вихваляння. Цим самим автор висловлює своє негативне ставлення до традиційної панегіричної поезії, підлабузництва панегіристів.

У 1753 р. Г. Сковорода написав двадцять шосту пісню, присвячену єпископу Іоанну Козловичу, «входящему во град Переяслав на престол епископій». Ця поезія виділяється щирою безпосередністю і поетичністю. Автор передає радість переяславців, які довго чекали нового єпископа. В пісні

відчувається легкість, мелодійність та емоційність. Автор підносить постать Іоана Козловича, який «исцѣлит дух…, язвлен грѣхом».

Двадцять сьома пісня присвячена білгородському єпископу Іоасафу Миткевичу, «посѣщающему вертоград духовнаго училища в Харьковѣ». До присвяти належить й епіграф: «Господи, призри с небесе и виждь, и посѣти виноград сей, его же… Плод духовный есть любов, радость, мир». «Виноград» – це творчий сад єпископа, його духовні плоди. Г. Сковорода бачив і возвеличував людей, близьких йому духовно. Поет вказує на те, що Бог бачить добрі діла й винагородить за них.

Помітне місце у збірці посідають і пейзажні твори, зокрема поезія «Ой ты, птичко жолтобока», що близька до народнопоетичної образності: «зеленая травка», «молоденькая муравка», «вербочка», «явор над горою», «буйны ветры» та ін. Але пейзажні картини і образи не були самоціллю для Г. Сковороди. Згідно з його думкою, людина не співіснує з природою, а є її невід'ємною частиною, тому в мистецькій концепції письменника пейзажна тематика тісно поєднується з роздумами про щастя людини, шляхи досягнення душевної рівноваги, гармонійної єдності з природою, а також з критикою вбивчої для людини тенденції занепаду села і панування міста. Г.Сковорода вважав, що поза природою людина духовно нівечиться і бідніє. Природа спроможна допомогти людині, як власній часточці, подолати вади і досягти внутрішньої гармонії. Тому й пов'язує автор використання мотивів пейзажу із вченням про особисте і загальне щастя.

Визначне місце у творчості Г. Сковороди посідають байки, об'єднані у збірці «Байки Харківські». Вона об'єднує 30 творів, перші 15 з яких написані у кінці 60-х років XVIII ст., а решта 15 – у 1774 році. Байки Г. Сковорода писав прозою. Структурно байка поділяється на дві частини – фабулу і мораль, яку автор називає силою. Байки «Пчела й Шершень» і «Кукушка и Косик» належать до другої групи творів, під час написання яких у автора, мабуть, змінилося уявлення про функціональну роль байки. Ці твори дають підстави порівнювати їх з філософськими творами автора, які спрямовувались на осмислення сучасних письменникові потреб життя. Фабула починає виконувати роль прикладу, стає приводом для традиційного філософування, поданого в силі, яка перевищує фабулу кількісно і якісно. Байка у Г. Сковороди перетворилася на засіб викладу філософських ідей.

У байці «Пчела й Шершень» автор висловив своє бачення на необхідність трудитися за природним покликанням, засудив паразитизм. Найвище в житті поряд зі «сродною» працею ставить Г. Сковорода гармонію між особистим життям та громадськими завданнями, оскільки доля суспільства залежить від вдалого вибору кожною людиною сфери діяльності відповідно до природних здібностей. Так, у байці «Кукушка и Косик» автор говорить: «Щаслив, кто сопряг сродную себе частную должность с общею. Сія есть истинная жизнь».

Значну частину його творчої спадщини становлять філософські твори, написані у формі трактатів і діалогів. Улюбленим жанром філософських творів

Г. Сковороди був діалог. Діалог «Разговор, называемый алфавіт, или букварь мира» – один із низки творів філософа, присвячений проблемі щастя, передумовою досягнення якого виступає «сродна» праця. Спорідненість – перебування в гармонії з природою, а значить з Богом: «с природою жить и с богом быть есть то же». Людина має віднайти своє природне місце, але спершу вона повинна пізнати себе: «Справся ж сам с собою. Узнай себе. Внемли себе и послушай господа своего». Щастя потрібно шукати не поза собою, а в собі, в самовдосконаленні: «пускай никто не ожидает щастія ни от высоких наук, ни от почтенных должностей, ни от изобилія. Нет его нигде. Оно зависит от сердца, серце от мира, мир от званія, званіе от бога».

Особливе місце в цьому діалозі, як і в усій творчості письменника, належить Біблії, яка була для нього об'єктом ретельних студій, оригінальних тлумачень, джерелом і основою багатьох художніх образів і філософських думок. Г. Сковорода в «Разговоре...» називає себе «любителем священныя библіи» і неодноразово цитує її, відповідно до свого творчого задуму: «Внемли себе», «Возвратися в дом твой», «Путь нечестивих погиб» та ін.

Вагомим мірилом істинності висловлених філософом думок виступають і народні прислів'я: «Без бога ни до порога, а с богом хоть за море», «Подобное течет к подобному», «За богом пойдеш, доброй путь найдеш», «От врагов – и дары не дары» та ін. Твір багатий і на афоризми самого Г. Сковороди: «Природа есть первоначальная всему причина и самодвижущаяся пружина», «Сколько должностей, столько сродностей», «Долго сам учись, если хочешь учить других», «Нельзя построить словом, если тое ж самое разорять делом» та ін.

Для кращого сприйняття, символічного вираження, візуалізації своїх думок Г. Сковорода у цьому творі використовує емблеми. Так, малюнок, на якому соловей вчить своїх пташенят співати, супроводжується девізом «Родители суть наши лучшіе учители». Цьому, нагадує автор, вчить нас і Біблія, закликаючи шанувати батьків. Зображення мушлі і підпис: «Ищи себе внутрь себе», закликає нас шукати щастя в Бозі, а Бога в собі; Нарцис же, що сидить над водою і слова «Узнай себе. Заглянь внутрь» змушують людину замислитися над тим, чи можна зрозуміти Біблію, не пізнавши самого себе.

Отже, Г. Сковорода намагався сам і закликав людей перемагати згубні пристрасті, ставати на шлях добра як важливішої істини людського буття, на шлях пізнання людського серця, свого призначення у світі.

ЗАВДАННЯ

1. Прочитати тексти творів Г. Сковороди.
2. Вивчити напам'ять визначені поетичні твори.
3. Дати письмові відповіді на питання:

а) Які слова написані на могилі філософа? Прокоментуйте їх.

б) Назвіть відомі вам художні твори про життєвий і творчий шлях Г. Сковороди. Проаналізуйте образ філософа і письменника в одному з них.

в) У вірші Г. Сковороди «De libertate», що був написаний орієнтовно в 1757–1759 рр., звучать роздуми автора про волю як найбільшу суспільну

цінність і про Б. Хмельницького як взірця боротьби за свободу. Проте в творі філософсько-громадянські мотиви переплітаються з особистими переживаннями: «О, якби в дурні мені не пошитись, / Щоб без свободи не міг я лишитись». Спираючись на факти з життя Г. Сковороди цього періоду і знання з історії України, обґрунтуйте побоювання героя втратити свободу.

4. З'ясуйте різницю між фактом і судженням, виходячи з того, що факт – це твердження, правдивість якого доведена, а судження – це особиста думка людини, яку можна підтвердити або спростувати. До сфери фактів належать новини, повідомлення про події, результати досліджень, цифри, а до сфери суджень – припущення, коментарі, оцінки, емоції, заклики до дії, прогнози, гіпотези, думки, чутки, узагальнення, стереотипи, упередження. Розмежувати факти і судження, що стосуються бароко:

1) Термін «бароко» уведений у XVIII столітті класицистами.
2) Термін походить від португальського виразу «perola barroca» – «перлина неправильної форми».
3) Стиль бароко виник в Італії наприкінці XVI ст.
4) В XVII ст. бароко поширилося в більшості європейських країн.
5) Першим письменником в Україні, творам якого притаманні риси барокового стилю, вважається Іван Вишенський.
6) «Справжній початок бароко, – зазначає Д. Чижевський, – це Мелетій Смотрицький, це проповіді та почасти вірші Кирила Транквіліона Ставровецького, а повна перемога бароко – утворення київської школи».
7) Найоригінальнішими творами українського бароко були так звані «віршові іграшки».
8) Бароко – загальноєвропейське явище.
9) Бароко утвердилося в усіх родах літератури.
10) Емблема має три частини: перша – зображення, друга – заголовок, третя – підпис, який пояснює предмет.
11) Поширеними формами барокової поезії були акровірші, мезостихи, кабалістичні, фігурні вірші.
12) Особливості зорової поезії обґрунтував І. Величковський.
13) Г. Вельфлін вважав бароко занепадницькою формалістичною течією.
14) На думку художника Ель Греко, головним сюжетом мистецтва бароко стає духовне випробування людини.
15) Українське (козацьке) бароко – архітектурний стиль, поширений переважно у межах Гетьманщини.
16) «Світ – театр» – бароковий мотив, що акцентував увагу на мінливості, марнотності та швидкоплинності життя.
17) На українському ґрунті бароко мало високий, середній та низький стилі.
18) Драми називалися шкільними, бо створювались у навчальних закладах.
19) Твори низького бароко виникли в середовищі учнів тогочасних українських шкіл.
20) У вертепних виставах переважали мотиви соціального характеру та відбилося народне світорозуміння.

Тема 11: «Історія русів» – пам’ятка історико-мемуарної прози XVIII століття

1. Відкриття та введення «Історії русів» до наукового обігу.
2. Гіпотези авторства твору. Час створення пам’ятки.
3. Жанрова своєрідність твору.
4. Концепція історії України на сторінках пам’ятки.
5. Питання мови «Історії русів».
6. Вплив «Історії русів» на історіографію та українське письменство XVIII–XX століть.

Поняття і терміни: *історико-мемуарна проза, памфлет, політичний трактат.*

Література

Основна:

1. Бердник О. «Исторія Русовъ» як метатекст. Донецьк : Видавництво Донецького національного університету, 2002. 180 с.
2. Білоус П. Історія української літератури XI–XVIII ст. Київ : ВЦ «Академія», 2009. С. 299–303.
3. Войцехівський Б. Євангелія, на якій присягають президенти України. Пам’ять століть. 2008. № 1–2. С. 120–121.
4. Мишанич Я. «Історія русів»: історіографія, проблематика, поетика. Київ : «Обереги», 1999. 240 с.
5. Оглоблин О. До питання про автора «Історіи Русовъ». *Київська старовина*. 1997. № 6. С. 69–95; 1998. № 1. С. 100–132.
6. Соболь В. Перспективи дослідження «Історії Русів». *Соболь В. 12 подорожей в країну давнього письменства*. Донецьк : Східний видавничий дім, 2003. С. 85–96.
7. Шевчук В. «Історія Русів» як літературна пам’ятка. *Шевчук В. Муза Роксоланська: Українська література XVI–XVIII століть* : у 2 кн. Київ : Либідь, 2005. Кн. 2. С. 630–648.
8. Шевчук В. Нерозгадані таємниці «Історії Русів». *Історія русів* / пер. І. Драча. Київ : Радянський письменник, 1991. С. 5–28.
9. Юрчук О. «Історія Русовъ» як російська імперська версія історії українського народу. *Слово і Час*. 2011. № 11. С. 40–46.

Додаткова:

1. Афанасьєв І. Символіка смерті в «Історії русів». *Сучасність*. 1999. № 10. С. 137–145.
2. Возняк М. Історія української літератури : у 2 кн. Львів : Світ, 1994. Кн. 2. С. 385–401.
3. Єфремов С. Історія українського письменства. Київ : Femina, 1995. С. 211–215.

4. Історія Русів. *Українське козацтво. Мала енциклопедія* / голова автор. кол. Ф. Турченко. Київ : Генеза. – Запоріжжя : Прем'єр, 2002. С. 187.
5. Кравченко В. Поема вольного народу («Історія русів» та її місце в українській історіографії). Харків : Основа, 1996. 117 с.
6. Лавренчук В. Образ Івана Мазепи в давній українській літературі. *Дивослово*. 2009 № 2. С. 56–60.
7. Мішуков О. «Історія Русів» як імпульс та джерело творчості П. Білецького-Носенка. Пам'ять століть. 1999. № 6. С. 70–75.
8. Соболь В. «Діаріуш» Пилипа Орлика як щоденник українсько-польського пограниччя. *Слово і час*. 2009. № 6. С. 20–26.
9. Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). Тернопіль : Феміна, 1994. С. 291–292.

Методичні вказівки:

Уперше про існування «Історії русів» говорилося у 20-х роках XIX ст. в публікаціях українських і російських авторів: П. Гулака-Артемовського, Д. Бантиш-Каменського, К. Рилєєва Перша публікація «Історії русів» була здійснена О. Бодянським у 1846 році.

Спочатку науковцями та читачами пам'ятка сприймалася як автентичний твір, написаний чи то Г. Кониським, чи то Г. Полетикою. Незважаючи на значну кількість спеціальних досліджень, присвячених «Історії русів», таємниця її походження й досі не розгадана. Написана «Історія русів» російською мовою наприкінці XVIII – на поч. XIX ст.

Пам'ятці властивий жанровий синкретизм: вона поєднує ознаки історіографічного, публіцистичного, художнього, історіософського твору. Більшість дослідників жанр «Історії русів» визначають як політичний трактат. Трактат – це науково-теоретична праця, в якій аналізується складна проблема, всебічно аргументується нова концепція автора.

Історичною концепцією автора керувало прагненням довести стародавність походження українського народу, самостійність його історії, право на гідне місце в світі. Цій концепції підпорядковані майже всі історичні відомості та факти, наведені у творі. Абсолютна більшість із них є переосмисленням уже відомих на той час матеріалів або витвором авторської фантазії. Основний перебіг подій запозичено з літописів Самовидця та Г. Граб'янки, але автор поширив виклад, дав ширше тлумачення подій, а то й підігнав історичні факти під своє розуміння.

Центральне місце в «Історії русів» посідає козацька тематика. Автор наполягає на слов'янському походженні козацтва. Воно розглядається як військовий стан, а не як окремий народ. Центральна постать «Історії русів» – Б. Хмельницький, якого автор вважає досконалим політиком.

Автор, перейнятий демократичними настроями, протестує проти кріпацтва, проти насильства, релігійної нетерпимості. Він є ворогом тиранії і вважає, що насильницьке правління ніколи не буває міцне й довготривале.

Не можна оминути увагою негативне ставлення автора «Історії русів» до понять «Україна», «український». На його думку Русь – це питома назва

України, а руси – споконвічні жителі української землі, і що це ім’я було штучно, через політичні, династичні посягання, перейнято Московією. Він чітко розрізняє русів від росіян і білорусів.

Не в усьому його історичне бачення суголосне пізнішій історіографії, багато в його поглядах суб’єктивного, немало й незнання, але є гаряче бажання розібратися в історичних перипетіях свого народу.

ЗАВДАННЯ

1. Прочитати текст твору.
2. Дати письмові відповіді на питання:

а) Де, ким, коли і як саме була знайдена «Історія русів»?

б) Хто є автором найпершого перекладу пам’ятки українською мовою?

в) Коли і де саме «Історія русів» була видрукувана українською мовою?

г) Яким роком датується найраніша згадка про «Історію Русів»?

ґ) Коли був здійснений український переклад «Історії Русів» І. Драчем?

ЗАВДАННЯ ДЛЯ РОЗВИТКУ НАВИЧОК ІНФОМЕДІЙНОЇ ГРАМОТНОСТІ Й КРИТИЧНОГО СПРИЙНЯТТЯ ІНФОРМАЦІЇ

1. Завдання до практичного заняття «Особливості давньої української літератури»

Каліграфія – не тільки вміння писати розбірливим, гарним і чітким почерком. Це ціла галузь образотворчого мистецтва, досконала форма рукописного шрифту стародавніх книг, офіційних документів. Чи не найвідомішою в світі є японська каліграфія, яка виникла ще в VII столітті. З лекції «Особливості давньої української літератури» студенти отримали уявлення про український скоропис – правописну систему, яка з'явилася в ІІ пол. XIV століття і з якої у 19 столітті постало новочасне ручне письмо. У скорописних текстах використовувалися компактно виписані слова – слова-образи, слова-ідеограми, які читач сприймав цілком, літери пов'язувалися не лише по горизонталі, але й по вертикалі, декоративні елементи передавали настрій тексту, емоційні сплески тощо. Завдання: знайти або придумати варіанти використання українського скоропису в сучасному житті.

2. Завдання до теми «Українська література дохристиянської доби»

Тема «Українська література дохристиянської доби» виноситься на самостійне засвоєння студентами. Їм пропонується ознайомитися з текстом лекції, що розміщена в системі електронного забезпечення навчання Moodle (мережа ЗНУ) та створити мультимедійну презентацію, яка б проілюструвала особливості пам'яток.

3. Завдання до лекції «Оригінальна література Київської Русі»

1. Прочитати «Житіє і ходіння Данила, Руської землі Ігумена».

2. За описаним паломником маршрутом створити низку дописів для уявного тревел-блогу про подорож на Схід із використанням ілюстративного матеріалу (добирати відповідні малюнки, карти, фото в мережі Інтернет).

За потреби можна ознайомитися з матеріалами:

а) про поетикальні особливості сучасної літератури мандрів: Кропивко І. Постмодерністська література мандрів: персонаж, трансгресія, жанр. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія : Філологія. 2018. № 1 (39). С. 99–104.

б) про українські тревел-блоги: https://cutt.ly/CgArLGY

в) про кращі тревел-блоги, присвячені Україні: https://cutt.ly/5gArXh2

Завдання можна виконувати і надавати як текст у форматі Word, мультимедійну презентацію Power Point, дописи в соцмережах тощо.

3. Ознайомитися зі статтею: Голик Р. «Тоземльцы и иноплємєнникы»: «руський патріотизм», «образ світу» та етнічні стереотипи середньовічньої Галичини й Волині. *Княжа доба: історія і культура* / відп. ред. В. Александрович. Львів, 2011. Вип. 4. С. 100–118.

Дати відповіді на питання:

1. Чи впливають етностереотипи на міжнціональне сприйняття?

2. Які фактори визначають зміст стереотипів, наведених у статті?

3. В яких медіа сьогодні ми найчастіше зустрічаємося з етностереотипами?

4. Яке ваше ставлення до етностереотипів?

4. Завдання до практичного заняття «Слово о полку Ігоревім» – перший художній твір епохи Київської Русі

1. На гравюрі Володимира Фаворського (1) яка відтворює нижче наведений фрагмент літопису, є помилка. Яка?

«А коли світала субота, почали виступати війська половецькі, як бори, і не знали князі руські, кому з них до котрого поїхати, бо було їх незчисленне множество І сказав Ігор: «Се, видати, зібрали ми на себе землю всю: і Кончака, і Козу Бурновича, і Токсобича, [і] Колобича, і Єтебича, і Тертробича». І тоді, порадившись, усі вони зсіли з коней, бо мали намір, б'ючись, дійти до ріки Дінця Вони бо говорили:..«Якщо ми побіжимо, утечем самі, а чорних людей оставимо, то од бога нам буде гріх, як сих видамо. Підем, і або вмремо, або живі будемо всі вкупі». І, так сказавши, всі зсіли з коней і пішли б'ючись. І тут за допустом божим поранили Ігоря в руку і умертвили шуйцю його, і була печаль велика у полку його. І воєводу вони схопили, – той був раніш поранений. Однак тоді кріпко вони билися тої днини до вечора, і багато було ранених [і] мертвих у полках руських. Настала й ніч суботня, а вони пішли б'ючись».

2. У 1983 році в м. Путивлі Сумської обл. був встановлений бронзовий пам'ятник Ярославні (2). Автори пам'ятника припустилися двох помилок. Чому Ярославна не могла виглядати так?

1	2
	

4. Завдання до лекції «Виникнення і розвиток полемічної літератури»

З біографії І. Вишенського збереглося дуже мало відомостей. У літературознавстві закріпилася гіпотетична модель життєпису полеміста. Серед наведених оберіть ймовірні події життя І. Вишенського та розташуйте їх у хронологічному порядку.

- Народився між 1545–1550 роками в містечку Судова Вишня в Галичині (нині територія Львівської обл.) у міщанській родині.
- Народився між 1545–1550 роками в місті Острог на Волині у родині нащадків князя Острозького.
- У 60-х роках XVI ст. І. Вишенський поселився на Афоні.
- У 80-х роках XVI ст. І. Вишенський поселився на Афоні
- Познайомився і заприязнився з очільниками Львівського братства.
- Розпочав літературну діяльність.
- У Львівському братстві видав збірку власних творів «Книжка».
- Прийняв чернецтво.
- Відвідав Україну в 1604–1606 роках.
- Відвідав Україну в 1610–1612 роках.
- Повернувся на Афон у 1612 році.
- Жив в Уневському монастирі.
- Замкнувся в печері.
- Посварився з очільниками Львівського братства.
- У 1606 році повернувся на Афон.
- Хотів повернутися на Афон, але занедужав і помер у Львові.
- Видав на Афоні збірку власних творів «Книжка».

5. Завдання до лекції «Явище бароко в давньоукраїнській літературі»

1) З’ясуйте різницю між фактом і судженням, виходячи з того, що факт – це твердження, правдивість якого доведена, а судження – це особиста думка людини, яку можна підтвердити або спростувати. До сфери фактів належать новини, повідомлення про події, результати досліджень, цифри, а до сфери суджень – припущення, коментарі, оцінки, емоції, заклики до дії, прогнози, гіпотези, думки, чутки, узагальнення, стереотипи, упередження.

2) Для закріплення розуміння різниці між фактом і судженням і набуття практичних вмінь розрізняти їх пройдіть тест «Факт vs Судження» з онлайн-курсу «Very Verified» за посиланням: https://verified.ed-era.com/ua/u1

3) Розмежуйте факти і судження, що стосуються бароко:

- Термін «бароко» уведений у XVIII столітті класицистами.
- Термін походить від португальського виразу «perola barroca» – «перлина неправильної форми».
- Стиль бароко виник в Італії наприкінці XVI століття.
- У XVII столітті бароко поширилося в більшості європейських країн.
- Першим письменником в Україні, творам якого притаманні риси барокового стилю, вважається Іван Вишенський.

- «Справжній початок бароко, – зазначає Д. Чижевський, – це Мелетій Смотрицький, це проповіді та почасти вірші Кирила Транквіліона Ставровецького, а повна перемога бароко – утворення київської школи».
- Найоригінальнішими творами українського бароко були так звані «віршові іграшки».
- Бароко – загальноєвропейське явище.
- Бароко утвердилося в усіх родах літератури.
- Емблема має три частини: перша – зображення, друга – заголовок, третя – підпис, який пояснює предмет.
- Поширеними формами барокової поезії були акровірші, мезостихи, кабалістичні, фігурні вірші.
- Особливості зорової поезії обґрунтував І. Величковський.
- Г. Вельфлін вважав бароко занепадницькою формалістичною течією.
- На думку художника Ель Греко, головним сюжетом мистецтва бароко стає духовне випробування людини.
- Українське (козацьке) бароко – архітектурний стиль, поширений переважно у межах Гетьманщини.
- «Світ – театр» – бароковий мотив, що акцентував увагу на мінливості, марнотності та швидкоплинності життя.
- На українському ґрунті бароко мало високий, середній та низький стилі.
- Драми називалися шкільними, бо створювались у навчальних закладах.
- Твори низького бароко виникли в середовищі учнів тогочасних українських шкіл.
- У вертепних виставах переважали мотиви соціального характеру та відбилося народне світорозуміння.

Результати виконання завдання перевіряються на інтернет-сервісі мультимедійних дидактичних вправ Learning Apps.

6. Завдання до практичного заняття «Українське віршування XVII–XVIII століть»

Прочитайте бурлескний вірш XVIII ст. про тогочасну шкільну науку і життя школяра.

***

Любо[1] то я мало що вмію,
А предця[2], що-м витовк[3], то і розумію.
Юж[4] би-м я і много до тих час того письма знав,
Коли би ми дяк частенько їсти давав.
Але часом два рази або раз,
І для того ми в серці на дяка ураз[5].

---

[1] гарно
[2] проте
[3] вивчив, визубрив
[4] уже

І так з лиха голова дуріє,
Хоч нерада душа, та говіє[6],
А через неповольнії[7] пости
Посхли8 у мені жили і кості.
Правда, часом рад дяк щиро дати,
Тілько біда, же нізвідки взяти!
Бо з віршем з двадцять хат оббігну[9], мало що достану,
А, прийшовши до школи, ледве дяка в душі живого зостану,
Бо який такий біжить з губою, як з халявою, до горщати,
Аж на остатку ніщо і мені посьорбати.
І так вони у мене з горщаток деруть,
Власне, як пси стерво[10], і рвуть.
Але коли би бог дав весни дочекати,
Мушу ся з тими поганцями пожегнати[11].
А коли ся буду з ними розлучати,
Буду вас, усіх парафіян, на бенкет прохати.

Якою, на вашу думку, є головна причина неналежного засвоєння знань цим учнем? На основі своїх міркувань створіть медіаповідомлення, зашифроване в QR-коді:

7. Завдання до лекції «Життєвий і творчий шлях Григорія Сковороди»

У вірші Г. Сковороди «De libertate» (Про свободу), що був написаний орієнтовно в 1757–1759 роках, звучать роздуми автора про волю як найбільшу суспільну цінність і про Б. Хмельницького як взірця боротьби за свободу. Проте в творі філософсько-громадянські мотиви переплітаються з особистими переживаннями: «О, якби в дурні мені не пошитись, / Щоб без свободи не міг я

---

[5] образа
[6] постує
[7] не з власної волі
[8] посохли
[9] оббіжу
[10] труп тварини
[11] Попрощатися

лишитись». Спираючись на факти з життя Г. Сковороди цього періоду і знання з історії України, обґрунтуйте побоювання героя втратити свободу.

8. Завдання до практичного заняття «Поетична, філософська та байкарська творчість Г.Сковороди»

1) Ознайомтеся зі студіями образу саду в літературі українського бароко:

а) Ковальчук Н. Символічний лад українського бароко. *Наукові записки НаУКМА : Теорія та історія культури*. 2001. Т. 19. С. 27–30.

б) Сазонова Л. Жанр вертоградів у східнослов'янському літературному бароко. *Українське літературне бароко*. Київ : Наукова думка, 1987. С. 76–108.

2) Випишіть синонімічні до слова «сад» назви, які вживалися в бароковій літературі. Створіть з ними хмарку слів.

3) Випишіть слова, що використовувалися в барокових творах і є складниками образу саду. Створіть з ними хмарку слів.

9. Завдання до лекції «Історико-мемуарна проза XVII–XVIII століть»

У курсі «Давньої української літератури» ви ознайомилися з літописами Середньовіччя в темі «Оригінальна література Київської Русі» та козацькими літописами в темі «Історико-мемуарна проза XVII–XVIII ст.». Подане завдання спрямоване на перевірку знань про літописи з обох тем.

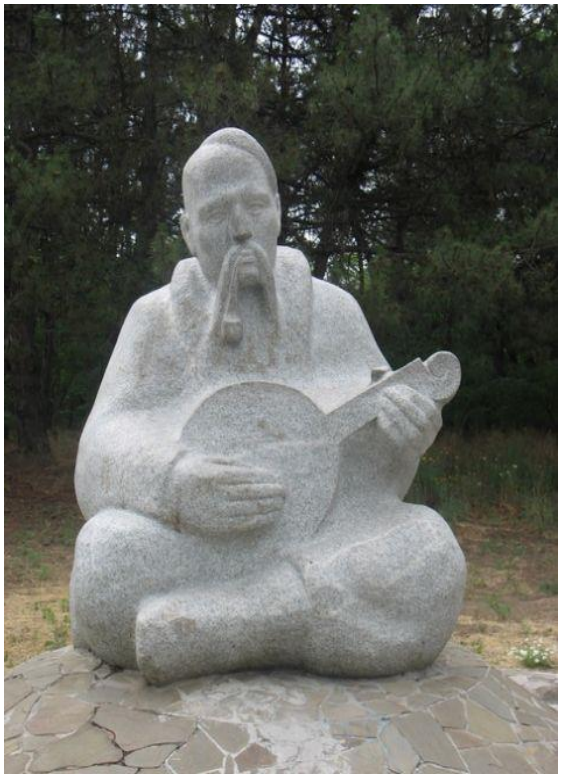
1) За фото визначте, яким історичним особам і де саме встановлені пам'ятники?

1.	2.
	

3.



4.



5.



Поради

Як шукати за зображенням:

1) Завантажте малюнки зі сторінки курсу в Moodle.
2) Перейдіть на сторінку Google Зображення.
3) Натисніть там значок .
4) Натисніть «Завантажити зображення»
5) Виберіть потрібне зображення на комп'ютері.
6) Натисніть «Відкрити».

2) Оберіть два пам'ятники, які в цій добірці є зайвими.
3) Установіть відповідність між уривками з літописів, в яких йдеться про історичних осіб, та фото пам'ятників, на яких вони зображені. Вкажіть назви літописів.

Уривок	***А***	***Б***	***С***
Назва літопису, з якого взято уривок			
Фото памятника історичній особі			

А *«Коли … виріс і змужнів, став він воїв збирати, багатьох і хоробрих, бо й сам був хоробрий і легкий. Ходячи, яко пардус, багато воєн він чинив. Возів же за собою він не возив, ні котла не брав, ні м'яса не варив, але, потонку нарізавши конину, або звірину, або воловину і на вуглях спікши, це він їв. Навіть шатра він не мав, а пітник слав і сідло клав у головах. Такими ж і всі інші вої його були. І посилав він до інших земель послів, кажучи: «Хочу на вас іти».*

Б *«Він не боявся біди, у найтяжчому становищі не втрачав голови, не боявся найтяжчої роботи, був міцним духом; з однаковою мужністю зносив мороз і спеку, їв і пив не скільки хотів, а скільки можна було, ні вдень ні вночі не знемагав від безсоння, а коли справи і труд воїна зморювали його, то він спав невеличку крихту часу і спав не на коштовних ліжках, а в постелі, що до лиця воїну. Лягаючи спати, не думав, як би знайти тихий куточок, а вкладався серед військового гамору; одягався він так, як і всі інші, мав коней та зброю не набагато кращу, ніж в інших. Не раз його бачили, як, укривишись військовим плащем, знеможений він спав серед сторожі. Він завжди першим кидався в бій і останнім повертався з битви. Маючи ці та до цих подібні достоїнства, зовсім не дивно, що він став переможцем та пострахом для ляхів, а мирянам припав до душі».*

В *«Як ото говорили, коли … учив у Синопі і прийшов у город Корсунь, він довідався, що од Корсуня близько устя Дніпрове. І захотів він піти в Рим, і прибув в устя Дніпрове, і звідти рушив по Дніпру вгору, і за приреченням Божим прийшов і став під горами на березі.*

А на другий день уставши, сказав він ученикам своїм, які були з ним: «Бачите ви гори сі ? Так от, на сих горах возсіяє благодать Божа, і буде город великий, і церков багато воздвигне Бог».

ЗРАЗКИ ВІДПОВІДЕЙ НА ПИТАННЯ ПЛАНІВ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Самобутність жанрової системи літератури Київської Русі

Важливим чинником у становленні жанрової системи давньоруської літератури було прийняття християнства з Візантії, а з ним і запозичення візантійських і болгарських церковно-релігійних літературних традицій. Їх адаптація відбувалася шляхом творчої взаємодії з автохтонними жанрами. Перекладна література стимулювала літературний процес Київської Русі. Власні тексти спочатку творилися за семантичною і жанровою схемою запозичених, і лише згодом, зазнавши численних трансформацій і модифікацій, «відірвалися» від свого зразка і набули оригінальності.

У літературознавстві жанром прийнято називати певний «вид змістовної форми, яка зумовлює цілісність літературного твору, що визначається єдністю теми, композиції та мовленнєвого стилю» (за «Лексиконом загального та порівняльного літературознавства»). Але поділ творів давнього письменства на жанри є досить умовним, оскільки в києворуській літературі не були розроблені жанрові категорії.

Так, наприклад, терміном «слово» в ті часи називали і твір урочистого красномовства («Слово про Закон і Благодать» Іларіона), і воїнську повість («Слово про Ігорів похід»). Жанрове визначення твору києворуського періоду залежало, крім формально-змістових, і від утилітарного чинника: якщо агіографічний твір призначався для богослужіння в день пам’яті святого, то писався у формі короткої розповіді-похвали і називався проложним (від назви рукописного збірника «Пролог», в який твори такого типу об’єднувалися), якщо ж призначався для читання вдома, то мав розлогішу форму і містив детальну розповідь з молитвами, описами посмертних чудес.

На жанрову диференціацію твору впливало і те, в збірнику якого типу він був уміщений. Зокрема, якщо розповідь про Бориса і Гліба писалася для літопису, то й відповідала законам літописної статті. За певної переробки в збірнику іншого типу вона могла перетворитися на сказання, а оскільки це сказання містить опис мученицької смерті братів за віру, то в збірнику житій набувало ознак агіографічного канону. «Повчання» Володимира Мономаха з’явилося в «Повісті минулих літ» як літописна стаття, пізніше почало переписуватися окремо. Особливістю цього твору є жанровий синкретизм – твір має ознаки повчання, послання, мемуарного твору.

Давньоруська література знала і випадки об’єднання в один твір під спільною назвою елементів різних жанрових форм. Так «Слово про Закон і Благодать» Іларіона об’єднує як «слово» – різновид ораторської прози, урочистого красномовства, так і похвалу князю Володимиру та молитву, що є самостійними богослужбовими жанрами.

У літературі Київської Русі є й твори, назви яких несуть вказівку на кілька жанрових ознак («Житіє і ходіння Данила...»). Автор у такий спосіб,

відчуваючи жанровий синкретизм творів, виносить номінативну основу жанру в заголовок, налаштовуючи читача на його відповідне сприйняття.

З прийняттям християнства найактивніше перекладалися книги церковно-релігійного характеру, передусім Біблія. Пізніше на основі Біблії укладалися апракосні (неповні) євангелія, призначені для використання при богослужінні (Реймське, Остромирове, Пересопницьке) й тетраєвангелія (четвероєвангелія, наприклад Зографське, Маріїнське).

Широкого розповсюдження набули також апокрифи (з гр. таємний, прихований) – твори на біблійну тематику, що доповнювали або уточнювали Святе письмо, але не були канонізовані церквою. В апокрифах зверталася увага на події й особи, які в Біблії не набули докладного висвітлення. За тематикою апокрифи поділяли на три групи: старозавітні – тематично пов'язані зі Старим завітом («Оповідання про хресне дерево», «Оповідання про Лемеха»), новозавітні – тематично пов'язані з Новим завітом («Ходіння апостола Андрія», «Євангеліє від Никодима»), есхатологічні (з гр. – крайній, останній) – твори, в яких розповідалося про кінцеву долю світу і людини, про Страшний суд («Ходіння Богородиці по мукам», «Апокаліпсис Петра»).

Формувати образ ідеального християнина були покликані житія – життєписи знаменитих патріархів, монахів, світських осіб, канонізованих церквою. Житія також позначали терміном агіографія (з гр. – святий, пишу). Твори цього жанру включають власне житія – оповіді про їх життя від народження до смерті та мартирії («свідчення»), в яких описується мученицька смерть святого. Спочатку ці твори перекладалися з грецьких збірників, пізніше, з метою підкреслення незалежності руської церкви, почала творитися власна агіографія. В XI ст. постала тематична група княжих житій, яка була властива лише українській агіографії («Житіє Бориса і Гліба», «Пам'ять князя Володимира»). Усі житія писалися за зразком євангельської розповіді про життя і діяння Ісуса Христа, що й зумовило їхню композицію.

Поряд з літературою христоцентричного характеру перекладачі знайомили читачів зі світськими творами – візантійським збірником афоризмів «Бджола», творами природничого й історичного характеру («Шестодневи» «Фізіолог», «Хроніки»), своєрідною географічною енциклопедією «Християнська топографія» Козьми Індикоплава.

З історичними подіями читачів знайомили й оригінальні пам'ятки, які мало нагадували перекладні хроніки, – літописи. Це історичні літературні твори, в яких розповідь велася за роками («Початковий літопис», «Повість минулих літ», «Київський літопис», «Галицько-Волинський літопис»). Варто зазначити, що термін «літопис» є досить умовним, оскільки твори цього жанру включали в себе елементи новели, повісті, воїнської повісті, житія, молитви, проповіді, діалогу, монологу, ходіння, повчання, послання, народнопісенної історичної думи, слова у численних різновидах – похвальне, учительне, сатиричне, полемічне, героїчне тощо. Наприклад, у «Повісті минулих літ», як своєрідній хрестоматії літератури Київської Русі, за висловом М. Грушевського, наявна вся жанрова система, але в її синкретизмі.

Широкої популярності набула ораторсько-проповідницька проза, яка знайомила з основами нової релігії, моралі християнства, правилами поведінки у щоденних взаєминах. Розрізняють два види проповіді: проста та епідиктична (урочиста). Проста проповідь не висувала до автора особливих вимог і розраховувалась на звичайних мирян: була невеликою за обсягом, позбавлена художніх прикрас, написана мовою, близькою до розмовної. Вона переслідувала мету безпосереднього повчання, інформування або полеміки з нагального питання. Зазвичай твори такого типу називалися «повчання» або «бесіда» («Повчання» Володимира Мономаха). Твори урочистого красномовства порушували проблеми широкого суспільно-політичного масштабу. Вони вимагали не лише глибини змісту, але й творчої майстерності. Ці твори називали «слово» і складали за правилами античного та візантійського красномовства («Слово про Закон і Благодать» Іларіона).

Одним з найпоширеніших та найдавніших літературних жанрів є «ходіння» («перегринації», «подорожі») – художній опис мандрівником географічних, етнографічних, соціальних особливостей святих місць, які він відвідав («Ходіння Данила, Руської землі ігумена»). Мандрівників називали часто паломниками, бо вони приносили з далеких країн на згадку пальмову гілку. Звідси твори отримали ще одну свою назву – паломницька література.

Кожен дослідник давньої літератури (П. Білоус, М. Грушевський, І. Єрьомін, Д. Лихачов, Д. Чижевський та ін.) пропонував власний метод вичленовування жанрової системи. Відомі диференціації жанрів за принципом розподілу на «церковні – світські», «первинні – синкретичні», «усні – писемні» та ін., але всі вони є лише реконструкцією форм організації давньоруського художнього матеріалу і використовуються з навчальною метою. Цим і пояснюється той факт, що жоден твір давньоруського письменства не можна механічно вписати в схему жанру.

Джерела «Повісті минулих літ». Тематичне та жанрове багатство пам’ятки

На початку XII століття виник твір, відомий під назвою «Повість минулих літ». Вперше помітив, що «Повість» складається з кількох частин, отже є літописним зведенням, М. Костомаров. До її складу ввійшли літописи 996, 1039, 1073, 1093 – 96 років, «Повість галичанина Василія» (1097), «Ізборники Святослава», церковні повчання, усні перекази, іноземні історичні джерела.

Перша редакція не збереглася, але припускають, що Нестор написав недатовану частину пам’ятки та довів хроніку подій до 1111 року. Це власне і є «Повість минулих літ», але зазвичай так називають літописний комплекс, складений між 1112 – 1119 роками. Друга і третя редакції дійшли у Лаврентіївському та Іпатіївському списках. Різниця між ними полягає в закінченні літописів: Лаврентіївський охоплює події до 1110 року і завершується незакінченою розповіддю про чудесну появу вогненного стовпа над Печерським монастирем, а в Іпатіївському ця розповідь доведена до кінця і додані статті за 1111 – 1119 роки.

Завдання, яке ставить перед собою літописець, сформульоване вже на перших сторінках твору: з'ясувати й описати те, «звідки пішла Руська земля, і хто в ній почав спершу княжити, і як Руська земля постала». Не дивно, що літопис починається від часів Адама та Єви – його автори намагалися в такий спосіб поєднати місцеву історію з всесвітньою, показати, що руські племена мають своє минуле. Літописець вважав, що українці – нащадки Яфета, найшановнішого сина праведного Ноя, а, отже, ставив їх в ряд з наймудрішими народами світу.

Для початкової, недатованої частини «Повісті» властивий синтез книжного і фольклорного матеріалу. Так, книжне походження мають легенди про всесвітній потоп і поділ територій між синами Ноя, про Вавілонську вежу та розпорошення народів. Книжним персонажем є і апостол Андрій, а от наведена автором мандрівка не знаходить текстуальних підтверджень і є засобом вираження «києвоцентризму» авторської концепції історії. Фольклорний матеріал (оповідання про заснування Києва Києм, Щеком і Хоривом, розселення східних слов'ян) кількісно поступається книжному і виконує допоміжну роль – увиразнює державно-патріотичні мотиви.

Датування подій розпочинається з 852 року, коли «стала називатися наша земля – Руська земля». Матеріал для твору збирався з різних земель – Чернігова, Переяслава, Новгорода, залучалися візантійські хроніки, місцеві літописи, народні перекази, історичні пісні, зразки дружинного епосу тощо. Від середини XI і до початку XII століття літописні повідомлення ґрунтуються на спогадах очевидців, зокрема самого автора твору: розповідь про Бориса і Гліба, про заснування Києво-Печерського монастиря, про напад половців на цей монастир, про спільний похід князів проти ворога, заповіт Ярослава Мудрого, похвала книзі та ін.

«Повість минулих літ» була укладена в епоху суспільних чвар і не тільки нагадувала про небезпеку суспільного розбрату, але й висувала свою політичну доктрину в повчання князям. У творі часто звучать заклики до князів припинити розбрат, постояти за рідну землю, захистити її від зовнішніх ворогів. Через увесь твір проходить заклик до єднання князів у боротьбі проти ворога. Однією з найголовніших ідей твору є ідея братньої згоди і підпорядкування князів старшому в роду. Автор є прихильником удільнодинастичного правління: кожен князь повинен жити в своїй землі і не зазіхати на чуже. Не дивно, як зауважує В. Шевчук, що ідеалом правителя висунуто Давида Святославича, який відомий з історії як посередня особистість, зате «у великій тиші княжив» у Чернігові. Літописець виступає проти світського самодержавства і вважає, що влада має бути зосереджена в руках церкви, яка має стати центром об'єднання руських князівств.

Літописне зведення перейняте ідеєю служіння рідній землі, піклуванням про її благополуччя. Автор прагне знайти героїв, описавши вчинки яких, можна дати зразки для наслідування і повчання. Справжніх героїв літописець знаходить не тільки серед князів, але і серед простих людей. Їм присвячені оповідання про кожум'яцького сина, який в нерівному бою переміг печенізького богатиря і таким чином захистив честь вітчизни, про старенького

дідуся, який врятував Білгород від печенізького полону. Літописець недвозначно твердить, що не тільки князь і його дружинники можуть захищати рідну землю від ворога, а й ремісники та ратаї. Не залишається байдужим літописець і до безіменних бранців, яких женуть половці: «Мучені холодом і виснажені, у голоді, і в спразі, і в біді, поблідлі лицями і почорнілі тілами, ходячи невідомою землею голі й босі, ноги маючи поколоті терням, вони запаленим язиком, зі сльозами відповідали один одному, говорячи: «Я був із сього города», а другий: «Я із сього села». Як бачимо, це вже не сухе констатування історичних подій, а справжня літературна знахідка, жива трагічна картина епохи, яка і сьогодні здатна викликати співпереживання читача. На думку В. Яременка, лише визначний майстер з широким епічним мисленням міг одним дієсловом «був» замість «є» передати трагізм своїх співвітчизників, яких позбавлено майбутнього.

Попри мозаїчність композиції, жанровий і стилістичний синкретизм, зведення пройняте надзвичайною ідейною цілісністю, яка задається релігійною концепцією світу і людини в ньому. Протягом всього твору утверджується думка, що зло не буває безкарним і за будь-який проступок рано чи пізно прийде розплата. Лише вчинки князів стають критерієм їх моральної оцінки автором, який розуміє, що не всі з них варті хвали. Але, незважаючи на це, змалюванню образів властива схематичність: до уваги брався лише вияв домінуючої риси в конкретній ситуації, тому характеристики історичних осіб часто мають суперечливий характер.

Особливе ставлення літописець виявляє до тих князів, які уславилися любов'ю до книги, пошаною до традицій, подвижництвом в ім'я церкви, які дбали про мир та злагоду в своїй землі. З неприхованою симпатією автор пише про Володимира Великого, який охрестив Русь і «до бога привів її», називає його новим Костянтином, порівнюючи князя з римсько-візантійським імператором, який проголосив християнство державною релігією Римської імперії. Говорить автор і про запровадження Володимиром учення книжного, завдяки якому «збулося пророцтво на Руській землі, яке говорить: «У ті дні почують глухії слова книжні і ясною буде мова недорікуватих». Премудрим князем називає укладач і Ярослава Мудрого: «Отець бо його Володимир землю зорав і розм'якшив, а сей великий князь Ярослав, син Володимирів, засіяв книжними словами серця віруючих людей, а ми пожинаєм, учення приймаючи книжнеє». Далі під 1037 роком вміщено запис, присвячений книзі, що звучить як гімн мудрості: «Якщо бо пошукаєш ти в книгах мудрості, то знайдеш велику користь душі своїй».

Про популярність пам'ятки свідчить те, що на сьогодні відомі 234 її списки – переробки оригіналу, в яких переписувач допускав незначні зміни, що не впливали на творчий задум автора. Вони повторюють другу і третю редакції «Повісті минулих літ».

Жанр «Слова...». Синкретизм писемної і усної жанрових систем

Складним є питання жанрової віднесеності «Слова о полку Ігоревім». Частково ці труднощі були спричинені тим, що сам автор визначав його по-різному. У назві він вжив термін «слово», що було досить популярним жанровим визначенням в українській літературі XI–XIII століть. У тексті ж автор пише: «почнем же, братіє, повість сію». У «Лексиконі» Памво Беринди (поч. XVII ст.) зафіксовано більше 10 значень лексеми «слово», серед яких і «повість», отже можна припускати, що «слово» і «повість» – синоніми. Далі автор хоче «почати сію пісню». В подальшому було зроблено багато спроб визначення жанру, коли «Слово...» співвідносили з піснею, епічною поемою, народними піснями й думами, російськими билинами, поховальними плачами, візантійською церковною піснею, німецької та скандинавською поезією тощо. Нині утвердилося визначення «Слова…» як ліро-епічної поеми героїчного змісту на підставі поєднання у творі жанрових ознак урочистого красномовства, воїнської повісті, героїчної народної пісні.

Обравши темою свого твору невдалий похід новгород-сіверського князя Ігоря Святославича, автор тим самим зумовив широке розгортання мотиву печалі, що по-різному деталізується в творі, наприклад, коли мовиться про *тугу* («Чорна земля під копитами / кістьми була засіяна, / а кров'ю полита: / тугою зійшли вони в Руській землі!»), *жалощі* («тут пир докончали хоробрі русичі: // сватів попоїли / і самі полягли / за землю Руськую. / Никне трава жалощами, а дерево з тугою до землі приклонилось»), *невеселу годину* («Уже-бо, браття, невесела година настала, / уже пустиня силу прикрила»), *напасть, тоску, печаль* («І застогнав-бо, браття, Київ тугою, / а Чернігів напастьми. / Тоска розлилася по Руській землі, / печаль буйна тече серед Землі Руської»), *сум* («Сумні ж в городах заборола, / а веселощі поникли»), *стогін* («О, стогнати Руській землі, / спом'янувши давнішню годину і давніх князів!»).

Посилюється відчуття туги за занапащеною батьківщиною, загиблими дружинниками п'ятиразовим введенням у «Слово…» «плачів»: Ярославни, дружин руських воїнів (ці два фрагменти наводяться текстуально), матері Ростислава. Також автор називає плачами стогін Києва та Чернігова і всієї землі після походу Ігоря. Зустрічаються кілька вигуків, які відносяться до плачу. Але лише в випадку оплакування Ростислава маємо натяк на звичайний мотив плачу за небіжчиком, про що свідчить образ поникліх квітів і похилих дерев: «Плаче мати Ростиславова / по юнаку князю Ростиславу. / Поникли квіти жалобою, / і дерево з тугою до землі приклонилось». У решті ж випадків слово «плач» слід відрізняти від жанрового визначення фольклорного жанру плачу (голосіння, тужіння), для якого властиве безпосереднє спілкування з душею померлого.

Це стосується і найвідомішого серед «плачів» пам'ятки, що починається словами «На Дунаї Ярославни голос чути», і в якому замість спілкування з душею мерця маємо звертання до вищих сил язичницької релігії. Це дає підстави кваліфікувати вказаний уривок як замовляння. Так, автор «Слова…» будує благання Ярославни за наступною схемою: звертання до вищої сили,

окреслення її функцій і похвала, особисте прохання, що відповідає жанровим канонам замовляння.

Структура уривку ускладнена трикратним введенням слів автора на початку кожного періоду («Ярославна рано плаче у Путивлі…») та початковим заспівом («На Дунаї Ярославнин голос чути, / вона, чайка незнаєма, рано квилить: / «Полечу, – рече, – я чайкою по Дунаєві, / омочу шовковий рукав у Каялі-ріці, / утру князю кривавії його рани / на дужому його тілі»).

Автор подає прохання Ігорової дружини таким, яким воно могло бути насправді, щоб належати жінці. Початок замовляння промовляється гучним голосом, бо на початку плачу Ярославни автор порівнює її голос з пташиним співом, який далеко розноситься над землею. Кінець замовляння промовляється пошепки. Автор змушує Ярославну перейти від голосного промовляння до плачу та примовляння, що посилює емоційність фрагменту.

Близьким до плачу можна вважати і «золоте слово» Святослава. Святослав промовляє його, як і Ярославна, до відсутніх Ігоря та Всеволода. Автор «Слова…» мов перебуває поруч із військом і подумки його оплакує, розриваючи свою оповідь близькими до плачу ліричними відступами. На думку В. Абаєва, який зіставляв «Слово о полку Ігоревім» із кавказьким та іранським фольклорним матеріалом, перед нами той випадок, коли чоловічий плач із плином часу відірвався від поховального обряду і наблизився до героїчної пісні. Найважливішими жанровими рисами плачу-героїчної пісні дослідник вважав відсутність або другорядність оповідного елементу (оскільки головне завдання полягає в тому, щоб викликати в слухачів певну емоційну реакцію, розчулити, схвилювати) та непередбачуваність композиції (єдина закономірність побудови плачу-пісні – це безперервне наростання емоційного піднесення).

До речі, дослідник зараховував плач Ярославни до однойменного фольклорного жанру. Він наголошував, що між жіночими та чоловічими поховальними плачами існувала відмінність, яка полягала в допустимості оплакування жінкою не лише загиблого, що було обов’язковою вимогою для чоловічого ритуального тексту, але будь-яку близьку людину, котра потрапила в біду, полон, скруту тощо.

«Слово о полку Ігоревім» з’явилося в часи, коли усне мистецтво слова відігравало важливу роль у розвитку літератури. Фольклор використовувався досить широко навіть у творах, які не були результатом художньої практики, зокрема в літописах. Але «Слово...» настільки оригінальне своїм змістом і художньою формою, що в жанровому відношенні відрізняється від інших творів свого часу. Його відносили спочатку до фольклору, потім до літератури і навпаки, бо за своєю структурою воно синкретичне.

Соціально-історичні умови кінця XVI–XVII століття

Сьогодні потрібно подавати синтетичне культурно-історичне тло, на якому розвивалася полемічна література, відмовитися від однобічних оцінок

суспільно-політичних та культурних процесів на Україні в XVI – на початку XVII століття, з яких постає досить похмура картина межі століть: жорстоке гноблення польських феодалів, нестерпний національний та релігійний гніт.

Щоб повніше уявити собі масштаби і рівень культурно-національного піднесення на Україні в кінці XVI – на початку XVII століття, варто вказати хоча б найосновніші дати цього духовного злету: 1574р. – виникнення масового книгодрукування в Україні; 1577р.– заснування Острозької академії; 1580 – 81 рр. – вихід у світ першої друкованої Біблії церковно-слов`янською мовою (так званої Острозької Біблії); 1586 р. – організація Львівського братства і школи вищого рівня при ньому; 1596 р. – Берестейська церковна унія і виникнення церкви нового типу – греко-католицької; 1615 р. – організація Київського братства і початок діяльності культурно-освітнього гуртка при Києво-Печерській лаврі; 1632 р. – заснування Києво-Могилянської академії. З попередніх тем уже відомі факти створення славнозвісної Острозької академії на кошти одного з найбагатших феодалів Волині князя Костянтина Острозького і виникнення культурно-освітнього осередку при Києво-Печерській лаврі.

Багато дослідників ледь не глобальною катастрофою для українського національного буття вважають Люблінську унію 1569 року, яка закріпила державно-політичний союз між Польщею і Великим Князівством Литовським, внаслідок чого східноукраїнські землі – Київщина, Сіверщина, Волинь і Підляшшя, які до того належали Литві, перейшли до складу польської корони. Цей історичний акт справді спричинився до того, що польська експансія поширилася на східноукраїнські землі, через що посилилися соціальні і міжнаціональні конфлікти. Але необхідно наголосити й на іншому важливому результаті – актом Люблінської унії усі основні українські землі вперше після розпаду Київської держави знову об`єдналися в одному державному організмі. Зібрання в одне ціле майже всіх українських земель стало основною причиною культурно-національного піднесення, яке пережила Україна наприкінці XVI – у першій половині XVII століття, і котре в нашій класичній історіографії отримало назву першого українського культурно-національного відродження (М. Грушевський). Про це красномовно свідчить діяльність перших українських гуманістів галицького походження Ю. Дрогобича, П. Русина, С. Оріховського та ін.; початки східнослов`янського та українського книгодрукування 1491 та 1574 років.

У полоні старої російської офіційної історіографії знаходиться трактування Берестейської унії і створення греко-католицької церкви як нібито лише продукту експансії Ватикану, підступних дій єзуїтів, зрадників-ренегатів. Ці суб`єктивні фактори не можна сприймати як основні рушійні сили Берестейської унії.

Варто наголосити, що результати найновіших досліджень українських учених дають вагомі підстави кваліфікувати українську культуру цього періоду як культуру нового типу, тобто культуру, де тісно переплелися ренесансно-гуманістичні та реформаційні явища. Як відомо, основними ознаками ренесансно-реформаційної культури були: зародження світської культури і її секуляризація від культури церковної, усвідомлення і возвеличення цінності

людської індивідуальності (гуманізм) і формування національної самосвідомості європейських народів. Одним із головних стрижнів ренесансно-гуманістичного процесу було формування самобутніх національних культур, національних держав, а подекуди і національних церков. Із цим загальноєвропейським процесом слід пов`язувати і виникнення Української греко-католицької церкви, яка для західного регіону за 400 років існування стала традиційною, глибоко проникла у свідомість, культуру, побут місцевого населення, активно боронила український народ, його мову, культуру як від русифікації, так і від полонізації.

Взагалі проблема відновлення єдності церкви, розділеної 1054 року, непокоїла православних і католицьких ієрархів від самого моменту розколу.

Тоді вихід з цієї ситуації вбачали в повороті лицем до Заходу як більш далекоглядні діячі православ`я, так і засновники нової греко-католицької церкви. Тут можна навести кілька прикладів, які раніше замовчувалися.

Так, пошуками злагоди між конфесіями задавався М. Смотрицький. Він був православним єпископом, але ображений втручанням братства, таємно перейшов на бік уніатів і намагався зблизити позиції православних та уніатів. У 1628 році було домовлено скликати помісний собор, де остаточно мали розглядатися розбіжності між східною та західною церквою. Проект домовленості доручили написати тоді ще таємному уніатові М. Смотрицькому, який замість нього написав трактат «Апологія подорожі до країв східних», в якому у розколі звинувачував православних, котрі відійшли від справжньої віри, піддавшись єресям. Така позиція митрополита викликала майже одностайний її осуд православними, які створили духовний суд, що знайшов у «Апології» не шість розбіжностей між двома церквами, як про це заявив автор, а 105 відступів від православного віровчення. Скликаний у Печерській лаврі собор вимагав від М. Смотрицького зречення від написаного в трактаті. До Михайлівського Золотоверхого собору, де він зупинився, прийшли з погрозами і козаки. Під таким тиском твір М. Смотрицького був підданий анафемі і спалений, а сам автор привселюдно покаявся, поклавши всю вину на видавця його «Апології» К. Саковича. Це було не дивно, бо сам К. Сакович спочатку з православ`я перейшов до унії, а згодом перейняв чисте католицтво. У книзі «Епанфтосіс, або Перспектива і пояснення блудів, єресей та забобонів у греко-руській не уніатській церкві» він звинуватив руську церкву в численних гріхах і відступах від віри.

До примирення не тільки православних і уніатів, але і віруючих усіх церков закликав П. Могила. Ідея підпорядкування однієї церкви іншій викликала у нього протест, але від самої ідеї примирення церков він не відмовлявся. Останньою великою працею, в якій брав участь П. Могила, став «Требник», що його видано 16 грудня 1696 року, за два тижні до смерті митрополита. У цій книзі на 1700 сторінок докладно описані й обґрунтовані обряди східної церкви, причому, якщо вони розходилися з обрядами західної церкви, то пропонувалися компромісні вирішення і відмінності в ритуалах зводилися до мінімуму. П. Могила, налаштувавшись на компроміс, чекав поступок з боку католиків, але не дочекався, бо вони не тільки православних,

але й греко-католиків вважали нижчою категорією віруючих і тому хотіли підпорядкувати їх собі шляхом підпорядкування церков. П. Могила хотів же об'єднання, а не підпорядкування, він фактично висунув ідею автокефальності української церкви, домагаючись, щоб митрополит обирався собором єпископів, а не призначався Римом.

Дослідження творчості І. Вишенського

Творчість Івана Вишенського – колоритної фігури в історії української культури, видатного представника нашого давнього письменства, оригінального репрезентанта суспільно-політичної і філософської думки України кінця XVI – початку XVII століття вимагає сучасного прочитання. Наука зацікавилася ним ще в минулому столітті, коли вперше, завдяки старанням відомої Археографічної комісії при Київському університеті, були відкриті й опубліковані його рукописні твори. У XIX столітті про нього писали П. Куліш, М. Костомаров, М. Сумцов, О. Огоновський, Г. Житецький, І. Франко, А. Кримський, у XX – М. Возняк, М. Грушевський, Д. Чижевський, О. Білецький, С. Пінчук, П. Яременко, В. Шевчук та інші.

Перегляду потребує і проблема дослідження творчості полеміста. Якщо великий літературний талант І. Вишенського, глибоку художність його творів визнають практично всі дослідники, то стосовно оцінок його ідейно-філософських засад висловлюються більш стримано. Так, Д. Чижевський називає І. Вишенського «геніальним», «єдиним повновартим, величезним з'явищем писаної літератури» , але, говорячи про його полеміку зі всім і вся, підкреслює, що вона «направлена якраз і проти ренесансу і проти реформації, та ставить собі на меті поворот до старої візантійської традиції». Д. Чижевський наголошує, що полеміст «від своєї сучасності трагічно одірваний», що «історичний розвиток пройшов повз Вишенського: замість повороту до Візантії Україна обернулася обличчям на Захід». Вчений справедливо вважає , що І. Вишенський не кличе власне до боротьби. Він чекає порятунку не від спільної, боротьби, а від індивідуального дотримання давніх правил. На думку вченого, практична філософія І. Вишенського – це «філософія не боротьби, а пасивної резистенції».

Цікаві думки щодо постаті І. Вишенського можемо знайти у працях М. Грушевського. Вчений, віддавши належне літературному таланту полеміста, критично відгукувався про його ідейно-філософську позицію. М. Грушевський писав, що крива його ідеології «показала ясно, що ідеали автора лежать не напереді, а назаді, що він репрезентує не реформу, а реакцію».

Цікаві спостереження висловив М. Грушевський щодо так званого соціального радикалізму І. Вишенського. Вчений звертає увагу, що полеміст, засуджуючи паразитичний спосіб життя вищих класів суспільства, усе ж готовий дати їм індульгенцію за умови, якщо вони обдарують монахів. І тут зникає увесь соціальний радикалізм І. Вишенського.

Подібні висновки про «соціальне бунтарство» І. Вишенського зробив і академік М. Возняк. Зокрема, він зауважував, що полеміст, виступаючи в

оборону «бідних підданих», мав на увазі монастирських та єпископських підданих і не згадував про терпіння підданих під світськими панами. Це було тим більше дивним, що його основний ідейний супротивник П. Скарга гостро виступав проти всякого панства, твердячи, що «як зерна під млиновим каменем, так селяни під своїми панами». Літературознавець вважав, що І. Вишенський «став вимовним речником цілої культурної течії серед тодішнього українського консерватизму, старовірства».

При вивченні літературного процесу актуальним залишається твердження про те, що кожна доба вимагає власного прочитання того чи іншого твору. Повною мірою це стосується і вивчення давнього полемічного письменства. Але найбільш продуктивною спроба його сучасного прочитання буде за умови синтетичного врахування ціннісних площин авторів полемічних творів, критичного осмислення дослідницьких позицій літературознавців XIX – XX століть та найсучасніших історичних, культурологічних, філософських студій.

Світоглядні й суспільні позиції І. Вишенського

Під час розгляду цього питання звертає на себе увагу постійне намагання дослідників втиснути гуманізм І. Вишенського в рамки так званого ренесансного гуманізму, у той час як полеміст був палким прихильником аскетичних принципів, закликав приглушувати у собі природне прагнення людини до насолоди та задоволення земних благ, щоб «тіснотою голоду та спраги протиснутися з пильною повсякчасною Ісусовою Молитвою, зів'ялити та висушити плоть і кров потом тіла і подвигом мисельного дослухання у нічному неспанні, в денній тверезості і в сидінні на певному місці та в безмовності». А далі ще виразніше: «від усієї сили, міці, думки душею та серцем досягати божої волі, свою ж убити й поховати в забутті».

Проаналізувавши світогляд І. Вишенського, можна дійти висновку, що лише одна ознака ренесансного гуманізму – вимога свободи людської особи – придатна для його характеристики. Цю ознаку полеміст звів до абсолюту, підтвердивши це на практиці. Його втеча від реальностей життя на Афон, самозапертя у печері чи келії, відчуження від світу – все це мало, на його думку, демонструвати ідеальний шлях самореалізації людського духа.

Але ідея свободи людської особи не була прерогативою лише гуманізму епохи Відродження: вона була ключовою у всякому гуманізмі – античному, середньовічному (християнському), ренесансному (світському), новочасному (буржуазному) тощо. У зв`язку з цим виникає проблема типології гуманізму І. Вишенського. Для більшої переконаності в тому, що це не був гуманізм Відродження, можна зацитувати В. Шевчука: «Користуючись значною мірою позитивними думками свого часу, Вишенський, однак, не прийшов до гуманізму, хоч зачатки гуманістичного світогляду ми в нього помічаємо (напр. співчуття до убогого), до чого спричинилась його релігійна ортодоксальність. Не любити повинен праведник світ, а ненавидіти все, що не належить до вічного спасіння, тобто до основної авторової доктрини; він заперечує, виходячи з цього, земну красу, мистецтво, давні народні звичаї, радощі життя».

Отже, гуманізм І. Вишенського – християнський гуманізм з виразним ранньохристиянським характером: проповідь любові до ближнього, співчування бідним і скривдженим, прославляння убогості й простоти, возвеличування віри і заперечення розуму, ідеалізація невченості, відчуження від світу як основний спосіб торжества людської свободи.

До речі, по ставленню до науки і освіти можна проілюструвати суспільну позицію І. Вишенського. Тогочасну освіту, як вона сформувалася в братських школах, полеміст відкидає. Для нього так звані сім вільних мистецтв (граматика, риторика, діалектика, арифметика, геометрія, музика, астрономія), які широко впроваджувались тоді в систему викладання, усього лише «латинські байки», «латинські зваби». Його шкільна програма цілком підпорядкована релігійному вихованню початкового рівня. «Чи не ліпше тобі, – радив полеміст, – вивчити Часословець, Псалтир, Октоїх, Апостол і Євангеліє з іншими церковними книгами й бути простим боговгодником і вічне життя дістати, аніж осягнути Аристотеля і Платона, називаючись у цьому житті мудрим філософом, зійти в геєну? Розваж! Мені здається, що ліпше ані аза не знати, тільки б до Христа дотиснутись, який блаженну простоту любить і в ній собі обитель чинить і там упокоюється».

Розглянувши суперечності світогляду І. Вишенського, можна зробити висновок, що твердження про І.Вишенського як пропагандиста гуманістичної освіти – це не що інше, як намагання підтягнути його у контекст гуманізму Відродження, в той час, коли його власна освітянська програма виражала щось діаметрально-протилежне: «Молю вас, хай буде Русь проста, дурна, невчена, а тільки перебувайте в православній вірі!».

З`ясування потребує і твердження, що в основі поглядів І. Вишенського стоїть людина з усіма її земними стражданнями, надіями і сподіваннями. В уявленні полеміста людина – це «єство немічне, підвладне пристрастям, грішне і зв`язане всіма узами повітряних духів зла». Правда, він визнає можливість удосконалення людини, яка повинна перед цим пройти кілька ступенів самоочищення. Необхідною ж умовою цього очищення є «чернецтво, відречення від світу, втеча від світу і відлучення від людей: гора, печера, подвиг із пістництвом, щоб позбутися старого чоловіка і втілитися у нового (після зцілення пристрастей) чоловіка, яким є Христос».

Найвищий життєвий ідеал полеміст вбачає у повному самозреченні, відчуженості від світу, а найвище благо ототожнює з Богом. У пориві крайнього егоцентризму І. Вишенський дійшов до того, що відцурався не тільки світу, а й власного народу, задля «спасіння» якого подався на Афон. На запрошення Ю. Рогатинця повернутися додому, бо його на батьківщині жде народ, полеміст роздратовано відповів: «Я з народом заповітів не складав і перед ним відповідальності не несу, і народ я не знаю, у бесіді з ним не спілкувався і на очі не здибував. Про що каже пан Юрко, не знаю. Чому мене чекають? Може позичив що у кого і маю віддати борг?.. Що за привід – народні пристрасті і якого народу – не можу зрозуміти».

Як бачимо, світобачення І. Вишенського глибоко індивідуалістське: життєвим ідеалом для нього є насамперед особисте спасіння, яке передбачає

постійне духовне самовдосконалення через сувору аскезу. Але він був не єдиним, хто тоді ставив «чисте споглядання» вище активного суспільного життя. В українській суспільній думці того часу існував цілий напрямок, представники якого життєвий ідеал вбачали в повному самозреченні, відчуженості від світу. Головними представниками цього напрямку були Йов Княгиницький, особистий приятель І. Вишенського і засновник Скиту Манявського; Йов Почаївський-Желізо, ігумен Почаївського монастиря, автор збірки моральних порад і повчань «Пчола Почаївська»; Ісая Косинський, релігійно-церковний діяч, автор книги «Алфавіт духовний» та інші. Це був той напрям української суспільної думки, який у переломну добу нашої історії продовжував орієнтуватися на православний Схід, непохитно стояв на ґрунті давніх візантійських традицій. Всі цінності західноєвропейської цивілізації його представники зустрічали вороже, вбачаючи в них небезпеку для православної віри, яку вони повністю ототожнювали з українською національною культурою. Вони виступали в опозиції не тільки до уніатського табору, але й до тих православних діячів, які виступали за розвиток освіти і культури на західноєвропейських засадах.

«Послання до єпископів»: композиція, проблематика, стиль твору

Улюбленим жанром І. Вишенського було послання – твір, написаний як звернення до певної особи чи багатьох осіб. У «Посланні до єпископів» порушується питання релігійної боротьби, воно адресоване єпископам, які прийняли унію. Письменник картає владик церкви, називаючи їх зрадниками за те, що заради своїх вигод – здобуття привілеїв та маєтків від польського уряду – зрадили український народ і пішли на угоду з католицькою церквою. Унію він відкидає вже тому, що вона стала результатом нових суспільно-релігійних процесів, релігійна ж програма І. Вишенського – триматися старих візантійських, ранньохристиянських традицій. Зараз ми по-іншому дивимось на складні процеси в житті українського суспільства того часу.

Нагадавши шість церковних заповідей, які вимагають голодних нагодувати, голих одягти, спраглих напоїти, мандрівників прихистити, хворим допомогти, ув'язнених відвідати, – І. Вишенський доводив, що ніхто з єпископів не тільки не виконував цих вимог, але вони і визискували, грабували своїх підданих, накладали на них непосильні податки, доводили до голодної смерті. «Чи не ваші милості голодних оголоднюєте і чините спраглими бідних підданих, котрі носять той самий образ Божий, що й ви; на сиріт церковних і їхнє прогодування подане від благочестивих християн грабуєте і з гумна стоги та обороги тягнете, самі з того зі своїми слугами годуєтеся, їхній труд та піт кривавий, лежачи та сидячи, сміючись та граючи, пожираєте, горілки очищені курите, пиво трояковиборне варите і вливаєте у прірву ненаситного черева ?..» – запитує полеміст.

У «Посланні» автор створює кілька художньо конкретних сатиричних образів єпископів Іпатія Потія, Михайла Рогози, Кирила Терлецького, Леонтія Пельчицького, Дионисія Збируйського, Григорія Заборовського,

використовуючи засіб протиставлення: показує, ким і чим вони були раніше та ким і чим вони стали, здобувши високий духовний сан. У цих характеристиках І. Вишенський зривав ореол святості з владик церкви, показував їхню продажність, пристосуванство, паразитизм, змальовував ставлениками самого диявола. «Чи не ваші милості в собі нині виявляєте велику помпу й таїнство свавільного життя віку цього, більші достатки в так званому духовному, ніж у мирському чині, вхопили, до слави й багатства дорвалися, чого в мирському чині не мали – товщаєте, годуєте, харчуєте, насичуєте горлянку смачнішими кусами, усолоджуєте, смакуєте, мажете, собі приходжаєте і в усьому виконуєте похітливу волю?» – запитує автор у них.

Це єдиний твір у доробку І. Вишенського, в якому він картає конкретні провини окремих осіб, в інших же творах письменник малює картини життя українського духовенства в цілому, полемічно перебільшуючи при цьому, на думку дослідників, занепад духовенства перед унією, переносячи окремі випадки на все духовенство.

У цих картинах, на думку Д. Чижевського, міститься не соціальний, а християнсько-аскетичний протест, протест не проти гніту, а проти всього сучасного суспільства. Заперечував дослідник і соціальний мотив у християнському ідеалі І. Вишенського, адже той «вимагає не якихось прав, «статутів» для нижчих класів, а християнського братерства для всіх».

Сучасний дослідник І. Паславський зазначав, що у світогляді полеміста «дивовижно переплелися погляди суспільно-передові і релігійно-консервативні, новітні й традиційні. Поруч із гнівним засудженням паразитизму духовенства знаходимо у нього, – говорить він, – палку апологію чернецтва, поряд з гнівним протестом проти визиску й приниження «шевців, сідельників і кожум'яків» – погорду до всякого ремесла і будь-якої суспільно-корисної праці, поруч із закликами до активної боротьби з поневолювачами – проповідь суворого аскетизму й відчуженості, поряд з глибоким демократизмом соціального ідеалу – консерватизм у поглядах на науку, освіту і суспільний прогрес взагалі».

Гіперболічна картина життя єпископів, що її малює полеміст у «Посланні до єпископів», з літературного погляду надзвичайно цікава: це перша спроба побутових картин в українській літературі.

З метою найбільш ефективного викриття єпископів, вияву презирства і ненависті до них І. Вишенський не цурався вульгаризмів, користувався гіперболою, метафорою. Прийом порівняння дав можливість автору провести чітку лінію між способом життя єпископів і звичайних людей, викликати ще більшу ненависть до представників верхівки суспільства. Часто письменник звертається до прислів'їв і приказок, використовуючи або наслідуючи їх повчальність. Наприклад, говорячи про католицизм, він наводить «приповідку»: «каждая лишка (лисиця) свій хвіст хвалить» або подає власні вислови: «правда во тьмі лжі вашої не сидить, але на світ, наявно всім, вирине». Вдається І. Вишенський і до такого художнього прийому, як персоніфікація. Говорячи про православну і католицьку віри він надає їм людських ознак: католицька – як красива, звабна, але легковажна дівчина, а православна – як мати, дружина, що багато вистраждала і заслуговує на любов і повагу. Важливу

роль виконують у посланні риторичні звертання. Ось приклад одного зі звертань до уніатів: «Питаю теди тебе, ругателя имени, чим ти ліпший от хлопа?». «Послання до єпископів» густо пересипані народною фразеологією. Так, на страшному суді єпископи будуть спокутуватись «голі, як мати вас народила», а перед Ватиканом вони скачуть ніби «дудку диявол вашим милостям заиграл».

Якщо полемісти в Україні хотіли захистити православну церкву від нападів, створити сприятливі умови для її існування, то І. Вишенський мріяв про перемогу православ`я над усіма іншими вірами: «коли не покаєтеся і справдешнім помислом, серцем і душею не повернетеся у православ'я, то будете в геєнському вічному вогні разом з вашими папами клекотіти й кипіти...». Письменник піддавав критиці соціальний і політичний лад, висуваючи при цьому ідеали ранньохристиянського суспільства: «поганські догмати (Аристотелів, Платонів та інших), супротивні Ісусовій простоті, Петровій вірі, Іоановій чистоті, і Якововій беззлобності та не лукавості інших апостолів...».

Тогочасне життя, сповнене революційних заворушень, великих наукових відкриттів, культурних рухів Ренесансу пройшло повз І. Вишенського, з його нещадним аскетизмом, духовним максималізмом, радикальним мисленням, утопічністю суспільних поглядів. Але для сучасного читача твори письменника-полеміста, зокрема «Послання до єпископів», ілюструють складний шлях людини до моральної досконалості, духовного очищення, пізнання самої себе, її намагання побудувати ідеальне суспільство вільних людей, наблизити «золотий вік» розуму і добра.

Збірка «Млеко» І. Величковського як зразок поетики курйозного віршування

Іван Величковський належить до когорти письменників XVII–XVIII століття, літературна спадщина яких потребує ще пильної уваги дослідників. Доробок автора складають «Вірші про Дедала» (присвячені І. Самойловичу), польський панегірик «Lucubratiuncula» (з лат. – нічна праця) на честь Л. Барановича, два зшитки поезій в складі Софійського збірника та дві слов'яноукраїнські збірки «Зегар з полузегарком» та «Млеко». Дві останні збірки було виявлено 1908 року після більш як 200-літнього переховування в родині нащадків І. Величковського. З того часу спадщиною поета цікавилися В. Перетц, С. Маслов, Д. Чижевський, В. Крекотень, В. Колосова, В. Шевчук. Але як зауважували В. Колосова та В. Крекотень, тривалий час головною вадою історико-літературного осмислення поетичного доробку І. Величковського був розрив змісту і форми: «Одні дослідники вважали епіграматичну форму за невідповідну для виразу «істин християнства» і негативно оцінювали цю форму. Інші ігнорували й ігнорують зміст – «істини християнства» і «відображення реальної дійсності», високо підносячи «майстерність», «техніку» – формалістично трактовані мистецькі твори».

Сучасні дослідники мають зважити на це застереження передусім тому, що для самого автора ніякої суперечності між змістом і формою його творів не було. Явище Величковського – не виключне, а закономірне в контексті епохи бароко, хоча і є однією з вершин цього літературного напряму. І.Величковський – людина бароко, в якій ренесансна життєрадісність поєднувалася з глибокою релігійністю, що породжувало внутрішню суперечливість його душевного світу. Літературна творчість стала компромісним виходом з цієї ситуації: традиційний християнський зміст поет вкладає в майстерні іноземні літературні форми.

У творчості поета умовно виділяють два періоди – 60-70 і 80-90 роки XVII століття. В перший період він розробляє і релігійні, і світські теми, доходячи часом до вільнодумства. Наскрізним мотивом другого періоду його творчості став молитовний ліризм, прагнення до каяття за свої людські слабкості. Збірка «Млеко» належить до першого періоду творчості поета і датується 1691 роком. При цьому дослідники висловлюють припущення, що твори, об'єднані в ній, писалися в молодості, адже і сам автор називає їх «молочною дитячою працею». Вони становлять ніби частину поетики, присвячену теорії курйозного віршування, і, на думку В. Шевчука, писалися з метою підготовки автора до викладання цього курсу.

Проблеми вивчення курйозної поезії у своїх дослідженнях розв'язували М. Петров, Д. Чижевський, Г. Сивокінь, М. Сорока, В. Маслюк, О. Ткаченко. Зокрема, остання дослідниця визначає курйозну поезію як систему поетичних жанрів, у основі яких лежить синтезування літературного тексту з елементами та засобами різних видів мистецтв і наук. Виходячи з наявності в тому чи іншому жанрі курйозної поезії різних видів мистецтва і науки, вона виділяє граматичні, шрифтові, графічні, музичні, арифметичні, астрономічні, риторичні курйозні вірші та їх різновиди. Значна кількість цих різновидів була засвідчена вже в «Млеці» І. Величковського.

У повній назві збірки вказується, що «труди поетичні в честь преблагословенної Діви Марії складені», а дарується збірка митрополиту Варлааму Ясинському, покровителю поета, до якого звернені вірші на герб та передмова. В «Передмові до читальника» ж автор розкриває мотиви, які спонукали його до творчості: він, як «справжній син Малоросійської вітчизни нашої» вболіває, що на його батьківщині ніхто не складає таких майстерних поетичних праць, які він бачив в інших народів, а тому вирішує такі «поетичні штуки заявити руською мовою» (тобто книжною українською). Та на відміну від іноземних, його праця призначатиметься не заради «сьогосвітніх» жартів, але «цілком до хвали Бога слави і славетної володарки нашої Богородиці і завжди Діви Марії, і на оздобу Вітчизни нашої та втіху малоросійським синам її, особливо для читання охочим та любомудрим». Цікаві й настанови І. Величковського щодо читання його творів. Автор попереджає, що читаючи його вірші швидко, можна й не зрозуміти їх, не винести від читання жодної користі. Для їх сприйняття потрібен такий же труд, як і для їх творення: окремі з віршів, говорить поет, не складеш і за місяць. «Передмова» до «Млека» є видатною естетичною і літературознавчою пам'яткою другої половини XVII

століття і рекомендації, висловлені в ній, стосуються не лише курйозної поезії І. Величковського, але і всієї його творчості. Вони співзвучні з епіграмою автора «Тому, хто пише вірші»:

Труду писання не може пізнати
Той, хто не знає як треба писати.
Думає, легке і просте це діло:
Пишуть три пальці, а все болить тіло.

У настановах І. Величковського відбито одну з провідних рис барокової естетики – піднесення естетичної цінності інтелектуальної праці.

В основній частині збірки з'ясовуються ознаки, властиві різновидам курйозної поезії, і наводяться її зразки. Види «поетичних штучок», які розглядає І. Величковський, такі: ехо, різні типи раків (літеральний, словесний, всуперечслівний), вірші четверогранний, «порядок непорядний», абетковий, суголосний, спільновідмінковий, чотири різновиди акровірша, жартівливий вірш, «програма, анаграма, епіграма», багатоперемінний вірш, чотири типи лабіринту, стовп, пересічний вірш. Розглянемо окремі з них.

Так, ехом (сучасний термін – луна) поет називає вірш, в якому кожний наступний рядок складається з двох складів, що повторюють кінцеві склади попереднього рядка:

– Що просиш ти, Адаме, чи земного краю?
– Раю.
– Чому ж туди не входиш, чи ж боїшся брани?
– Рани.

Рак (сучасний термін – паліндром) – вірш, у якому навпаки читаються або літери (літеральний), або цілі слова (словесний), виражаючи той же зміст. У раці всуперечслівному слова, прочитані навпаки, виражають протилежний зміст. Ось приклад останнього, в якому наведені слова Богородиці:

Зі мною життя – не страх смерті.
Мною жити – не умерти.

Коли цей вірш прочитати справа наліво, він перетвориться на слова винуватиці гріхопадіння Єви:

Умерти – не жити мною.
Смерті страх – не життя зі мною.

В абетковому вірші слова розташовані так, що перше починається літерою *аз*, друге – *буки*, далі – *веди*, *глаголь*, *добро* і т.ін.

Звичайне прочитання жартівливого вірша дає жартівливий зміст:

Залиш молитву, дівство розтли, злих шануй, друже,
Лінь полюби, бережи злість, лай добрих дуже... .

Якщо ж цю жартівливу пораду щодо порушення принципів моралі прочитати по вертикалі, то отримаємо істинний зміст твору:

Залиш лінь, молитву полюби, дівство бережи,
Розтли злість, злих лай, шануй добрих, друже, дуже...

На відміну від жартівливого, четверогранний вірш зберігає однакове значення як при звичайному, так і при вертикальному прочитанні.

У кінці збірки вміщені три двовірші з виділеними окремими літерами, які, читаючись в різному порядку, складають ім'я і прізвище автора збірки. Так, третій двовірш «Автор до читальника» має такий вигляд:

НАстр**ОЙ** навспак цинобру. Коли угадаєш,
Гірш**ИЙ К**отрий з **С**их? **ВО**в**К ЧИ ЛЕВ**? –
То мене пізнаєш.

Прочитавши «навспак», тобто навпаки, літери, виділені циноброю (фарбою), матимемо ім'я і прізвище поета: «Величковский Иоан».

Збірка «Млеко», що становить важливу частку літературної спадщини І. Величковського, засвідчує увагу поета до реформування українського вірша, техніки віршоскладання, гри словом, звукопису. Автору властивий погляд на поезію не лише як на естетичну категорію, але й як на науку, що має засвідчити його інтелект, вченість, хоч часом таке захоплення поетичною технікою вело до нехтування змістом.

«Автобіографія» І. Турчиновського про життя мандрівних дяків

Автор «Автобіографії» Ілля Турчиновський був мандрівним дяком – належав до своєрідного культурного прошарку українського суспільства, який крім того, що став органічною частиною нашого освітянського руху, оскільки ніс на село пристосовану до народного розуміння початкову освіту, виступав і творцем різноманітних за жанрами та тематикою літературних творів.

Про І. Турчиновського відомо небагато. Народився він 20 липня 1695 року в родині сотника містечка Березані на Полтавщині. Здобувши освіту в місцевій школі, продовжив навчання в Київській академії, але не закінчив її. З 1710 року мандрував по Україні та Білорусі. 1718 року, після повернення в рідне містечко, став священиком. Крім цих даних, наведених безпосередньо в уцілілій частині твору, відомо також, зі слів власника рукопису, який читав його повністю, що І. Турчиновський був звільнений з-під суду й поновлений на посаді священика. Помер він у похилому віці.

Попри ці скупі фактографічні відомості, автобіографічний твір І. Турчиновського здатен, по-перше, скоригувати однобічні уявлення про представників літератури мандрів як малоосвічених типів, «пиворізів», якими вони ставали, поступово вироджуючись після заборони Катерини II мандрувати, і якими їх показано у творах М. Гоголя, І. Карпенка-Карого, Г. Квітки-Основ'яненка, а по-друге, акцентувати провідні ознаки барокового стилю.

Форма автобіографії, оповіді від першої особи підсилює враження правдоподібності, свідчить про прагнення автора до об'єктивного викладу матеріалу. Його оповідній манері властива тенденція до вичерпності, деталізації в усьому, посилення уваги до матеріальності зображуваного – він вказує маршрут своєї мандрівки із зазначенням населених пунктів; називає імена подорожніх, з якими мандрує; описує зовнішність персонажів і нюанси їх поведінки; зазначає час, проведений в дорозі; заняття, якими заробляв на життя; ставлення до себе різних людей і т. ін. Бажаючи залишити свій життєпис «в

пам’ять дітям своїм, і внукам, і всьому потомству», І. Турчиновський намагається не випустити жодної деталі, яка впливала на подальшу його мандрівку, життя, стала своєрідним випробуванням.

Номінативне ядро жанру, що співпадає з предметом розповіді – «житієм», доповнюється мотивами «страданія» й мандрівки. Якщо перший мотив програмується автором у підзаголовку твору й підпорядковується бажанню вплинути на почуття читача, то інший виявляє себе в композиції, надаючи їй відчуття внутрішнього динамізму й утілюючи загальну тенденцію барокової людини до руху, змін.

Мандрівка сприймається не тільки як географічна, а й як духовна дорога, шлях до удосконалення, оскільки й викликана вона внутрішніми спонуками героя: він почав «сожаліть о науці своєй, якую за господарством позабил і, оставля отця і матку, отийшол 1710 года із Березані по школам волочитись». І. Турчиновського не приваблюють посади чи інші житейські вигоди, подорожує він виключно «для повиданія болієсвіта і ученія». Такі бажання героя цілком відповідали духові часу, коли на одне з перших місць у тогочасному житті вийшла тема освіти, книжної мудрості, потреба культурного відродження. Хоча І. Турчиновський і не закінчив навчання в Київській академії, та мав достатньо знань, щоб, мандруючи, виконувати обов’язки писаря, дяка, півчого, регента, домашнього вчителя. Про освіту героя, зокрема його знайомство з літературою, свідчить і те, що він із двома студентами поставив на Великдень «діалог з інтермедією», на який «многолюдствіє благочестивих собралось і римлян, і самих єзовитов, і доменікан, і жидов. І всі тому удивлялись, яко там, в тих краях, той вещі не видали».

Події твору передаються через два пласти оповіді – зовнішній і внутрішній: перший рухає дію твору, а другий фіксує емоційну реакцію героя на події. Намагаючись розчулити, зворушити читача, автор у рамках барокових протиставлень неба і землі, верху і низу, світла і темряви подає крайні вияви добра і зла в його долі. Так, у найкритичніші моменти на допомогу І. Турчиновському приходять компанійський атаман, купець Іоан Роні, могилевський єпископ, ігумен Феодосій, генеральний обозний Яків Лизогуб, архієрей Шумлянський, які рятують його від фізичних покарань, дають прихисток, заробіток. Але поряд з ними у світі живе велика кількість «гонителів» – людей жорстоких, жадібних, нечесних, заздрісних, через яких герой нерідко «в немалом риданії слези іспущал», «за обліянієм сліз не мог і гласу отвести». Отже, бінарність у моделюванні персонажів утілюється за допомогою принципу контрасту, який повністю визначає специфіку авторського світосприйняття. Вдаючись до змалювання небезпек, часом пов’язаних із загрозою життю, автор не уникає натуралістичних деталей в описах своїх страждань: «мене з чулану витягши, безмилосердне били і шаблями рубили, где главу мою у двох вісцех до мозгу прорубали». Сум’яття як типологічна риса персонажів бароко визначає душевний стан і героя «Автобіографії».

За позірною бездіяльністю, пасивністю І. Турчиновського, як інколи може здаватися, стоїть, подібно до паломницького жанру, християнська смиренність.

Але смисл мандрівки героя полягає не тільки і не стільки в подоланні географічного простору (хоча здолати дорогу може лише людина сильна), як у самому прийнятті рішення вирушити в далеку дорогу, відмовитися від звичного й усталеного способу життя, покинути рідних і близьких людей, тобто в рішенні зробити власний життєвий вибір. Зі сторінок «Автобіографії» постає людина по-бароковому неоднозначна: по-християнському смиренна і здатна, водночас, на вчинок задля протистояння гріховному світу.

Виявляє автор і розуміння історико-соціальних процесів своєї доби: в результаті конфлікту з католиками, що виник у містечку Шклові, І. Турчиновський, рятуючи своє життя, змушений був таємно втікати. Коментуючи цю подію він говорить: «О такой моєй тайні ігумен і міщане ізвісні були і много обо мні пожаліли, тілько что сила римська, а на благочестіє гоненіє». Це не єдиний випадок, коли герой постраждав за вірність своїм релігійним переконанням. Так, йому було відмовлено в можливості навчатися в латинській єзуїтській школі через те, що він, мовляв, схизматик. У цих ситуаціях герой постає людиною чималої громадянської мужності, демонструючи свій характер, світогляд, сформований в атмосфері народно-етичних орієнтацій, відстоюючи право на життя вірі своїх пращурів.

Ідейне тло твору побудоване на конфлікті між високими намірами героя й несприятливими умовами його мандрівки, життя, що дозволяє увиразнити барокове розуміння людського світу й людської душі як арени боротьби добра і зла. Події твору вводять читача в трагічно дисгармонійний світ бароко.

Стилю «Автобіографії» не властива барокова витонченість, художня надмірність, бо для неї як для прозового твору важливішим є змістове наповнення, тому притаманні бароко контрасти творяться на змістовому, а не на формальному рівні.

Той факт, що в творі І. Турчиновського мотив подорожі виконує композиційну і соціальну роль, а мандрівка героя унаочнює морально-етичні настанови християнства, дає підстави говорити про синкретизм жанрово-стильової структури твору й виділяти в ньому жанрові ознаки ходінь. Герой «Автобіографії», як і герой паломницького твору, добровільно обирає мандрівку, географічний і духовний шлях якої зміцнює його віру, зіткнення зі злом, стражданнями кристалізують його особистість.

Новаторство драми «Володимир» Ф. Прокоповича

Трагедокомедія (сучасний термін – драма) як синтетичний жанр уже був новаторським, оскільки допускав змішування «низького» і «високого», трагічного і комічного. Хоч трагедокомедія все ще дотримувалася знаменитого класичного «триєдинства», але в ній, як підкреслював Ф.Прокопович, «змішувались смішні речі, дотепність з поважними і скорботними і низькі особи із знатними».

Трагедокомедія Ф. Прокоповича «Володимир» пов’язана з теоретичними настановами, викладеними в курсі поетики, що, на думку І. Іваньо, «відбивається як в орієнтації на античні авторитети, так і в побудові п’єси, в її

композиції, характері розкриття дії». Твір дає приклад поєднання кількох шарів оповіді. Перший – це зображення драматичного, трагічного пафосу: Володимир із такого як всі стає подвижником, стовпом християнської віри. Другий – це зображення зажерливих і недалекоглядних жерців поганства, що намагаються стримати рух Володимира до християнства. Тобто маємо чітке розмежування на «верх» – усе духовне, чуже тілесному пануванню, черевопклонству, невігластву, та «низ» – тілесне, пов'язане із задоволенням низьких потреб, з пристрастями, спокусами.

Є ще третій шар – сучасність, якій усе це адресоване. Про наявність цього адресата свідчить посвята трагедокомедії, у якій говориться: «Владимир ... в преславной академії Могило-Мазеповіанської Кієвської, привітствующей ясновельможного єго царського пресвітлого величества війська Запорозького обох стран Дніпра, гетьмана і славного чину Святого Андрея-апостола, кавалера Іоанна Мазепи, превеликого свого ктитора, на позор російському роду ... показанний». А у пролозі Мазепу названо ясновельможним паном, наступником, якому від Бога доручена Володимирова держава. Йому бажають дорівнятися перемогами до Володимира. Далі ж без будь-яких підстав для іншого тлумачення говориться, що в образі Володимира гетьман повинен побачити себе, що твір – це дзеркало, в якому показана хоробрість, слава, відданість православній церкві подвижника Мазепи. Ця відданість, зокрема, виражалася у споруджені православних церков, тому не випадково у творі говориться про гетьмана як «зиждителя храмин», на яких викарбовувалось його ім'я.

Трагедокомедія Ф. Прокоповича присвячена і князю Володимиру, хрестителю Русі, і гетьману Івану Мазепі. Так, спостерігаємо очевидні історичні паралелі: вбивству Ярополка, якого Володимир «аки вторый Каин люте уби», відповідає, скажімо, арешт і заслання Семена Палія; Володимир мав шість дружин і п'ятсот наложниць, Мазепа ж мав гріховний зв'язок зі своєю хрещеницею Мотрею Кочубеївною. «Але всі ці гріхи, – за словами М. Сулими, – як і в випадку з князем Володимиром, перекривала видатна державна діяльність Івана Мазепи, бо він не менше, ніж князь Володимир сприяв розвиткові освіти, архітектури тощо».

Створення літературної історії І. Мазепи було започатковано ще за його гетьманування в жанрі панегіриків ученими і письменниками, переважно поетами києво-чернігівського культурного осередку. Після проголошення ж І. Мазепі анафеми за наказом Петра І розшукувались і спалювались тексти таких творів, лише деякі з них збереглися в одному примірнику, як панегірик С. Яворського. Вихваляння вчорашніх панегіристів змінилося лайкою та прокльонами. Як наголошує М. Сулима, «за шістьма на сьогодні відомими повними списками «Владимира» Феофана Прокоповича легко простежується вплив неспокійної політичної обстановки XVIII століття за царювання Петра І, Єлизавети, Катерини ІІ на характер переробок і купюр у тексті драми». Ф. Прокопович змінює у «Володимирі» усе, що стосувалося гетьмана, та картає його в «Епінікіоні», написаному після Полтавської битви в 1709 році:

«Побідихом! Падеся супостат наш лютий,

І отступник приять казнь, отчества враг велій,
Ко нам же возвращенний грядет мир веселий
І безбідно здравіє ведет за собою».

І хоча, як зауважує О. Субтельний, «п'єса мітила яскраво виражені ознаки патріотизму, зокрема у трактуванні Прокоповичем Києва як «другого Єрусалима», проте ці сентименти, – продовжує дослідник, – не завадили Прокоповичу стати провідним ідеологом реформ Петра І, спрямованих на секуляризацію й централізацію суспільства».

Анонімна пам'ятка історико-мемуарної прози XVIII століття «Історія русів» також містить промовисті свідчення про подальше ставлення письменника до особи опального гетьмана.

Швидко змінювалися обставини, і Ф. Прокопович спритно пристосовувався до них. Досить сказати, що він пережив чотирьох імператорів і в кожного з них був фаворитом. Але на момент постановки п'єси І. Мазепа ще не вступив в конфлікт з імперією Петра, був діючим гетьманом і меценатом Києво-Могилянської академії, тому Ф. Прокопович і показує Володимира як історичну особу, що дорівнює Мазепі. «Панегірик, – як вважав О. Білецький,– виправдується щедрістю і піклуванням Мазепи про Київську академію». Хоча далі вчений уже не так категорично додає: «...втім, у трагедокомедії, крім лести, могло говорити і щире захоплення».

У цьому творі на той час був новаторським і сюжет, узятий з української історії, що порушував традицію звертатися у драматичних творах до біблійних, або хоча б до житійних тем. Правда, тут теж показаний герой з святих, а тема цього твору – поширення християнства у Києві. Але не стільки це захоплює автора, як боротьба між старим і новим, між застоєм і поступом, між темрявою і світлом, між світською і духовною владами за просвіченість. Це драма епохи, що просвіту поставила за найперше завдання часу.

Звичайно, Феофан Прокопович, прославляючи князя-хрестителя Руси-України, писав релігійний панегіричний твір, відтворюючи глибокий психологічний портрет князя. І все ж драматург малював людину, яка зуміла відчути відповідальність перед історичним поворотним моментом, від якого залежав цивілізований шлях великого народу. Літературна ситуація в Україні початку XVIII ст., зокрема панегіричне спрямування словесної творчості, унеможливлювала показ державних та церковних діячів з елементами будь-якої критичної оцінки. Перемога Ф. Прокоповича і тогочасної драматургії в тому, що в українську літературу прийшов діяльний, самостійно мислячий герой, здатний відчути поклик часу й адекватно відреагувати на нього.

Відмовившись від персонажів божеств і героїв античності, Ф. Прокопович вводить невідому давній українській драмі особу – Духа Ярополка. На думку М. Возняка, «... думку зобразити його в трагедокомедії міг піддати Феофанові Сенека, бо перший монолог Ярополкового духа навіть нагадує місцями монолог тіні Тантала в трагедії Сенеки «Тієст».

У постатях жерців з промовистими іменами можна побачити спробу ввести у драму сатирично-побутовий елемент, взятий з життя. А це робило

зайвим розважальні додатки у формі механічно пристосованих інтермедій і надавало архітектоніці драми незвичайного на той час вигляду.

Безсумнівним є новаторство Ф. Прокоповича у розробці образу київського князя. Фольклорний Володимир не імпонував авторові, там взагалі немає згадок про язичника Володимира. Проігнорував драматург і житійного Володимира, який зображений статично, як святий. Ф. Прокоповичем був врахований літописний варіант, за яким князь не являє собою моноліту, його образ роздвоєний: літописець-християнин провів чітку межу між Володимиром-язичником і князем-першохристителем.

Новим був і психологічний момент внутрішнього розвитку героя. Князь Володимир не просто вирішив перейти у нову віру, в його душі відбувається напружена боротьба, що ілюструє розвиток дії і кульмінацію:

«Моя же утроба горіти
Мняшеся, і страх нікий пронзе мя; оттолі
не вім, како ко моей приліпися волі
Ім'я християнськоє, наші же мні мертві
бозіє мняться і мерзкі їх жертви».

У відтворенні психологічного стану героя автор також стає на шлях новаторства, подаючи замість шаблонних алегорій та абстрактних словесних формул внутрішній монолог Володимира:

«О Христе мой! (Моїм нарицаю,
чужд тебе, окаянний!). В твоєй уповаю
Помощі; твоїм бути желаю всеціло,
тебі мою отдаю і душу, і тіло».

Органічному поєднанню староруських часів з умовним сучасним служить останній акт – хор апостола Андрія Первозванного та ангелів, що пророкують майбутню долю Києва. Перед очима апостола Андрія проходять події української історії, важливі своїм впливом на долю Києва: згадуються мученики Борис і Гліб, Антоній та Феодосій Печерські – висохлими від посту руками копають печери майбутнього монастиря, Київ руйнує вогненний меч Батия, але місто відбудується ще і прославиться. Друга половина хору – це панегірик двом найвизначнішим сучасним авторові українцям, митрополитові Варламові Ясинському та гетьманові Мазепі. Ф. Прокопович доречно згадує в хорі, що гетьман був кавалером ордену Святого Андрія.

Отже, п'єса Ф. Прокоповича «Володимир» з одного боку є синтезом усього попереднього розвитку драматургії, а з іншого знаменує новий етап у розвитку української літератури.

Збірка «Сад божественних пісень»: структура, семантика назви, характер взаємодії епіграфів і віршів,

Поетична збірка Г. Сковороди має промовисту розгорнуту назву – «Сад божественных пѣсней, прозябшій из зерн Священнаго Писанія». Збірка, яку було укладено після 1885 року з уже готових 30 віршів, написаних у різний час

і з різного приводу, – не формально-механічне об'єднання поезій, а твір, наділений ідейно-естетичною цільністю. Свідченням цього є як сама назва збірки, де саду уподібнюється розвиток людського духу, так і принцип компонування матеріалу: автор не дотримувався хронологічного порядку, а підкорив його певному ідейно-естетичному завданню, у здійсненні якого організуюча роль належить епіграфам – цитатам із Біблії. Поставивши епіграфи перед кожною піснею, він дав ключ для розуміння авторської концепції циклу, наголосив на окремих, не завжди очевидних, аспектах віршів.

Рядки для епіграфів поет знайшов у таких книгах Біблії, як Буття, Вихід, Псалтир, Пісня над піснями, Приповісті Соломонові, Книги пророків Ісаї, Захарії, Йони, Авакума, Євангелія від Матвія, Луки, послання апостолів Павла, Івана, Якова, Об'явлення Івана Богослова. Найчастіше Г. Сковорода цитує псалми царя Давида (Псалтир).

Проблему совісті Г. Сковорода порушує в першій, другій, десятій та двадцятій піснях. У першій пісні відбивається настрій поета, який дедалі більше стверджується в необхідності йти тим шляхом, до якого він відчував внутрішнє покликання: «Блажен, о блажен, кто с самых пелен / Посвятил себе Христови». Ідеї цієї пісні звучать в епіграфі: «Блаженны непорочны, в путь ходящіи в законѣ господнем». Смерті може боятися людина непорядна, нечесна, бездіяльна, ледача, бо її життя було порожнє й безрадісне. Г. Сковорода підносить чисте сумління як одне з найбільших джерел душевної насолоди.

Цими ж настроями пройнята й наступна пісня. Епіграф до неї «По землѣ ходяще, обращеніе имамы на небесѣх» відображає звертання Г. Сковороди до небес. Земне життя – це «темный сад». Тому й відправляє свій дух до небес, «Гдѣ правда живет свята, / Гдѣ покой, тишина…».

Біблійний епіграф вірша «Кто сердцем чист и душею» (пісня 20-та) долучає цей твір до єдиного контексту «божественных пѣсней»: «Во градѣ бога нашего, в горѣ святѣй его: уподоблю его мужу мудру, основавшему храмину свою на каменѣ . Кто взыйдет на гору господню?». Ілюструючи своїм твором слова біблійного Лота, що його разом з доньками Бог врятував під час знищення грішного міста Содома, Г. Сковорода підкреслює важливість моральної чистоти в житті людини: «Кто сердцем чист и душею, / Не нужна тому броня, / Не нужен и шлем на шею, / Не нужна ему война».

У збірці можна виділити пісні «гарного настрою». Наприклад, у третій пісні автор наголошує, що той, хто «побѣдил смертный грѣх» буде нагороджений, бо «душа его – божій сад». Тому Г. Сковорода хоче бачити такі «душевні сади» по всій землі, що й підтверджує епіграфом: «Прорасти земля былiе травное, сирѣчь: Кости твоя прозябнут, яко трава, и разботѣют».

Природу літньої пори Г. Сковорода оспівує в тринадцятій пісні. Він милується нею, відображаючи гармонійний спокій та неповторні пейзажі: «Ах вы, вод потоки чисты! Ах вы, берега трависты! Ах ваши волоса, вы, кудрявые лѣса!». Тому й епіграф звучить як заклик: «Изыдите от среды их… Прійди, брате мой, водворимся на селѣ. Тамо роди тя мати твоя».

Із шістнадцятої пісні видно, що поет не песиміст. Не маючи зовнішнього щастя, автор прагне щастя внутрішнього. Воно полягає в пізнанні самого себе, у гармонійному розвитку природних здібностей, а звідси і з'являється спокій душі. Образи бурі, вихору змінилися образами пристані, якій не страшні ніякі бурі, що й засвідчує епіграф: «Дугу мою полагаю во облацѣ».

Вісімнадцята пісня близька до народнопоетичної образності: «зеленая травка», «молоденькая муравка», «вербочка», «явор над горою», «буйны вѣтры» та ін. Але пейзажні картини і образи не були самоціллю для Г. Сковороди. Згідно з його думкою, людина не співіснує з природою, а є її невід'ємною частиною, тому в концепції письменника пейзажна тематика тісно поєднується з роздумами про щастя людини, шляхи досягнення душевної рівноваги, гармонійної єдності з природою, а також з критикою вбивчої для людини тенденції занепаду села і панування міста. Саме в цьому погляді на роль природи і слід шукати ключ до розуміння епіграфу твору «Господь гордым противится, смиренным же дает благодать» і заяви мислителя: «На что ж мнѣ замишляти, / Что в селѣ родила мати? / Нехай у тѣх мозок рвется, / Кто високо вгору дмется, / А я буду себѣ тихо / Коротати милый вѣк. / Так минет мене все лихо, / Щастлив буду человѣк».

«Усі свої думки й почуття Г. Сковорода спрямовує до Ісуса Христа», – вважає Г. Сивокінь. Образ Христа присутній в четвертій, п'ятій, шостій, сьомій та дев'ятій піснях. На думку І. Драча, цей образ – «втілення совісті й справедливості».

У четвертій та п'ятій піснях, епіграфами до яких відповідно є рядки: «С нами бог, разумѣйте языцы, сирѣчь: Помаза нас бог духом. Посла духа сына свого в сердца наша» і «Роди сына своего первенца, и повит его, и положи его в яслѣх», звучить тема Різдва Христового, яку поет трактує згідно з євангельським рядками: Бог послав у світ Свого єдинородного Сина, щоб ми отримали через нього життя. Народження Бога на землі для Г. Сковороди – «тайна странна и преславна». «Станте с хором вси собором, / Веселитеся, – вигукує поет, – яко с нами бог!».

Епіграф шостої пісні «Испусти змій за женою из уст своих воду, яко рѣку, да ю в рѣцѣ потопит. Той сотрет тебѣ главу», – переосмислюється. Якщо в ньому йдеться про гріхопадіння Єви і з рікою порівнюються гріховні слова змія, то в самій пісні автор переживає величну подію – хрещення Ісуса Христа в річці Йордан. Занурення Ісуса в воду означало б її освячення: «святи струи ... , змію сотри главу». Як зазначає Г. Сивокінь, «цим обрядом Син Божий мав знищити зло і встановити справедливість на землі».

Сьома пісня розкриває тему воскресіння Христового. Епіграф з Євангелія від Матвія є підтвердженням цьому: «Единонадесять ученицы идоша в Галилею на гору, амо же повелѣ им Іисус! Пасха!». Базується вона на зіставленні протилежних понять, що постають із євангельських слів Христа про те, що смерті нема, а є вічне життя. Г. Сковорода подає своє розуміння смерті, вказуючи тим самим, що життя є безсмертним, бо, як зазначає В. Сулима,

«вмираючи, зерно народжує новий колос». У воскресінні Ісуса автор наголошує на безсмерті людського духу: «Смерть твоя – мнѣ живот», «Под смертью – жизнь без лѣт».

У дев'ятій пісні Г. Сковорода показує, що всі люди різні і «голова всяка свой имѣет смысл». Скільки людей, стільки ж і стежинок долі. Вони переплітаються або ж ідуть одна повз одну, та якщо обрати не свою стежку, то все піде шкереберть. Щоб не розгубитися і не піти хибною дорогою Г. Сковорода й просить Господа допомогти кожній людині знайти свій шлях. Суголосним змісту твору є епіграф: «Дух твой благій наставит мя на землю праву снизшед язики слія. Разгласная возшумѣ».

Мотиви вольності звучать у дванадцятій пісні. У цьому майстерно побудованому творі поет чітко висловлюється про той огидний світ, якого він не приймає і якому протиставляє природу з її тишею полів, лісів, садів. «Не пойду в город богатый», – це переконання Г. Сковороди. Про все зле, що вносить у життя людини місто, поет говорить із неприязню. З містом автор пов'язує «печаль», невгасиму жагу «ѣздить на морѣ», бажання «красных одежд» тощо. Життю міста Г. Сковорода протиставляє гармонію природи, якій не властиві матеріальні блага. Вона дбає про задоволення духовного стану людини. Автор не прославляє убогість, але він бачить, що з багатством часто пов'язане зло і несправедливість. Тому, засуджуючи жадобу, бажання володіти матеріальними благами поет підносить чесність і скромність, що й підкреслює епіграфом: «Блаженны нищи духом, сіесть: Премудрость книжника во благовременіи празднества и, умаляйся в дѣяніих своих, упремудрится. Упразднитеся и разумѣйте…».

Дев'ятнадцята пісня відображає гостру душевну кризу, яку переживав Г. Сковорода в кінці 50-х років. «У цій поезії вперше в українській літературі слово представлене як зброя в руках поета», – відмічав І. Пільгук. Уже в епіграфі закладене спрямування поезії: «Нѣсть наша брань к плоти и крови… Попереши льва и змія… Воспріймите и меч духовный, иже есть глагол божій». Автор не піддається похмурим настроям, переборює відчай і смуток: «Прочь ты, скука, прочь ты, мука с дымом, с чадом!».

На розвиток літературного таланту Г. Сковороди і на його долю як письменника вплинула його філософська вдача, розуміння філософії як науки життя. Історія створення циклу «Сад божественных пѣсней» переконує, що пізніші пісні мають більш моралістичний характер і що в межах циклу навіть ранні «світські» пісні, завдяки епіграфам із Святого Письма та філософсько-моралістичним приміткам, включаються в незвичайний контекст. Так, у чернетці пісня «Всякому городу нрав и права» мала епіграф з Горація, творами якого вона почасти й навіяна. А в циклі вона дістала епіграф з Біблії. Це вже цілком виразна спроба поета по-новому осмислити стару пісню під кутом зору тих етично-естетичних поглядів, які склалися у нього в 70-80-ті роки. Подібні епіграфи супроводжують більшість пісень.

Образ Г. Сковороди в художньо-біографічних творах

Постать Г. Сковороди об'єктом художнього моделювання упродовж XIX–XX ст. ставала неодноразово. Процеси, що відбуваються в гуманітарних науках сьогодні, подібні кардинальному перегляду цінностей, що мав місце на межі XIX–XX ст. Тому звертання в літературі постмодерну до освячених традицією імен, з одного боку, постає реакцією на певне пересичення, надуживання ідеологічними, художніми кліше при моделюванні їхніх образів у попередній період, через що накреслення нового образу в класичному розумінні є неможливим. Але з іншого, постмодернізм формулює свій погляд на світ не через заперечення традиції, а через створення іншої парадигми класичного мистецтва.

Накладання різночитань і браку інформації в дослідженнях європейського періоду життя Г. Сковороди на постмодерне розуміння історичного процесу і дали, з одного боку, привід для художнього моделювання можливого, на думку В. Єшкілєва, розвитку подій. Але з іншого боку, для нього важила постать саме Г. Сковороди як метафізика, містика, гностика, що, відкинувши канонічне пізнання християнства, "через Біблію створив свій окремий світ, замкнув на себе суверенні сенси й навік залишився найвидатнішим із Хранителів Навни».

Підзаголовок твору В. Єшкілєва «Апокриф мандрів Григорія Сковороди» свідчить про орієнтацію романної формо-змістової структури на давній жанр. Звісно тут не йдеться про роман-апокриф як такий, що поєднує канон, апокриф та роман, проте має місце властива цьому синтетичному утворенню «в межах поетики художньої модальності … зустріч апокрифа … і роману», коли «раніше відома історія, наділена дуже високим статусом, виявляється розказаною якось інакше, у відповідності з іншими світоглядними установками і розповідними принципами». Матеріалом для художнього моделювання стає чи не найбільш загадковий, а на думку декого з дослідників і малоймовірний, період життя Г. Сковороди, що в історико-біографічних дослідженнях традиційно пов'язується з його перебуванням в складі «токайської місії» – спеціальної комісії, що була споряджена російською імператрицею для закупівлі угорських вин.

Образ Г. Сковороди стає стрижневим і поєднує обидві часові площини твору – добу XVIII ст., де герой виводиться безпосередньо, і наші дні, коли він сприймається як знакова особистість – «і прізвище, і звання, і чин, і знак, і криївка посеред пустелі». З перших сторінок автор накреслює вісь художньої антропології Г. Сковороди. Його образ твориться, за словами героя твору Павла Вигилярного, для того, «щоби великий потенціал минулого органічно і продуктивно увійшов до сучасного життя. Щоби він працював на життя. Щоби він жив цим життям».

Але Г. Сковорода в В. Єшкілєва постає викликом «аграрній цивілізації», «свідомим спадкоємцем древньої традиції». Він – обраний для обраних, у той час як для загалу «залишається блаженним сопілкарем і народним філософом» (за визначенням персонажа твору професора Гречика). У той же час у тексті

роману автор вустами все того ж професора Гречика ніби відмежовується від «постмодерних істиннолюбців», які намагаються «перекодувати старі міфи на новий копил» і після яких «ніхто нічого не зрозуміє.

Мотив мандрів Г. Сковороди, що засвідчений в назві твору і реалізований в його сюжеті, – це не лише долання географічного шляху, але й символ пошуку гармонії з самим собою та світом. За В. Єшкілєвим, секрет унікальності сковородинівського світогляду якраз і полягає в синтезі християнської й гностичної теорій.

Окреслення світоглядної парадигми Г. Сковороди здійснюється не лише на змістовому, але й на символічному рівні твору. Так, у назві роману використано один з найуніверсальніших символів – трикутник, що позначав потрійні поняття. У романі говориться, що всі кути трикутника мають бути рівними, а отже, рівними будуть і його сторони. Рівнобічний трикутник наділений найбільш чіткою символікою: в християнстві він – символ Трійці, Бога і його всевидючого ока, а в середовищі масонів – символ тріади, вияви якої знаходили на різних рівнях (початок, середина, кінець; дух, душа, тіло; думка, воля, діло тощо). Отже, трикутник тут – символ, що коригується християнською і гностичною філософією, носіями якої і виступали масони.

Попри датування подій, яке є регулюючим чинником будь-якого художнього твору, їх часова організація в романі є досить складною. Так, події давнього періоду, що в основному зосереджуються навколо перебування Г. Сковороди в Європі 1751–1752 рр., темпорально обрамлюються введенням лаконічних епізодів з 1780 та 1794 рр. У свою чергу, перша зустріч читача з Г. Сковородою, що віднесена до 29 вересня 1780 р., ретроспективно розмикається за допомогою прийому сну, а розповідь під 1794 р. (уже після смерті Г. Сковороди) мотивує введення до роману образу-артефакту вигаданої історичної пам’ятки – масонського знаку, яка поряд із постаттю Г. Сковороди служить засобом зв’язку часових площин і актуалізації проблеми можливих впливів особистості на історію.

Звертає на себе увагу різнорідність датування обох сюжетних ліній. Викликана вона не лише хронотопною диспропорцією (бо тривалість сучасної сюжетної лінії обмежується лише двома місяцями, а місце – Києвом та частково Івано-Франківщиною, а отже для неї достатньо лаконічніших маркувань, як от: «Київ, липень, наш час», «Яремче, серпень, наші дні»). Натомість точне датування та просторова локалізація тієї чи іншої події історичної сюжетної лінії («Передмістя Львова, 11–12 березня 1751 року», «Фельтринська дорога, північніше Местре, 2 червня 1751 року» тощо) не лише структурують фрагментарний художній текст, але і виступають засобом створення ефекту історичної достовірності, документальності описаного. Тут можна говорити про датування як ігровий прийом, що слугує переформатуванню, творенню нової історичної реальності, зсуву подій в потрібний авторові час, адже В. Єшкілєв зміщує період перебування Г. Сковороди за кордоном, який традиційно визначається 1745–1750 рр.

Сновидний простір твору породжує образ блискавки, яка з дитинства й упродовж усього життя супроводжує Г. Сковороду спочатку як символ

«караючого меча» за таємні гріхи, а потім, усупереч традиційному значенню, – як символ богообраності. «Не з гріха воно вийшло, навпаки. Воістину, воно захищає тебе від гріхів, сину мій. Доки не знайдеш собі іншого оборонця, воно тебе захищатиме. Дякуй Богові за таке знатне знамення. І не бійся його. Бійся паче вогниць і грому тихих демонів своєї натури»,– розтлумачує Григорієві ієромонах». Обраність Павла Вигилярного, що стає продовжувачем сковородинівської традиції українського гностицизму, як можна припустити, підкреслюється семантикою його прізвища: Вигилярний (від лат. vigiliare – дивитися) – той, хто дивиться, пильнує; хранитель.

Художній життєпис Г. Сковороди у версії В. Єшкілєва – це одна зі складових його «метароману» – пов'язаного певною ідеєю «ланцюга текстів» (есеїв, оповідань, романів, статей), де намагається вибудувати не лише альтернативне бачення окремих постатей української історії, а напевне щось більше: альтернативне бачення історії України – від найдавніших часів аж до наших днів. Ця альтернативна історія … спирається на переконаність автора роману в тому, що видиму історію України безупинно рухають невидимі сили, яким завжди вдається залишатись за межами підручників з історії». Така настанова автора на неофіційну версію перебігу історичних подій доповнюється потужним детективним струменем, що в історичній частині виявляється в окремих перипетіях життя Г. Сковороди, якого автор «робить» шпигуном, і є сюжетотворчим для сучасної частини роману, пов'язаної з іменем вигаданої особи – вченого Павла Вигилярного. За допомогою карколомних пригод останнього, які можуть прочитуватися незалежно від історичної лінії твору, автор і утверджує думку, що філософська традиція Г. Сковороди не мала перерви.

Чи не всі дослідники роману В. Єшкілєва підкреслюють неоднозначність, невідповідність образу Г. Сковороди його традиційному тлумаченню, даючи при цьому полярні оцінки запропонованої автором художньої версії. Так, за словами П. Білоуса, роман написано «не про Григорія Сковороду. Про когось іншого, кого він назвав Сковородою». На думку ж М. Микицей, «класичний образ мандрівного філософа («ходив босий селами, грав на сопілці, проповідував сердечну науку») Володимир Єшкілєв трансформує і продовжує у цілком несподіваний, але такий привабливий образ своєрідного українського Джеймса Бонда, вписуючи його у загальноєвропейський контекст як важливого потенційного фігуранта тодішніх політичних пасьянсів. Ідеальний подвійний шпигун, інтелектуал та містик, мрія прекрасних італійських жінок, які порівнюють його з Джакомо Казановою, Григорій Сковорода мав долучитися, з одного боку, до здобуття української вольності, керованої Пилипом Орликом, з другого – прийти «до виконання того героїчного чину визволителя Скіфії, який приготував для нього Великий Архітектор».

Попри полярне сприйняття роману, думається, що він спроможний стати поштовхом нової хвилі інтересу до Г. Сковороди, адже в актуалізації постмодерного моделювання будь-якої сторінки вітчизняної історії вагому роль виконує читач, який завершує моделювання історії власною рецепцією.

ТЕМАТИКА ІНДИВІДУАЛЬНИХ ДОСЛІДНИЦЬКИХ ЗАВДАНЬ

Індивідуальне дослідницьке завдання з «Давньої української літератури» передбачає підготовку доповіді на одну із запропонованих тем, яка має містити стислий виклад змісту кількох наукових праць, що стосуються певної проблеми. Доповідь повинна бути цілісною, логічно, структурно та стилістично узгодженою. Виклад думок має бути чітким та послідовним.

Доповідь складається з трьох частин: вступ (формулюється проблема, робиться короткий огляд її наукової розробки, визначаються основні завдання, які будуть досягнуті), основна частина та список використаних джерел. Основна частина повинна містити цитати з опрацьованих джерел або переказ їх фрагментів із посиланнями в тексті.

Додатково оцінюється самостійність, оригінальність дослідження, наявність ілюстративного матеріалу, оформлення у вигляді комп'ютерних презентацій тощо. Обсяг доповіді становить до 10 сторінок і технічно оформляється згідно вимог до студентської науково-дослідної роботи.

Публічний захист є обов'язковою вимогою для зарахування результатів за цим видом роботи.

1. Трансформація літературного досвіду Візантії в давній українській літературі.
2. Літературно-теоретичне знання в «Ізборнику Святослава» 1073 року.
3. Усні народні перекази в складі «Повісті минулих літ».
4. Епічні елементи в «Галицько-Волинському літописі».
5. Жанр воїнської повісті в українській літературі Середньовіччя.
6. Фольклорна основа стилю монументального історизму воїнської повісті про князя Ізяслава в «Київському літописі».
7. Елементи фольклорних жанрів у «Слові о полку Ігоревім».
8. Народнопоетичні художні засоби в «Слові о полку Ігоревім».
9. Мотив перетворення в «Слові о полку Ігоревім» та народних казках.
10. Жанрове багатство дидактичної літератури.
11. Паломництво як феномен середньовічної культури.
12. Сакральний часопростір у художній структурі ходіння.
13. Парафраза мотиву подорожі в потойбічний світ у творах давньої української літератури.
14. Структура і зміст «Бджоли».
15. Риси утопічності в українській літературі Середньовіччя.
16. Жанрово-стильова своєрідність «Слова про збурення пекла».
17. Афористичність стилю «Моління Данила Заточника».
18. Колористична палітра «Девгенієвого діяння».
19. Казкові мотиви «Повісті про Акира Премудрого».
20. Епічність стилю «Девгенієвого діяння».
21. Казкові формули в «Сказанні про Індійське царство».
22. Історичні жанри давньої української літератури.
23. Мотив печалі в фольклорі та давньоруській літературі.

24. Роль братських шкіл у розвитку освіти й науки в Україні.
25. Значення діяльності братств у кристалізації літературного процесу.
26. Постать Іпатія Потія на тлі церковно-релігійного і літературного життя.
27. Роль філософії ісихазму у формуванні світогляду та суспільної позиції Івана Вишенського.
28. Бароко як літературний напрям, художній стиль і культурна епоха.
29. Українське бароко в контексті європейського.
30. Провідні мотиви ліричної поезії XVIII ст.
31. Збірка «Приповісті посполиті» Климентія Зіновіїва.
32. Літературна творчість Івана Некрашевича.
33. Діяльність науково-літературної групи «Атеней» (З. Копистенський, П. Беринда, І. Борецький, Т. Земка).
34. Полемічно-богословська проза представників «Атенею».
35. Здобутки красного письменства діячів «Атенею».
36. Літературна творчість Івана Мазепи.
37. Геральдична та епіграматична поезія.
38. Епіграми Івана Величковського.
39. Естетична сутність мистецьких шукань Івана Величковського.
40. Українська курйозна поезія (Л. Баранович, С. Полоцький, І. Величковський).
41. Система жанрів курйозної поезії в літературі українського бароко.
42. Жанрова своєрідність творів «низового» бароко.
43. Творчість мандрованих дяків як прояв сміхової культури.
44. Типологічна спорідненість творчості Григорія Сковороди з феноменом мандрівних дяків.
45. Поетичні твори Григорія Сковороди, не включені до збірки. Їхні жанрові різновиди, тематика, проблематика.
46. Філософські ремінісценції Григорія Сковороди в байках.
47. Барокова антитеза як засіб втілення концепції двох натур в діалогах-притчах Григорія Сковороди «Благодарний Ередій», «Убогий Жайворонок».
48. Жанрова самобутність діалогів Григорія Сковороди.
49. Образ змія в фольклорі та творчості Григорія Сковороди.
50. Семантика образів-символів у творчості Григорія Сковороди: синтез фольклорного, книжного та індивідуально-авторського начал.
51. Просвітительські тенденції в байках Григорія Сковороди.
52. Естетичні функції діалога в прозі Григорія Сковороди.
53. Символічно-алегоричний зміст притч Григорія Сковороди.
54. Образна структура збірки Григорія Сковороди «Сад божественних пісень».
55. Композиція збірки Григорія Сковороди «Сад божественних пісень».
56. Природа в художньому світі Григорія Сковороди.
57. Традиції народної сміхової культури в бурлескній поезії XVIII ст.
58. Бурлескно-травестійна поезія XVIII ст. як попередниця «Енеїди» Івана Котляревського.
59. Парафраза мотиву подорожі в потойбічний світ у гумористичних віршованих оповіданнях XVIII ст.

60. Образ Ірода в гумористичній літературі XVIII ст.
61. Зв’язок інтермедій XVII – XVIII ст. з народною сміховою культурою.
62. Міжнаціональна та міжконфесійна проблематика в українських інтермедіях XVII – XVIII ст.
63. Запорожець як інтермедійний персонаж.
64. Інтермедія в системі драматичних жанрів.
65. Структура інтермедійного сюжету в літературі XVIII ст.
66. Жанрово-стильові тенденції в розвитку пізньої української шкільної драми.
67. Жанрова специфіка драми Георгія Конисського «Воскресеніє мертвих».
68. Минуле України в трактуванні автора п’єси «Милість Божа».
69. Митрофан Довгалевський – драматург і теоретик драми.
70. Трагікомедія «Володимир» Феофана Прокоповича та її роль в розвитку жанру.
71. Бароковий характер драми «Володимир» Феофана Прокоповича.
72. Система персонажів п’єси Феофана Прокоповича «Володимир».
73. Естетика бароко в драмі Лаврентія Горки «Йосиф патріарха».
74. Вітчизняна паломницька проза: бароковий період.
75. Вітчизняна паломницька проза: середньовічний період.
76. «Странствованія» Василя Григоровича-Барського – нова версія жанру «хожденій».
77. Образ Петра Могили як покровителя науки й мистецтва.
78. Історична свідомість українства у козацьких літописах.
79. «Козацький міф» та історична модель Григорія Граб’янки.
80. «Історія русів» як джерело творчості письменників XIX – XX ст.
81. Відкриття та введення «Історії русів» у науковий обіг.
82. Монолог як засіб характеротворення в «Історії русів».
83. Павло Полуботок у зображенні «Історії русів» і поеми Тараса Шевченка «Сон» («У всякого своя доля»).
84. Культивування козацької тематики в літературі бароко.
85. «Автобіографія» Іллі Турчиновського в жанрово-стильовій системі українського літературного бароко.
86. Мотиви виноградарства в фольклорі й давній українській літературі.
87. Барокова метафізична лірика в її відношенні до української ментальності.
88. Мотив сирітства в ліричній поезії XVIII ст.
89. Соціальна сатира XVIII ст. і естетика Просвітительства.
90. Образ Саду в літературі бароко.

СПИСОК ТВОРІВ ДЛЯ ОБОВ'ЯЗКОВОГО ПРОЧИТАННЯ

1. **«Велесова книга»**. *Золоте слово. Хрестоматія літератури України-Русі епохи Середньовіччя IX–XV століть* : у 2 кн. / упоряд. В. Яременко, О. Сліпушко. Київ : Аконіт, 2002. Кн. 1. С. 123–158.
   Або : Велесова книга / пер. Б. Яценка. *Хроніка-2000*. 1994. № 3–4. С.72–131.
2. **«Біблія»**. Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового заповіту. Запоріжжя : Об'єднання біблійних товариств, 1991. 296 с.
3. **«Збірник» 1073 року, «Збірник» 1076 року**. *Золоте слово. Хрестоматія літератури України-Русі епохи Середньовіччя IX–XV століть* : у 2 кн. / упоряд. В. Яременко, О. Сліпушко. Київ : Аконіт, 2002. Кн. 1. С. 350–426.
4. **«Ходіння Богородиці по муках»**. *Золоте слово. Хрестоматія літератури України-Русі епохи Середньовіччя IX–XV століть* : у 2 кн. / упоряд. В. Яременко, О. Сліпушко. Київ : Аконіт, 2002. Кн. 1. С. 242–250.
   Або : *Українська література XIV–XVI століть* / ред. В. Микитась. Київ : Наукова думка, 1987. С. 37–42.
5. **Александрія**. *Золоте слово. Хрестоматія літератури України-Русі епохи Середньовіччя IX–XV століть* : у 2 кн. / упоряд. В. Яременко, О. Сліпушко. Київ : Аконіт, 2002. Кн. 2. С. 656–737.
   Або : *Хрестоматія з давньої української літератури* / упоряд. О. Білецький. – Київ : Радянська школа, 1967. С. 699–706.
6. **«Бджола»**. *Золоте слово. Хрестоматія літератури України-Русі епохи Середньовіччя IX–XV століть* : у 2 кн. / упоряд. В. Яременко, О. Сліпушко. Київ : Аконіт, 2002. Кн. 2. С. 620–652.
7. **«Повість минулих літ»**. *Літопис руський* / пер. Л. Махновець. Київ : Дніпро, 1989. С. 1–178.
   Або: *Золоте слово. Хрестоматія літератури України-Русі епохи Середньовіччя IX–XV століть* : у 2 кн. / упоряд. В. Яременко, О. Сліпушко. Київ : Аконіт, 2002. Кн. 1. С. 460–781.
8. **Володимир Мономах. «Повчання»**. *Літопис руський* / пер. Л. Махновець. Київ : Дніпро, 1989. С. 454–462.
   Або : *Золоте слово. Хрестоматія літератури України-Русі епохи Середньовіччя IX–XV століть* : у 2 кн. / упоряд. В. Яременко, О. Сліпушко. Київ : Аконіт, 2002. Кн. 2. С. 34–60.
9. **Іларіон Київський. «Слово про Закон і Благодать».** *Золоте слово. Хрестоматія літератури України-Русі епохи Середньовіччя IX–XV століть* : у 2 кн. / упоряд. В. Яременко, О. Сліпушко. Київ : Аконіт, 2002. Кн. 1. С. 274–309.
10. **«Повідання про святих князів Бориса і Гліба»**. *Золоте слово. Хрестоматія літератури України-Русі епохи Середньовіччя IX–XV століть* : у 2 кн. / упоряд. В. Яременко, О. Сліпушко. Київ : Аконіт, 2002. Кн. 1. С. 231–241.
11. **«Житіє і ходіння Данила, ігумена із Руської землі»**. *Золоте слово. Хрестоматія літератури України-Русі епохи Середньовіччя IX–XV*

століть : у 2 кн. / упоряд. В. Яременко, О. Сліпушко. Київ : Аконіт, 2002. Кн. 2. С. 110 – 147.

12. **«Слово о полку Ігоревім»**. *Золоте слово. Хрестоматія літератури України-Русі епохи Середньовіччя IX–XV століть* : у 2 кн. / упоряд. В. Яременко, О. Сліпушко. Київ : Аконіт, 2002. Кн. 2. С. 356–391.
    Або : Слово о полку Ігоревім / пер. Л. Махновця. Київ : Дніпро, 1970. 168 с.
13. **«Києво-Печерський патерик»**. *Золоте слово. Хрестоматія літератури України-Русі епохи Середньовіччя IX–XV століть* : у 2 кн. / упоряд. В. Яременко, О. Сліпушко. Київ : Аконіт, 2002. Кн. 2. С. 447–556.
    Або : Києво-Печерський патерик. Репринтне видання. Київ : Час, 1991. 280 с.
14. **«Галицько-Волинський літопис»**. *Літопис руський* / пер. Л. Махновець. Київ : Дніпро, 1989. С. 368–452.
    Або : *Золоте слово. Хрестоматія літератури України-Русі епохи Середньовіччя IX–XV століть* : у 2 кн. / упоряд. В. Яременко, О. Сліпушко. Київ : Аконіт, 2002. Кн. 2. С. 557–586.
15. **Дрогобич Юрій. Вступ до книги «Прогностична оцінка 1483 року»**. *Українська література XIV–XVI століть* / ред. В. Микитась. Київ : Наукова думка, 1987. С. 444.
    Або : *Українська література XI–XVIII ст. Хрестоматія з коментарями* / упоряд. Є. Карпіловська, Л. Тарновецька. Чернівці : Прут, 1997. С. 81–83.
16. **Русин Павло. «Похвала поезії», «Промовляє книга», «Про прихід зими», «До книжечки»**. *Українська література XIV–XVI століть* / ред. В. Микитась. Київ : Наукова думка, 1987. С. 445–456.
    Або : *Антологія української поезії* : у 6 т. / упоряд. В. Шевчук. Київ : Дніпро, 1984. Т. 1. : Українська дожовтнева поезія. Твори поетів XI–XVIII ст. С. 46–49.
17. **Кленович Себастьян. «Роксоланія»**. *Давня українська література : хрестоматія* / упоряд. М. Сулима. Київ : Радянська школа, 1991. С. 267–274.
    Або : *Антологія української поезії* : у 6 т. / упоряд. В. Шевчук. Київ : Дніпро, 1984. Т. 1. : Українська дожовтнева поезія. Твори поетів XI–XVIII ст. С. 62 – 76.
    Або повн. : *Українська поезія XVI століття* / упоряд. В. Яременко. Київ : Радянський письменник,1987. С. 113–167.
18. **Домбровський Ян. «Дніпрові камени»**. *Давня українська література : хрестоматія* / упоряд. М. Сулима. Київ : Радянська школа, 1991. С. 277–278.
    Або : *Українська поезія XVII століття. Перша половина* / упоряд. В. Яременко. Київ : Молодь, 1988. С. 94–118.
19. **Вишенський Іван. «Обличениє диявола-миродержца...», «Велможным им милостям...» («Послання до єпископів»), «Писание до всех обще, в Лядской земли живущих...», «Послання до Домнікії»**. *Вишенський І. Твори* / пер. В. Шевчука. Київ : Дніпро, 1986. 247 с.
    Або: *Вишенський І. Вибрані твори* / упоряд. В. Микитась. Київ : Дніпро, 1972. 128 с.

20. **Смотрицький Мелетій. (5 поезій за вибором)**. *Українська література XVII століття* / ред. О. Мишанич. Київ : Наукова думка, 1987. С. 202–219.
21. **Сакович Касіян. «Вірші на жалостний погреб ... Петра Конашевича Сагайдачного»**. *Українська література XVII століття* / ред. О. Мишанич. Київ : Наукова думка, 1987. С. 220–238.
    Або : *Українська поезія XVII століття (перша половина)* : антологія / упоряд. В. Яременко. Київ : Молодь, 1988. С. 159–183.
    Або : *Марсове поле : героїчна поезія на Україні X – першої половини XVII століть* : у 2 кн. Кн. 1. Київ : Молодь, 1988. С. 208–221.
22. **Баранович Лазар. (10 творів за вибором)**. *Українська література XVII століття* / ред. О. Мишанич. Київ : Наукова думка, 1987. С. 294–303.
    Або : *Давня українська література* : хрестоматія / упоряд. М. Сулима. Київ : Радянська школа, 1991. С. 281–283.
23. **Зіновіїв Климентій. (10 творів за вибором)**. *Українська література XVII століття* / ред. О. Мишанич. Київ : Наукова думка, 1987. С. 348–362.
    Або : *Зіновіїв К. Вірші. Приповісті посполиті*. Київ : Наукова думка, 1971. 391 с.
24. **Величковський Іван. (10 творів за вибором)**. *Українська література XVII століття* / ред. О. Мишанич. Київ : Наукова думка, 1987. С. 312–329.
    Або : *Величковський І. Твори* / упор. В. Колосова, В. Крекотень. Київ : Наукова думка, 1972. 192 с.
    Або : *Величковський І. Повне зібрання творів* / пер. В. Шевчук. Київ : Дніпро, 2004. 162 с.
25. **Некрашевич Іван. (3 твори за вибором)**. *Українська література XVIII ст.* / ред. В. Крекотень. Київ : Наукова думка, 1983. С. 240–256.
26. **Орновський Іван. «Спеза дорогого каміння» (уривки), «Багатий сад» (уривки)**. *Антологія української поезії* : у 6 т. / упоряд. В. Шевчук. Київ : Дніпро, 1984. Т. 1. : Українська дожовтнева поезія. Твори поетів XI–XVIII ст. С. 220–227.
27. **Почаський Софроній. «Евхаристиріон, або Вдячність...»**. *Антологія української поезії* : у 6 т. / упоряд. В. Шевчук. Київ : Дніпро, 1984. Т. 1. : Українська дожовтнева поезія. Твори поетів XI–XVIII ст. С. 128–137.
28. **Бурлескна поезія (пісні світові, вірші-травестії, вірші-орації; 15 творів за вибором)**. *Українська література XVIII ст.* / ред. В. Крекотень. Київ : Наукова думка, 1983. С. 89–181.
29. **Сатирично-гумористичні вірші та віршовані оповідання («Пекельний Марко»; 5 творів за вибором)**. *Українська література XVIII ст.* / ред. В. Крекотень. Київ : Наукова думка, 1983. С. 182–237.
30. **«Слово о збуренії пекла»**. *Українська література XVII століття* / ред. О. Мишанич. Київ : Наукова думка, 1987. С. 364–374.
31. **Кониський Георгій. «Воскресеніє мертвих»**. *Українська література XVIII ст.* / ред. В. Крекотень. Київ : Наукова думка, 1983. С. 337–356.
32. **Довгалевський Митрофан. «Комическоє дійствіє»**. *Українська література XVIII ст.* / ред. В. Крекотень. Київ : Наукова думка, 1983. С. 325–336.

33. **Прокопович Феофан. «Володимир»**. *Українська література XVIII ст.* / ред. В. Крекотень. Київ : Наукова думка, 1983. С. 258–305.
34. **«Милость божія»**. *Українська література XVIII ст.* / ред. В. Крекотень. Київ : Наукова думка, 1983. С. 306–324.
35. **Інтермедії. (5 творів за вибором)**. *Українська література XVII століття* / ред. О. Мишанич. Київ : Наукова думка, 1987. С. 375–392; *Українська література XVIII ст.* / ред. В. Крекотень. Київ : Наукова думка, 1983. С. 357–383.
36. **Вертеп**. *Українська література XVIII ст.* Київ : Наукова думка, 1983. С. 415–444.
37. **Літопис Самовидця**. *Українська література XVII століття* / ред. О. Мишанич. Київ : Наукова думка, 1987. С. 184–200.
    Або повн. : *Літопис Самовидця* / упор. Я. Дзира. Київ : Наукова думка, 1971. 208 с.
38. **Літопис Григорія Грабянки**. *Українська література XVIII ст.* / В. Крекотень. Київ : Наукова думка, 1983. С. 446–478.
    Або повн. : *Літопис гадяцького полковника Григорія Граб'янки*. Київ : Знання, 1992. 192 с.
39. **Літопис Самійла Величка**. *Українська література XVIII ст.* / ред. В. Крекотень. Київ : Наукова думка, 1983. С. 479–527.
    Або повн. : *Величко С. Літопис* : у 2 т. Київ : Дніпро, 1991. Т. 1. 371 с.; Т. 2. 527 с.
40. **Григорович-Барський Василь. «Странствованія»**. *Українська література XVIII ст. / В. Крекотень.* Київ : Наукова думка, 1983. С. 529–571.
41. **Турчиновський Ілля. «Автобіографія»**. Українська література XVIII ст. / В. Крекотень. Київ : Наукова думка, 1983. С. 572–582.
42. **«Історія русів»**. *Українська література XVIII ст.* / В. Крекотень. Київ : Наукова думка, 1983. С 584–640.
    Або повн. : *Історія русів* / пер. І. Драча. Київ : Радянський письменник, 1991. 318 с.
43. **Сковорода Григорій. «Сад божественних пісень», «Байки харківські», «Алфавіт, або Буквар світу», «Вдячний Еродій», «Вбогий Жайворонок»**. *Сковорода Г. Повне зібрання творів* : у 2 т. Київ : Наукова думка, 1973. Т. 1. 532 с.; Т. 2. 576 с.
    Або : *Сковорода Г. Твори* : у 2 т. Київ : АТ «Обереги», 1994. Т. 1. 528 с.; Т. 2. 480 с.

ТЕКСТИ ТВОРІВ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ НАПАМ'ЯТЬ

1. «Збірник» 1076 року

«Добре, братове читати книжки, особливо всякому християнину. Сказав блаженний: ті, що збагнуть усім серцем відомості Його, знайдуть Його: то, читаючи, зглубляйте відомості Його. Коли читаєш книги, не квапся швидко дочитати до другого розділу, але зрозумій, що говорять ті книги і слова, хоч би тричі вертаючи до одної глави. Сказано-бо: в серці своїм сховав я твої слова, щоб не согрішити супроти тебе. Не сказано: «тільки устами вирік», але і «в серці сховав, аби не согрішив проти тебе». І хто зрозуміє правду писання, той керується нею. Скажу тобі: узда коневі – керма і стримання, а праведникові – книги.

Не збудується корабель без цвяхів, ані праведник без читання книжок. І подібно, як невільника душа біжить до своїх родичів, так праведник до читання книжок. Краса воїна – зброя, корабля – вітрила, так само для праведника – читання книжок».

(Збірник 1076 року. *Золоте слово. Хрестоматія літератури України-Русі епохи Середньовіччя IX–XV століть* : у 2 кн. / упоряд. В. Яременко, О. Сліпушко. Кн. 1. К. : Аконіт, 2002. С. 370–371).

2. «Повість минулих літ»

«Велика бо користь буває людині від учення книжного. Книги ж учать і наставляють нас на путь покаяння, і мудрість бо, і стриманість здобуваємо ми із словес книжних, бо се є ріки, що напоюють всесвіт увесь. Се є джерела мудрості, бо є у книгах незмірна глибина. Ними бо в печалі ми втішаємось, вони є уздою стриманості. А мудрість великою є, бо й Соломон же хвалив її і говорив: «Я, премудрість, вселила пораду, і розум, і тяму, я призвала страх господній; у мене – порада, у мене – мудрість, у мене – сила; мною царі царствують і владарі узаконюють правду; мною вельможі возвеличуються і деспоти держать землю; я люблю тих, які люблять мене; ті, що шукають мене, знайдуть благодать». Якщо бо пошукаєш ти в книгах мудрості пильно, то знайдеш ти велику користь душі своїй».

(Повість минулих літ. *Літопис руський* / пер. Л. Махновець. Київ : Дніпро, 1989. С. 89–90).

3. «Слово о полку Ігоревім»

На Дунаї Ярославнин голос чути,
зозулею, незнаєма, рано кує.
«Полечу, – рече – зозулею по Дунаєві,
омочу шовковий рукав у Каялі-ріці,
утру князю кривавії його рани
на дужому його тілі».

Ярославна рано плаче в Путивлі на забралі, примовляючи:
«О вітре, вітрило!

Чому, господине, так сильно вієш ти?
Чому мечеш ти хиновськії стрілки
на своїх легесеньких крильцях
на моєї лади воїв?
Мало тобі було вгорі під хмарами віяти,
леліючи кораблі на синім морі?
Чому, господине, мої веселощі по ковилі розвіяв?»

Ярославна рано плаче в Путивлі-городі на заборолі, примовляючи:
«О Дніпре Словутичу!
Ти пробив єси кам'янії гори
через землю Половецькую.
Ти леліяв єси на собі Святослава насади
до полку Кобякового.
Прилелій, господине, мою ладу мені,
щоб я не слала йому сліз на море рано».

Ярославна рано плаче в Путивлі на забралі, примовляючи:
«Світлеє і трисвітлеє сонце!
Всім тепле і красне єси!
Чому, господине, простерло гарячі промені свої
на лади воїв,
в полі безводнім спрагою їм луки звело,
тугою їм сайдаки стягло?»
(Слово о полку Ігоревім. *Золоте слово. Хрестоматія літератури України-Русі епохи Середньовіччя IX–XV століть* : у 2 кн. / упоряд. В. Яременко, О. Сліпушко. Кн. 2. Київ : Аконіт, 2002. С. 385).

4. Баранович Л. «Скрізь на Україні видно лиш руїни»
Як в морі човен хвилі хилитають,
Так Україну війни донимають,
Або і гірше: човен в морі плава,
В крові Вкраїна. В чварах гине слава!
Над морем, боже, пан ти і вітрами –
Дай, щоб затихли бурі поміж нами!
(Баранович Л. Скрізь на Україні видно лиш руїни. *Українська література XVII століття* / ред. О. Мишанич. Київ : Наукова думка, 1987. С. 301).

5. Величковський І. «Пишущому стихи»
Труда, сущого в писанії, знати
Не может, іже сам не вість писати.
Мнить: бути легко писанія діло –
три персти пишуть, а все болить тіло.
(Величковський І. Пишущому стихи. *Українська література XVII століття* / ред. О. Мишанич. Київ : Наукова думка, 1987. С. 312).

6. Мазепа І. «Дума»

Всі покою щиро прагнуть,
Та не в єден гуж всі тягнуть!
Той направо, той наліво,
А всі браття, тото диво!
Не маш любви, не маш згоди,
Од Жовтой взявши Води,
През незгоду всі пропали,
Себе сами звоювали […]
Жалься, Боже, України,
Що не вкупі має сини!
Єден живе із погани,
Кличе: Сюди, отамани!
Ідім матку рятувати,
Не даймо їй погибати!
Другий ляхам за гріш служить,
По Вкраїні і той тужить.
Мати моя старенькая!
Чом ти вельми слабенькая?
Розно тебе розшарпали,
Гди аж по Дніпр туркам дали,
Все то фортель, щоб слабіла
І аж в кінець сил не міла!
Третій Москві юж голдує
І єй вірно услугує.
Той на матку нарікає
І неволю проклинає:
Ліпше було не родити,
Нежли в таких бідах жити! […]
Я сам, бідний, не здолаю,
Хіба тільки зневолаю:
Гей, панове єнерали,
Чому ж єсте так оспалі?
А ви, панство полковники,
Без жодної політики,
Возьмітеся всі за руки,
Не допустіть гіркой муки
Матці своїй більш терпіти!
Нуте врагів, нуте бити!
Самопали набувайте,
Острих шабель добувайте.
А за віру хоч умріте
І вольностей бороніте:
Нехай вічна буде слава,

Же през шаблю маєм права!
(Мазепа І. Дума. *Мазепа* : збірник / ред. Ю. Іванченко. Київ : Мистецтво, 1993. С. 221–222).

7. Климовський С. «Їхав козак за Дунай»
Їхав козак за Дунай,
Сказав: – Дівчино, прощай!
Ти, конику вороненький,
Неси да гуляй.

Постій, постій, козаче,
Твоя дівчина плаче;
З ким ти мене покидаєш –
Тільки подумай!

– Білих ручок не ламай,
Ясних очок не стирай,
Мене з війни зо славою
К собі дожидай.

– Не хочу я нічого.
Тільки тебе одного,
Ти будь здоров, мій миленький,
А все пропадай!

Свиснув козак на коня
– Зоставайся, молода!
Я приїду, як не згину,
Через три года.

Тебе ж, мила, не забуду,
Поки жив на світі буду.
Коли умру на війні –
Поплач обо мні!
(Климовський С. Їхав козак за Дунай. *Українська література XVIII ст.* / ред. В. Крекотень. Київ : Наукова думка, 1983. С. 45).

8. Сковорода Г. «Пісня 10-та»
Всякому місту – звичай і права,
Всяка тримає свій ум голова.
В серця є власні любов і тепло,
Всякеє горло свій смак віднайшло.
Я ж у полоні нав’язливих дум:
Лише одне непокоїть мій ум.

Панські Петро для чинів тре кутки,
Федір-купець обдурити прудкий,
Той зводить дім свій на модний манір,
Інший гендлює, візьми перевір!
Я ж у полоні нав'язливих дум:
Лише одне непокоїть мій ум.

Той безперервно стягає поля,
Сей іноземних заводить телят.
Ті на ловецтво готують собак,
В сих дім, як вулик, гуде від гуляк.
Я ж у полоні нав'язливих дум:
Лише одне непокоїть мій ум.

Ладить юриста на смак свій права,
З диспуту учню тріщить голова,
Тих непокоїть Венерин Амур,
Всякому голову крутить свій дур.
В мене ж турботи тільки одні,
Як з ясним розумом вмерти мені.

Знаю, що смерть, як коса замашна,
Навіть царя не обійде вона,
Байдуже смерті, мужик то чи цар,
Все пожере, як солому пожар.
Хто ж бо зневажить страшну її сталь?
Той, в кого совість, як чистий кришталь…
(Сковорода Г. Пісня 10-та. *Давня українська література* : хрестоматія / упоряд. М. Сулима. Київ : Радянська школа, 1991. С. 504).

9. Сковорода Г. «Пісня 18-та»
Ой пташино жовтобока,
Не клади гнізда високо,
А клади лиш на лужку,
На зеленім моріжку.
Яструб ген над головою
Висить хоче ухопить,
Вашою живе він кров'ю,
Глянь-но! Пазури сталить!

Стоїть явір над водою,
І киває головою,
Буйні вітри повівають,
Руки явору ламають,
А вербички шумлять низько,

Заколишуть мене в снах,
Тут тече потічок близько,
Видко воду аж до дна.

Нащо ж думати-гадати,
Що в селі родила мати?
То у тих хай мозок рветься,
Хто високо вгору пнеться.
А я буду собі тихо
Коротати милий вік,
Так мине мені все лихо –
Щасний буду чоловік.
(Сковорода Г. Пісня 18-та. *Давня українська література* : хрестоматія / упоряд. М. Сулима. Київ : Радянська школа, 1991. С. 506).

10. Сковорода Г. «De libertate»
Що є свобода? Добро в ній якеє?
Кажуть, неначе воно золотеє?
Ні ж бо, не злотне: зрівнявши все злото,
Проти свободи воно лиш – болото.
О, якби в дурні мені не пошитись,
Щоб без свободи не міг я лишитись.
Слава навіки буде з тобою,
Вольності отче, Богдане-герою!
(Сковорода Г. De libertate. *Давня українська література* : хрестоматія / упоряд. М. Сулима. Київ : Радянська школа, 1991. С. 507).

ПОРАДИ ЩОДО ЧИТАННЯ ТВОРІВ ДАВНЬОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

У понад тисячолітній історії української орфографії виділяємо три етапи:
I. Давньоукраїнський (X–XIV ст.).
II. Староукраїнський (остання чверть XIV–XVIII ст.).
III. Новоукраїнський (XIX–XXI ст.).

Давньоукраїнська орфографія формувалася під впливом старослов'янського правопису, що прийшов в Україну разом із конфесійною літературою після офіційного введення християнства в Київській державі у кінці X ст. Але наприкінці XI ст. навіть у церковному письменстві, не кажучи вже про світське (зокрема ділове), сформувалися східнослов'янські орфографічні традиції, які відбивали особливості живомовної звукової системи.

У староукраїнському етапі визначаються два періоди. Перший охоплює XV–XVI ст. – час так званого другого південнослов'янського (болгарського) орфографічного впливу – застосування правил, вироблених книжниками у болгарському місті Тирнові. Цього впливу зазнало головним чином конфесійне письменство; сфер світської літератури, ділових паперів він торкнувся мало.

Другий період в історії староукраїнської орфографії позначений національною самобутністю. Видатний письменник і лінгвіст М. Смотрицький у «Граматиці», надрукованій 1619 р., уперше подав докладні правила правопису, що ґрунтуються на староукраїнському (багато в чому й ширшому – східнослов'янському) живому мовленню. Норми М. Смотрицького в церковній сфері набули визнання в усіх слов'янських народів, які користувалися церковнослов'янською мовою. З невеликими модифікаціями вони й нині чинні в богослужбовій сфері. Усе з орфографії М. Смотрицького, що відповідало живому мовленню, використовувано і в українському світському письменстві до початку XIX ст., а на деяких теренах – аж до середини XIX ст.

(Матеріал взято зі статті: Німчук В. Переднє слово. *Історія українського правопису: XVI–XX століття. Хрестоматія*. Київ : Наукова думка, 2004. С. 5–26).

Отож, слід пам'ятати, що у наближенні до української вимови:
1. Буква «ѣ» скрізь читається як «І»: грѣхЪ – гріх, пѣснь – пісня, вѣра – віра.
2. Буква «Е» після приголосних вимовляється твердо: днЕсь – днесь, отЕцЪ – отец.
3. Буква «Е» на початку слів та після голосних читається як «Є»: Есть – єсть, ЕдинЪ – єдин.
4. Буква «И» після приголосних вимовляється як українська «И», не пом'якшуючи їх: помощи – помощи, сохранити – сохранити.
5. Буква «И» на початку слів та після голосних читається як «Ї»: ихЪ – їх, имЪ – їм, твомЪ – твоїм.
6. Буква «Ы» вимовляється як «И»: птицы – птици, оковы – окови.
7. Буква «Ъ» не читається:

8. Закінчення прикметників «АГО» вимовляється як «ОГО»: лукаваго – лукавого, злаго – злого.
9. Закінчення іменників «ЕЦЬ» вимовляється як «ЕЦЬ»: отЕць – отець, творЕць – творець.
10. Склад у кінці іменників «ЦА» вимовляється як «ЦЯ»: отца – отця, Богородица – Богородиця.
11. Склад у кінці іменників «ЦУ» вимовляється як «ЦЮ»: отцу – отцю, Богородицу – Богородицю.
12. Закінчення іменників третьої особи однини і третьої особи множини «ТЬ» вимовляється як «ТЬ»: судить – судить, творять – творять.
13. Прийменники «СО», «СЪ» вимовляються як «ЗО», «З»: со славою – зо славою, с вами – з вами.
14. Губні приголосні у кінці складу і слова вимовляються твердо: голуб, церков.

(Поради щодо читання творів давньої української літератури укладено на основі матеріалів, уміщених у хрестоматії «Історія українського правопису: XVI–XX століття» (Київ : Наукова думка, 2004. 583 с.)

ПІДСУМКОВА СЕМЕСТРОВА КОНТРОЛЬНА РОБОТА

Контрольна робота містить завдання, які охоплюють увесь курс «Історії української літератури IX – XVIII століть». Завдання укладені з урахуванням освітньо-професійної програми з предмету, згідно вимог освітньо-кваліфікаційної характеристики спеціальності.

Контрольна робота має теоретичну та практичну спрямованість. Вона складається із трьох блоків завдань, кожен із яких передбачає теоретичне, 5 тестових і аналітичне питання.

Теоретичне питання сприяє актуалізації знань найважливіших теоретичних тем та проблем, які формують уявлення про зміст та специфіку давньої літератури і вимагають системного, узагальнюючого підходу. Воно передбачає знання основ історико-літературного процесу, усвідомлення естетично-художніх особливостей творів IX–XVIII ст., своєрідності їх періодизації, осмислення відмінностей між ними, виявлення продовження і розвитку традицій на різних етапах літературного процесу.

Блоки тестових запитань спільно з аналітичними завданнями дають змогу виявити знання теоретичних аспектів, текстів давньої української літератури, рівень навичок аналізу твору під заданим кутом зору; вироблення власної думки про наукову, художню, історичну та естетичну цінність твору давньої літератури.

ВАРІАНТ № 1

1. Особливості давньої української літератури.

2. Дати відповіді на тестові запитання:

1. **Традиція пов’язувати початки давньої української літератури з X ст. була пов’язана з:**
а) прийняттям християнства;
б) відомими датованими писемними пам’ятками;
в) появою писемності;
г) утворенням Київської Русі;
д) появою перекладних творів.

2. Полемічна література – це різновид:
а) історіографічної прози;
б) белетристики;
в) сатиричної прози:
г) публіцистики;
д) житійної літератури.

3. **Коли і де було здійснене перше видання «Слова про Ігорів похід»?**
а) 1185 року в Києві;
б) 1187 року в Києві;
в) 1800 року в Москві;

г) 1800 року в Києві;
д) 1812 року в Москві.
4. У якому вірші Г.Сковороди звучить біографічний момент, пов'язаний із небезпекою потрапити в кріпацьку залежність від поміщика Степана Томари?
а) «Всякому городу нрав і права»;
б) «Видя житія сего я горе»;
в) «Кто серцем чист и душею»;
г) «На день народження Василя Томари»;
д) «De libertate».
5. **Яке суспільне явище чи історична подія стали приводом для написання Іларіоном «Слова про Закон і Благодать»?**
а) хрещення Русі Володимиром Великим;
б) призначення Іларіона Руським митрополитом;
в) спроба поширення на Русі іудаїзму;
г) побудова Ярославом Мудрим церкви Благовіщення;
д) напад на Київ кочівників.

3. Чи поділяєте ви думку В. Шевчука про автора «Історії русів»: «Людина, яка її написала, і справді горіла великою любов'ю до своєї нещасливої і поневоленої землі, отож у часи, коли все українське по-варварському нівелювалося, спромоглася на подвиг кинути в обличчя своїм нерозумним і збайдужілим землякам ... історичне нагадування...». Якими прикладами з «Історії русів» можете проілюструвати свою точку зору?

ВАРІАНТ № 2

1. Українська література дохристиянської доби.

2. Дати відповіді на тестові запитання:
1. Яку з культурних епох Дмитро Чижевський назвав «центральною у духовній історії України»?
а) Середньовіччя;
б) Бароко;
в) Ренесанс;
г) Класицизм;
д) Просвітництво.
2. Поетичні твори Григорія Сковороди, присвячені священикам Г.Якубовичу, І.Козловичу, І. Миткевичу, стали інтерпретацією жанру:
а) панегірика;
б) епітафії;
в) епіграми;
г) геральдичного вірша;
д) акровірша.
3. У якій історичній драмі вперше дійовою особою постає український народ?

а) «Володимир» Феофана Прокоповича;
б) «Йосиф патріарха» Лаврентія Горки;
в) «Милість Божа» анонімного автора;
г) «Урош V» Михайла Козачинського;
д) «Хронологія» Андрія Римші.
4. Назвати причини постання латиномовної української віршової традиції:
а) система освіти, позаконфесійні цінності, ренесансні ідеї космополітизму;
б) відсутність національної книжної віршової традиції;
в) перехід літературних меценатів – шляхти – до католицького табору;
г) єдиний європейський релігійний простір;
д) боротьба проти денаціоналізації та асиміляції.
5. Назвіть найдавнішу відому вам пам'ятку паломницької літератури:
а) «Житіє і ходіння Даниїла, Руської землі ігумена»;
б) «Ходіння за три моря» Афанасія Нікітіна;
в) «Апологія перегринації до країн східних» Мелетія Смотрицького;
г) «Странствованія» Василя Григоровича-Барського;
д) «Автобіографія» Іллі Турчиновського.

3. Хто назвав «Послання до єпископів» І. Вишенського «могучим маніфестом талановитої, незалежної особистості, гордої своєю правотою і своїм почуттям душевної солідарності з масами рідного народу»? Як ви розумієте ці слова?

ВАРІАНТ № 3

1. Біблія як пам'ятка світової літератури. Структура і зміст Біблії.

2. Дати відповіді на тестові запитання:
1. Широке використання образів античної міфології, вияв авторової релігійної толерантності, світський характер поеми Себастьяна Кленовича «Роксоланія» свідчать про:
а) ренесансний характер твору;
б) високий культурний рівень автора;
в) інтерес автора до літературних надбань попередніх епох;
г) запозичення з інших літературних творів;
д) літературний хист автора.
2. Як називався рукописний збірник творів Івана Вишенського?
а) «Ізборник»;
б) «Волховник»;
в) «Торжественник»;
г) «Книжиця»;
д) «Діаріуш».
3. Твори якого жанру поділяються на такі тематичні групи: «старозавітні», «новозавітні», «есхатологічні» ?

а) паломницькі;
б) агіографічні;
в) ораторські;
г) апокрифічні;
д) історичні.

4. Зразком для написання творів якого жанру була євангельська розповідь про життя і діяння Ісуса Христа, зумовивши композиційну схему цих творів?
а) житійні;
б) проповідницькі;
в) паломницькі;
г) апокрифічні;
д історичні.

5. У якому літописі й під яким роком уперше зафіксований етнонім «Україна»?
а) у «Повісті минулих літ» під 1097 роком;
б) у «Київському літописі» під 1187 роком;
в) у «Галицько-Волинському літописі» під 1240 роком;
г) у «Київському літописі» під 1185 роком;
д) у «Літописі Самійла Величка» під 1648 роком.

3. Які слова написані на могилі Г. Сковороди? Прокоментуйте їх, звертаючись до фактів життя і творчості письменника і філософа.

ВАРІАНТ № 4

1. Переклади Біблії українською мовою.

2. Дати відповіді на тестові запитання:

1. Назву «Повісті минулих літ» дав:
а) Нестор-літописець;
б) Сильвестр;
в) М. Костомаров;
г) І. Франко;
д) Д. Чижевський.

2. Яка жанрова форма була найбільш уживаною у творчості Івана Вишенського?
а) діалог;
б) посвята;
в) памфлет;
г) послання;
д) трактат.

3. Як називався збірник афоризмів, укладений у Візантії в XI столітті і перекладений в Київській Русі в XII – XIII століттях?
а) «Маргарит»;
б) «Ізмарагд»;

в) «Бджола»;
г) «Златоструй»;
д) «Златоуст».
4. Найдавнішим свідченням існування писемності на території сучасної України є:
а) «Велесова книга»;
б) тексти Кам'яної могили;
в) «Послання оріїв хозарам»;
г) «Літопис Аскольда»;
д) «Повість минулих літ».
5. Розділи якого твору латиномовного автора присвячені життю і звичаям запорозького козацтва на о. Хортиця?
а) «Роксоланія» Себастьяна Кльоновича;
б) «Про Острозьку війну...» Симона Пекаліда;
в) «Дніпрові камени» Яна Домбровського;
г) «Прогностична оцінка» Юрія Дрогобича;
д) «Пісні Павла Русина з Кросна» Павла Русина.

3. Чим, на вашу думку, викликана така оцінка В. Шевчуком світогляду І. Вишенського: «Користуючись значною мірою позитивними думками свого часу, Вишенський, однак, не прийшов до гуманізму, хоч зачатки гуманістичного світогляду ми в нього помічаємо (напр. співчуття до убогого)». Як ви охарактеризуєте світоглядну позицію полеміста?

ВАРІАНТ № 5

1. Апокрифи як різновид християнського епосу.

2. Дати відповіді на тестові запитання:
1. Хронологічні рамки «Велесової книги» охоплюють:
а) І тисячоліття до н.е. – ІХ століття н.е.;
б) І століття до н. е. – ІХ століття н.е.;
в) І століття до н.е. – XII століття н.е.
г) І століття н. е. – ІХ століття н.е.;
д) І століття н.е. – XII століття н.е.
2. Назвати причини постання латиномовної української віршової традиції:
а) відповідна система освіти, позаконфесійні цінності, ренесансні ідеї космополітизму;
б) відсутність національної книжної віршової традиції;
в) перехід літературних меценатів – шляхти – до католицького табору;
г) єдиний європейський релігійний простір;
д) боротьба проти денаціоналізації та асиміляції.
3. Яким засобом скористався у «Треносі» Мелетій Смотрицький для зображення образу Матері-церкви?

а) символ;
б) оксюморон;
в) алегорія;
г) персоніфікація;
д) метонімія.
4. Назвати найдавніший вид давньоукраїнської оригінальної писемності:
а) літописання;
б) агіографічна література;
в) апокрифічна література;
г) ораторська література;
д) паломницька література.
5. Як називався культурний осередок ІІ пол. XVII – XVIII ст., заснований архієпископом та представником літературного бароко Лазарем Барановичем?
а) Київські Атени;
б) Львівські Атени;
в) Чернігівські Атени;
г) Львівський Парнас;
д) Острозький гурток.

3. **Прокоментуйте слова І. Драча, сказані ним про «Історію русів»: «Ця книжка для того, щоб ми стрепенулись». Як ви розумієте їх? Які приклади з твору дають вам підстави так вважати?**

ВАРІАНТ № 6

1**. Збірка «Сад божественних пісень» Г.Сковороди: структура, характер взаємодії епіграфів і віршів, семантика назви.**

2. Дати відповіді на тестові запитання:
1. «Велесова книга» була знайдена:
а) 1921 року у Криму;
б) 1919 року на Харківщині;
в) року у Бельгії;
г) 1959 року в США;
д) 1968 року в Голландії.
2. Яка подія стала приводом для написання Іларіоном «Слова про Закон і Благодать»?
а) хрещення Русі Володимиром Великим;
б) призначення Іларіона Руським митрополитом;
в) спроба поширення на Русі іудаїзму;
г) побудова Ярославом Мудрим церкви Благовіщення;
д) напад на Київ кочівників.
3. Полемічна література – це різновид:
а) історіографічної прози;

б) белетристики;
в) сатиричної прози:
г) публіцистики;
д) житійної літератури.
4. У якому літописі і під яким роком уперше зафіксований етнонім «Україна»?
а) у «Повісті минулих літ» під 1097 роком;
б) у «Київському літописі» під 1187 роком;
в) у «Галицько-Волинському літописі» під 1240 роком;
г) у «Київському літописі» під 1185 роком;
д) у «Літописі Самійла Величка» під 1648 роком.
5. «Порічний» принцип викладу подій літописці використовували з метою:
а) упорядкування потоку фактів та їх введення у загальноісторичний контекст;
б) створення ідеального образу володаря;
в) унаочнення ідейного змісту;
г) залучення значної кількості запозичених сюжетів;
д) створення динамічної картини подій.

3. Аргументуйте висловлювання В. Крекотня про бароковий стиль, що «прискорив у східних слов'ян процес становлення «нових» літератур, збагатив їхнє письменство незнаними раніше темами, сюжетами, способами художнього зображення, прищепив на східнослов'янському ґрунті нові роди і види словесної творчості; він значною мірою спрямував і дальший розвиток східнослов'янських літератур».

ВАРІАНТ № 7

1. Проблеми дослідження «Історії русів».

2. Дати відповіді на тестові запитання:
1. До якого напряму проповіді належить «Слово про Закон і Благодать» Іларіона ?
а) епідиктична, або урочиста;
б) дидактична, або проста;
в) новозавітна;
г) старозавітна;
д) есхатологічна.
2. Назвіть найдавнішу відому вам пам'ятку паломницької літератури:
а) «Житіє і ходіння Даниїла, Руської землі ігумена»;
б) «Ходіння за три моря» Афанасія Нікітіна;
в) «Апологія перегринації до країн східних» Мелетія Смотрицького;
г) «Странствованія» Василя Григоровича-Барського;
д) «Автобіографія» Іллі Турчиновського.
3. У чому полягає різниця між поняттями «список» і «редакція» ?
а) кількості й характерові змін, правок, доповнень, внесених у твір;

б) рукописному чи друкованому характері твору;
в) релігійному чи світському змісті твору;
г) наявності чи відсутності автора;
д) часі написання твору.
4. У творах якого жанру творився образ ідеального християнина?
а) апокрифічна література;
б) агіографічна література;
в) паломницька література;
г) ораторська література;
д) патріотична література.
5. Хто був автором латиномовної поеми «Роксоланія»?
а) Григорій Чуй Русин із Самбора;
б) Станіслав Оріховський;
в) Себастьян Фабіан Кльонович;
г) Ян Домбровський;
д) Юрій Дрогобич.

3. **Д. Чижевський у праці «Українське літературне бароко» стверджував, що в Україні «першим письменником, в якого можна знайти риси барокового стилю, можна вважати Івана Вишенського: його довгі періоди, на купчення паралелізмів, смілі антитези, стиль промовця чи ліпше пророка, майже неймовірне накупчення формальних прикрас (що у цього геніального письменника ніколи не закривають, не усувають з поля уваги змісту) могли б дозволити нам віднести його твори до літератури бароко...». А які риси творчості І. Вишенського унеможливлювали таке визначення?**

ВАРІАНТ № 8

1. Агіографічні твори як зразок подвижництва. «Києво-Печерський патерик».

2. Дати відповіді на тестові запитання:
1. Яка тематична група житій була властива лише українській агіографії?
а) житія юродивих;
б) княжі житія;
в) житія стовпників;
г) житія преподобних отців;
д) житія-мартирії.
2. Як називається пам’ятка к. XVIII ст., авторство якої приписувалося Георгію Кониському, Олександру Безбородьку, Григорію Полетиці та ін.?
а) «Хронологія»;
б) «Хроніка»;
в) «Синопсис»;

г) «Історія русів»;
д) «Літопис Самовидця».
3. «Слово про Ігорів похід» належить до періоду, що має назву:
а) монументальний стиль;
б) орнаментальний стиль;
в) бароко;
г) класицизм;
д) романтизм.
4. Назвати перший оригінальний житійний збірник:
а) «Синайський патерик»;
б) «Лимонар»;
в) «Римський патерик»;
г) «Києво-Печерський патерик»;
д) «Почаївський патерик».
5. До яких стильових домінант належать потяг до гіпербол, антитез, алегоричність, символізм, поєднання фантастики з реальністю, мотиви швидкоплинності часу ?
а) романтичних;
б) реалістичних;
в) класицистичних;
г) барокових;
д) сентименталістичних.

3. Як ви розумієте слова американського богослова і письменника К. Макафі, який писав: «Якби всі екземпляри Біблії в якомсь великому місті були знищені, цю Книгу можна було б значною мірою відновити за рахунок цитат на полицях міської публічної бібліотеки». Відповідь на питання має бути підкріплена прикладами застосування біблійного матеріалу з власного читацького досвіду.

ВАРІАНТ № 9

1**. Паломницька література Середньовіччя. «Ходіння» ігумена Данила.**

2. Дати відповіді на тестові запитання:
1. Коли і де було здійснене перше видання «Слова про Ігорів похід»?
а) 1185 року в Києві;
б) 1187 року в Києві;
в) 1800 року в Москві;
г) 1800 року в Києві;
д) 1812 року в Москві.
2. Кому з відомих діячів української церкви присвячені панегірики «Евхаристиріон», «Імнологія» та «Евфонія веселобриняча»?
а) Лазареві Барановичу;

б) Петрові Могилі;
в) Варлааму Ясинському;
г) Іоаникію Галятовському;
д) Єлисею Плетенецькому.
3. Який графічно-літературний твір мав тричленну будову – зображення, девіз, пояснювальний підпис?
а) епітафія;
б) епіграма;
в) емблема;
г) панегірик;
д) паліндром.
4. Ідеологічну боротьбу проти польської шляхти та католицької церкви вели церковно-освітні товариства міщан, які мали назву:
а) спілки;
б) гуртки;
в) братства;
г) братські школи;
д) братські друкарні.
5. Автор якого твору поставив перед собою завдання показати «звідки пішла Руська земля, і хто в ній почав спершу княжити, і як Руська земля постала»?
а) «Початковий літопис»;
б) «Повість минулих літ»;
в) «Київський літопис»;
г) «Галицько-Волинський літопис»;
д) «Літопис Руський».

3. «Іван Величковський, – за словами В. Шевчука, – належав до тих митців українського бароко, які не шукали нового змісту, розширюючи старі чи подаючи під своїм кутом зору. У виборі тем він був більш як традиційний. У нього консервативне розуміння й канонів високої поезії, яким він слідував». У чому ж полягало новаторство поета в галузі віршування?

ВАРІАНТ № 10

1. «Повчання» Володимира Мономаха.

2. Дати відповіді на тестові запитання:
1. Який художній засіб використано у «Слові про Ігорів похід» при творенні образу Руської землі?
а) алегорія;
б) символ;
в) оксиморон;
г) метонімія;
д) персоніфікація.

2. У якому із жанрових різновидів поезії XVII ст. творився образ позитивного героя доби?
а) історична поезія;
б) релігійно-моралізаторська поезія;
в) панегірична поезія;
г) курйозна поезія;
д) геральдична поезія.
3. Яка з поетичних збірок XVII–XVШ ст. викладала теорію курйозного віршування?
а) «Сад божественних пісень» Григорія Сковороди;
б) «Вірші та приповістки посполиті» Климентія Зіновіїва;
в) «Млеко од вівці...» Івана Величковського;
г) «Аполлонова лютня» Лазаря Барановича;
д) «Зегар з полузегарком...» Івана Величковського.
4. Гостра суперечка з приводу протилежних думок з якогось питання к. XVI – поч. XVIIст. між уніатськими і православними письменниками, має назву:
а) полеміка;
б) полонізація;
в) диспут;
г) дискусія;
д) апологія.
5. Який твір києворуської літератури можна вважати першою історіософською працею в історії української літератури?
а) «Слово про Ігорів похід»;
б) «Повість минулих літ»,
в) «Києво-Печерський патерик»;
г) «Повчання дітям» Володимира Мономаха;
д) «Галицько-Волинський літопис».

3. Проілюструйте прикладами з літописів Середньовіччя слова Д. Чижевського: «В цілому літописи є якимись енциклопедіями, збірками найрізноманітнішого літературного матеріалу, який би не дійшов до нас, якби літописці не занесли його до своїх творів».

ВАРІАНТ № 11

1. Діяльність братств. Братські школи. Культурно-освітній рух.

2. Дати відповіді на тестові запитання:
1. З яким фольклорним жанром споріднений плач Ярославни?
а) замовляння;
б) легенда;
в) голосіння;
г) приповідка;

д) дума.
2. Хто був автором першої в історії української фольклористики збірки прислів'їв і приказок?
а) Касіян Сакович;
б) Климентій Зіновіїв;
в) Іван Величковський;
г) Дмитро Туптало;
д) Григорій Сковорода.
3. Ідеєю поеми «Слово про похід Ігорів» є:
а) заклик руських князів до єднання;
б) засудження Ігоря за необдуманий похід;
в) звеличення ролі київського князя Святослава;
г) боротьба проти половців;
д) визволення Ігоря з полону.
4. Назвати твір києворуського періоду, в якому зустрічаються рядки: «Тут кривавого вина не вистачило: тут бенкет закінчили хоробрі русичі, сватів напоїли і самі полягли за землю Руську»?
а) «Повість минулих літ»;
б) «Повчання дітям» Володимира Мономаха;
в) «Слово про Ігорів похід»;
г) «Житіє Володимира Великого»;
д) «Київський літопис».
5. Який твір Іван Вишенського був надрукований ще за його життя?
а) «Писаніє до всех обще в Лядськой земли живущих»;
б) «Писаніє к утеклим от православной веры епископам»;
в) «От святые Афонские горы скитствующих»;
г) «Писаніє к старице Домникії»;
д) жоден.

3. Доведіть, що «Повчання» Володимира Мономаха, за словами Д. Чижевського, дає нам «яскравий образ освіченої світської людини старої Русі, зокрема її книжного читання, мовного та літературного вміння, а разом з тим – християнської побожності та християнського забарвлення політичної ідеології того часу».

ВАРІАНТ № 12

1. Зародження та розвиток книгодрукування в Україні. Діяльність Івана Федорова.

2. Дати відповіді на тестові запитання:
1. У чому виявляється ліризм «Слова про Ігорів похід»?
а) авторських звертаннях до Русі;

б) персоніфікованих пейзажах, плачі Ярославни та руських жон;
в) батальних сценах, героїзмі воїнів;
г) використанні міфологічних образів;
д) історичних коментарях.
2. Теорію якого з жанрів української шкільної драми виклав у своєму підручнику поетики «Про поетичне мистецтво» Феофан Прокопович?
а) трагедія;
б) комедія;
в) діалог;
г) інтермедія;
д) трагікомедія.
3. Який літературний напрям на українському ґрунті мав «високий», «середній» та «низовий» рівні?
а) бароко;
б) класицизм;
в) рококо;
г) романтизм;
д) реалізм.
4. «Шкільною драмою» називали твори, які:
а) належали до драматичного жанру;
б) п'єси, в яких порушувались проблеми тогочасної освіти;
в) п'єси, написані в навчальних закладах з метою навчання і виховання;
г) драматичні твори, написані учнями шкіл;
д) драматичні твори, інсценізовані учнями шкіл.
5. Який літературний твір києворуської літератури став основою для роману Валерія Шевчука «На полі смиренному»?
а) «Слово про Закон і Благодать» Іларіона;
б) «Києво-Печерський патерик»;
в) «Житіє і ходіння Даниїла...»;
г) «Київський літопис»;
д) «Житіє Бориса і Гліба».

3. Як ви розумієте афоризм Г. Сковороди «Збери всередині себе свої думки і в собі самому шукай справжніх благ. Копай всередині себе криницю для тої води, яка зросить і твою оселю, і сусідську»? Чи були ці слова реалізовані в житті самого письменника і філософа?

ВАРІАНТ № 13

1. Творчість українських латиномовних письменників.

2. Дати відповіді на тестові запитання:
1. Використання давньоруської міфології, персоніфікація предметів та явиш природи, прийом метаморфози в «Слові про Ігорів похід» вказують на:

а) поганський світогляд його автора;
б) національність автора;
в) узгодженість художнього змісту з історичною епохою;
г) освіченість і художній смак автора;
д) жанрову природу твору.

2. Побутові гумористичні сценки, які йшли як окремі вистави в антрактах між діями драми чи трагедії, мали назву:
а) шкільні драми;
б) інтермедії;
в) комедії;
г) трагікомедії;
д) діалоги.

3. З яким фольклорним жанром споріднений плач Ярославни?
а) замовляння;
б) легенда;
в) голосіння;
г) приповідка;
д) дума.

4. Назвати першу в історії давньої української літератури історичну драму:
а) «Властотворний образ» Митрофана Довгалевського;
б) анонімна «Милость Божа»;
в) «Владимир» Феофана Прокоповича;
г) анонімне «Слово о збуренню пекла»;
д) «Розмова Великоросії з Малоросією» Семена Дівовича.

5. Про який із козацьких літописів Пантелеймон Куліш писав, що той «не має нічого рівного собі серед українських джерел»?
а) «Літописець» Василя Дворецького;
б) «Уманський літопис»;
в) «Літопис Григорія Граб'янки»;
г) «Літопис Самовидця»;
д) «Літопис Самійла Величка».

3. Як ви розумієте афоризм Г. Сковороди «Найнижча посада буває людині причиною щастя, коли до неї є природний нахил»? Чи мають ці слова відношення до життя самого Г. Сковороди?

ВАРІАНТ № 14

1. Передумови виникнення і розвиток полемічної літератури.

2. Дати відповіді на тестові запитання:

1. «Ох, преподобнії! Я стовпотворіння умножати собою не хочу, доволі і вас, стовпів неотесаних, у храмі Божому!» – так відповів ченцям Києво-Печерської лаври:
а) Іван Вишенський;
б) Григорій Сковорода;
в) Лазар Баранович;
г) Герасим Смотрицький;
д) Мелетій Смотрицький.
2. З якою метою літописці використовували «порічний» принцип викладу історичних подій?
а) упорядкування фактів та їх введення у загальноісторичний контекст;
б) створення ідеального образу володаря;
в) унаочнення ідейного змісту;
г) залучення значної кількості запозичених сюжетів;
д) створення динамічної картини подій.
3. Який художній засіб використано у «Слові про Ігорів похід» при творенні образу Руської землі?
а) алегорія;
б) символ;
в) оксиморон;
г) метонімія;
д) персоніфікація.
4. У якому з козацьких літописів була започаткована традиція міфологізації образу Богдана Хмельницького?
а) «Традиційний літопис»;
б) «Літопис Григорія Грабянки»;
в) «Літопис Самовидця»;
г) «Літопис Самійла Величка»;
д) «Початковий літопис».
5. Який жанр шкільної драми за змістом був найближчим до агіографічних творів?
а) мораліте;
б) міраклі;
в) містерії;
г) трагедії;
д) інтермедії.

3. Як ви розумієте афоризм Г. Сковороди «Бути щасливим – це значить пізнати, знайти самого себе»? Чи актуальні ці слова сьогодні?

ВАРІАНТ № 15

1. Явище бароко в давньоукраїнській літературі.
2. Дати відповіді на тестові запитання:

1. «Слово о полку Ігоревім» належить до періоду, що має назву:
а) монументальний стиль;
б) орнаментальний стиль;
в) бароко;
г) класицизм;
д) романтизм.
2. У якому з навчальних закладів здобував освіту Григорій Сковорода ?
а) Києво-Могилянській академії;
б) Київському університеті;
в) Харківському колегіумі;
г) Львівському колегіумі;
д) Острозькій академії.
3. Хто з українських письменників XIX ст. переклав «Слово про Ігорів похід», стилізуючи його під народні думи?
а) Маркіян Шашкевич;
б) Панас Мирний;
в) Іван Франко;
г) Юрій Федькович;
д) Степан Руданський.
4. Який жанр шкільної драми за змістом був найближчим до агіографічних творів?
а) мораліте;
б) міраклі;
в) містерії;
г) трагедії;
д) інтермедії.
5. Хто був автором першої в історії української фольклористики збірки прислів'їв і приказок?
а) Касіян Сакович;
б) Климентій Зіновіїв;
в) Іван Величковський;
г) Дмитро Туптало;
д) Григорій Сковорода.

3. Як ви розумієте характеристику Г. Сковороди, дану М. Возняком: «У Сковороди слово й діло творило гармонійну цілість»? Доведіть свою думку прикладами з життєвого і творчого шляху письменника-любомудра?

ВАРІАНТ № 16

1. Шкільна драма. Типи драми.

2. Дати відповіді на тестові запитання:

1. Ідеєю поеми «Слово про похід Ігорів» є:
а) заклик руських князів до єднання;
б) засудження Ігоря за необдуманий похід;
в) звеличення ролі київського князя Святослава;
г) боротьба проти половців;
д) визволення Ігоря з полону.
2. Автор якого твору поставив перед собою завдання показати «звідки пішла Руська земля, і хто в ній почав спершу княжити, і як Руська земля постала»?
а) «Початковий літопис»;
б) «Повість минулих літ»;
в) «Київський літопис»;
г) «Галицько-Волинський літопис»;
д) «Літопис Руський».
3. Який із козацьких літописів започаткував традицію міфологізації образу Богдана Хмельницького?
а) «Традиційний літопис»;
б) «Літопис Григорія Грабянки»;
в) «Літопис Самовидця»;
г) «Літопис Самійла Величка»;
д) «Початковий літопис».
4. Які твори Г.Сковороди були видрукувані за його життя:
а) «Сад божественних пісень»;
б) «Байки Харківські»;
в) «Алфавіт, чи Буквар світу»;
г) «De libertate»;
д) жоден.
5. Який жанровий різновид української поезії XVII–XVIII ст. в одне естетичне ціле поєднував текст і зовнішню зорову форму?
а) поезія;
б) курйозна поезія;
в) панегірична поезія;
г) історична поезія;
д) любовна поезія.

3. Поясніть думку С. Єфремова про значення «Повісті минулих літ», автори якої, за словами вченого, «підіймаються над своїм місцевим патріотизмом і доходять до того широкого, з громадського боку, погляду, що примиряє потреби цілої землі, болить її болями, її радощами радіє».

ВАРІАНТ № 17

1. Зародження жанру історичної драми на національному ґрунті. Трагікомедія «Володимир» Ф. Прокоповича та її місце в розвитку жанру.
2. Дати відповіді на тестові запитання:

1. Які з названих агіографічних збірників є некалендарними?
а) патерики;
б) синаксари;
в) четьї-мінеї;
г) прологи;
д) святці.
2. Якими джерелами користувався автор для укладання Літопису Самовидця?
а) «Синопсис»;
б) «Війна домова» Самійла Твардовського;
в) києворуське літописання;
г) розповіді, свідчення очевидців;
д) «Введение в историю европейскую» Самуїла Пуффендорфа.
3. Шкільною драмою» називали твори, які:
а) належали до драматичного жанру;
б) п'єси, в яких порушувались проблеми тогочасної освіти;
в) п'єси, написані в навчальних закладах з метою навчання і виховання;
г) драматичні твори, написані учнями шкіл;
д) драматичні твори, інсценізовані учнями шкіл.
4. Використання давньоруської міфології, персоніфікація предметів та явиш природи, прийом метаморфози в «Слові про Ігорів похід» вказують на:
а) поганський світогляд його автора;
б) національність автора;
в) узгодженість художнього змісту з історичною епохою;
г) освіченість і художній смак автора;
д) жанрову природу твору.
5. У чому полягає різниця між поняттями «список» і «редакція» ?
а) у кількості й характерові змін, правок, доповнень, внесених у твір;
б) у рукописному чи друкованому характері твору;
в) у релігійному чи світському змісті твору;
г) у наявності чи відсутності автора;
д) у часі написання твору.

3. Чи погоджуєтеся ви з С. Єфремовим, який назвав автора «Слова про Ігорів похід» «благородним патріотом, що тверезо й розумно дивиться на події і не тільки їх розумом сприймає, але й серцем відчуває…». Обґрунтуйте свою думку прикладами з твору.

ВАРІАНТ № 18

1. Зародження жанру історичної драми на національному ґрунті. Драма «Милість Божа» – вершинний твір давньої драматургії.

2. Дати відповіді на тестові запитання:
1. Що чи хто є центральним образом «Слова про похід Ігорів»?

а) Ігор;
б) Руська земля;
в) Святослав;
г) Всеволод;
д) Ярославна.

2. Яка ідея була визначальною для морально-етичних поглядів Григорія Сковороди?
а) ідея «нерівної» рівності;
б) ідея горньої республіки;
в) ідея самопізнання;
г) ідея «сродної» праці;
д) ідея самоосвіти.

3. Як називається пам'ятка української політичної думки к. XVIII ст., авторство якої приписувалося Георгію Кониському, Олександру Безбородьку, Григорію Полетиці та ін.?
а) «Хронологія»;
б) «Хроніка»;
в) «Синопсис»;
г) «Історія русів»;
д) «Літопис Самовидця».

4. Назвати перший український друкований панегіричний твір:
а) «Вірші на... погреб... Петра Конашевича Сагайдачного» Касіяна Саковича;
б) анонімна «Просфонима»;
в) «Візерунок цнот» Олександра Митури;
г) «Імнологія» Памви Беринди;
д) «Евхаристиріон» Софронія Почаського.

5. Яка праця започаткувала дослідження історії давньої української літератури?
а) опис бібліотеки Львівського монастиря;
б) «Каталог книг учителей, которие ся до моєї книги уживано» Захарії Копистенського;
в) «История древній русской словесности» Михайла Максимовича;
г) «План викладу історії літератури руської» Івана Франка;
д) «Історія української літератури» Михайла Возняка.

3. Чому трагікомедія «Володимир» Ф. Прокоповича, за словами С. Єфремова, – «типова драма епохи, що просвіту поставила була за найперше завдання часу»? Наведіть приклади з п'єси, що підтверджують вашу точку зору.

ВАРІАНТ № 19

1. Розвиток вертепної драми, синтез традицій шкільної драми та інтермедії в ній.

2. Дати відповіді на тестові запитання:

1. Пам'ятки якого жанру творили образ ідеального християнина?
а) апокрифічна література;
б) агіографічна література;
в) паломницька література;
г) ораторська література;
д) патріотична література.

2. У чому полягає значення творчості Григорія Сковороди-байкаря?
а) створив першу в українській літературі прозову байку;
б) створив першу в українській літературі збірку байок;
в) створив першу в українській літературі збірку прозових байок;
г) уперше увів в українську літературу сюжети з міжнародного байкарського фонду;
д) уперше в українській літературі звернувся до жанру байки.

3. Який графічно-літературний твір мав тричленну будову – зображення, девіз, пояснювальний підпис?
а) епітафія;
б) епіграма;
в) емблема;
г) панегірик;
д) паліндром.

4. Полемічна література – це різновид:
а) історіографічної прози;
б) белетристики;
в) сатиричної прози:
г) публіцистики;
д) житійної літератури.

5. Твори якого жанру поділяються на «старозавітні», «новозавітні», «есхатологічні»?
а) паломницькі;
б) агіографічні;
в) ораторські;
г) апокрифічні.
д) історичні.

3. Доведіть прикладами з твору, чому драму «Милість Божа», за словами С. Єфремова, «в багатьох пунктах можна зблизити з козацькими думами та сучасними політичними віршами, що вийшли з тих самих козацьких кіл».

ВАРІАНТ № 20

1. Літопис Самовидця як зразок історико-мемуарної прози.

2. Дати відповіді на тестові запитання:

1. З якою метою літописці використовували «порічний» принцип викладу історичних подій?
а) упорядкування потоку фактів та їх введення в загальноісторичний контекст;
б) створення ідеального образу володаря;
в) унаочнення ідейного змісту;
г) залучення значної кількості запозичених сюжетів;
д) створення динамічної картини подій.
2. Назвати історіографічний твір II пол. XVII – I пол. XVIII ст., сюжет з якого став основою роману Пантелеймона Куліша:
а) «Синопсис»;
б) «Літопис Самовидця»;
в) «Літопис Самійла Величка»;
г) «Хмільницький літопис»;
д) «Історія русів».
3. Коли і хто здійснив перший повний переклад Біблії українською мовою?
а) у 1581 році Герасим Смотрицький, т. зв. Острозька Біблія;
б) у 1758 році монахи Києво-Печерської лаври;
в) у 1860 році Пилип Морачевський;
г) у 1903 році Пантелеймон Куліш, Іван Пулюй, Іван Нечуй-Левицький.
д) у 1903 році Пантелеймон Куліш, Іван Нечуй-Левицький.
4. Роль біблійних епіграфів у збірці «Сад божественних пісень» полягає у:
а) формально-механістичному об'єднанні поезій;
б) тлумаченні авторської концепції, наголошенні окремих аспектів віршів, виявленні не завжди очевидного їх смислу;
в) приховуванні гостроти філософського і соціального змісту творів;
г) популяризації Біблії;
д) виявленні обізнаності автора з Біблією.
5. У якому творі йдеться про життя і звичаї запорозького козацтва на о. Хортиця?
а) «Роксоланія» Себастьяна Кльоновича;
б) «Про Острозьку війну...» Симона Пекаліда;
в) «Дніпрові камени» Яна Домбровського;
г) «Прогностична оцінка» Юрія Дрогобича;
д) «Пісні Павла Русина з Кросна» Павла Русина.

3. Які факти з «Історії русів» свідчать про її автора як про «непохитного українського патріота, що історію України вважає за «єдину історію Руську» (за висловом С. Єфремова)?

ВАРІАНТ № 21

1. Літературна версія історії України в літописі Г. Граб'янки.

2. Дати відповіді на тестові запитання:

1. Ідеологічну боротьбу проти польської шляхти та католицької церкви вели церковно-освітні товариства міщан, які мали назву:
а) спілки;
б) гуртки;
в) братства;
г) братські школи;
д) братські друкарні.

2. Як називався культурний осередок II пол. XVII – сер. XVIII ст., заснований архієпископом та представником літературного бароко Лазарем Барановичем?
а) Київські Атени;
б) Львівські Атени;
в) Чернігівські Атени;
г) Львівський Парнас;
д) Острозький гурток.

3. В якому творі йдеться про життя і звичаї запорозького козацтва на о. Хортиця?
а) «Роксоланія» Себастьяна Кльоновича;
б) «Про Острозьку війну...» Симона Пекаліда;
в) «Дніпрові камени» Яна Домбровського;
г) «Прогностична оцінка» Юрія Дрогобича;
д) «Пісні Павла Русина з Кросна» Павла Русина.

4. Що таке апокрифи?
а) твори, в яких трактування біблійних сюжетів відрізняється від канонічної літератури;
б) твори, що прославляли життя мучеників;
в) твори, в яких описувалися мандрівки до святих місць;
г) збірники проповідей, що використовувалися для боротьби з язичництвом;
д) збірники проповідей, що використовувалися для боротьби з католицизмом.

5. Роль біблійних епіграфів у збірці «Сад божественних пісень» полягає у:
а) формально-механістичному об'єднанні поезій;
б) тлумаченні авторської концепції, наголошенні окремих аспектів віршів, виявленні не завжди очевидного їх смислу;
в) приховуванні гостроти філософського і соціального змісту творів;
г) популяризації Біблії;
д) виявленні обізнаності автора з Біблією.

3. Що таке ідея «сродної» праці за філософією Г. Сковороди? Який вияв знаходить ця ідея в його діалозі «Алфавіт або буквар світу»?

ВАРІАНТ № 22

1. Літопис С. Величка – наймонументальніший твір козацького літописання.

2. Дати відповіді на тестові запитання:

1. Коли і хто здійснив перший повний переклад Біблії українською мовою?
а) у 1581 році Герасим Смотрицький, т. зв. Острозька Біблія;
б) у 1758 році монахи Києво-Печерської лаври;
в) у 1860 році Пилип Морачевський;
г) у 1903 році Пантелеймон Куліш, Іван Пулюй, Іван Нечуй-Левицький;
д) у 1903 році Пантелеймон Куліш, Іван Нечуй-Левицький.

2. Який літературний напрям на українському ґрунті мав «високий», «середній» та «низовий» рівні?
а) бароко;
б) класицизм;
в) рококо;
г) романтизм;
д) реалізм.

3. У якому вірші Григорія Сковороди звучить біографічний момент, пов'язаний із небезпекою потрапити в кріпацьку залежність від поміщика Степана Томари?
а) «Всякому городу нрав і права»;
б) «Видя житія сего я горе»;
в) «Кто серцем чист и душею»;
г) «На день народження Василя Томари»;
д) «De libertate».

4. Вірші «мандрівних дяків» належали до:
а) сатиричних;
б) панегіричних;
в) бурлескних;
г) геральдичних;
д) емблематичних.

5. Спроба розшифрування піктографічних написів «Кам'яної могили» належить:
а) Анатолію Кіфішину;
б) Юрію Миролюбову;
в) Валерію Шевчуку;
г) Борису Яценку;
д) Максиму Рильському.

3. Чому термін «літопис» вживається з певною часткою умовності щодо творів так званого козацького літописання? Проілюструйте свою думку прикладами з відомих вам літописів Середньовіччя та козацької доби.

ВАРІАНТ № 23

1. Шкільна драма. Інтермедії.

2. Дати відповіді на тестові запитання:

1. «Живий вертеп» – театральна форма народного мистецтва, яку втілювали:
а) ляльки;
б) ляльки і актори;
в) актори;
г) механічні пристрої і ляльки;
д) механічні пристрої.
2. Що таке апокрифи?
а) твори, які в трактуванні біблійних сюжетів відрізняються від канонічної літератури;
б) твори, що прославляли життя мучеників;
в) твори, в яких описувалися мандрівки до святих місць;
г) збірники проповідей, що використовувалися для боротьби з язичництвом;
д) збірники проповідей, що використовувалися для боротьби з католицизмом.
3. Побутові гумористичні сценки, які йшли як окремі вистави в антрактах між діями драми чи трагедії, мали назву:
а) шкільні драми;
б) інтермедії;
в) комедії;
г) трагікомедії;
д) діалоги.
4. «Ох, преподобнії! Я стовпотворіння умножати собою не хочу, доволі і вас, стовпів неотесаних, у храмі Божому!» – так відповів ченцям Києво-Печерської лаври:
а) Іван Вишенський;
б) Григорій Сковорода;
в) Лазар Баранович;
г) Герасим Смотрицький;
д) Мелетій Смотрицький.
5. Яке братство вважається найстарішим ?
а) Брестське;
б) Луцьке;
в) Віленське;
г) Київське Богоявленське;
д) Львівське Успенське.

3. Що, на вашу думку, дало підстави М. Грушевському в «Історії української літератури» назвати літописи Середньовіччя «своєрідним літературним архівом, де полишивсь не раз одинокий слід всього того

письменства, яке вони витиснули з уживання, прийнявши в свій склад його фрагменти»?

ВАРІАНТ № 24

1. Образ Б. Хмельницького в козацьких літописах.

2. Дати відповіді на тестові запитання:

1. Побутові гумористичні сценки, які йшли як окремі вистави в антрактах між діями драми чи трагедії, мали назву:
а) шкільні драми;
б) інтермедії;
в) комедії;
г) трагікомедії;
д) діалоги.
2. Під поняттям «вертеп» розуміють:
а) тип народного театрального мистецтва;
б) ляльковий театр;
в) скриньку для лялькового театру;
г) визначення пунктів *б* і *в*;
д) визначення пунктів *а, б* і *в*.
3. На основі яких закладів і коли було створено Києво-Могилянську колегію?
а) на основі Київського Богоявленського і Люблінського братств у 1617 році;
б) на основі Брестського братства і Київської лаврської школи в 1632 році;
в) на основі Київської братської і Києво-Печерської лаврської школи у 1632 році;
г) на основі Київської братської і Києво-Печерської лаврської школи у 1635 році;
д) на основі Київської братської і Києво-Печерської лаврської школи у 1648 році.
4. До яких стильових домінант належать потяг до гіпербол, антитез, алегоричність, символізм, емблематичність, поєднання фантастики з реальністю, мотиви швидкоплинності часу тощо?
а) романтичних;
б) реалістичних;
в) класицистичних;
г) барокових;
д) сентименталістичних.
5. Який літературний напрям на українському ґрунті мав «високий», «середній» та «низовий» рівні?
а) бароко;
б) класицизм;
в) рококо;
г) романтизм;
д) реалізм.

3. М. Грушевський, студіюючи Галицький літопис, написав: «Перед нами дійсно не літопис, а повість в повнім значенні слова, як ті... київські воїнські повісті XII століття, тільки в небувалім... розмірі: цілого півстоліття». Як ви розумієте ці слова? У чому полягає специфіка пам'ятки?

ВАРІАНТ № 25

1. Історія відкриття і публікації «Слова о полку Ігоревім».

2. Дати відповіді на тестові запитання:

1. У якій історичній драмі вперше дійовою особою постає український народ?
а) «Володимир» Феофана Прокоповича;
б) «Йосиф патріарха» Лаврентія Горки;
в) «Милість Божа» анонімного автора;
г) «Урош V» Михайла Козачинського;
д) «Хронологія» Андрія Римші.

2. Зразком для написання творів якого жанру була євангельська розповідь про життя і діяння Ісуса Христа, зумовивши їх композицію?
а) житійних;
б) проповідницьких;
в) паломницьких;
г) апокрифічних;
д) історичних.

3. Розділи якого твору присвячені життю і звичаям запорозького козацтва на о. Хортиця?
а) «Роксоланія» Себастьяна Кльоновича;
б) «Про Острозьку війну...» Симона Пекаліда;
в) «Дніпрові камени» Яна Домбровського;
г) «Прогностична оцінка» Юрія Дрогобича;
д) «Пісні Павла Русина з Кросна» Павла Русина.

4. Назвати найдавніший вид давньоукраїнської оригінальної писемності:
а) літописання;
б) агіографічна література;
в) апокрифічна література;
г) ораторська література;
д) паломницька література.

3. Свою поетичну збірку «Сад божественних пісень» Г. Сковорода назвав «прозябшою із зерен Священного Писання». Як ви розумієте ці слова?

ВАРІАНТ № 26

1. Проблеми дослідження «Слова о полку Ігоревім».

2. Дати відповіді на тестові запитання:

1. У якому з навчальних закладів здобував освіту Григорій Сковорода ?
а) Києво-Могилянській академії;
б) Київському університеті;
в) Харківському колегіумі;
г) Львівському колегіумі;
д) Острозькій академії.
2. Як називались списки заборонених книг на Русі?
а) інкунабули;
б) ізборники;
в) індекси;
г) апокрифи;
д) хронографи.
3. Яке братство вважається найстарішим ?
а) Брестське;
б) Луцьке;
в) Віленське;
г) Київське Богоявленське;
д) Львівське Успенське.
4. Твори якого жанру поділяються на «старозавітні», «новозавітні», «есхатологічні» ?
а) паломницькі;
б) агіографічні;
в) ораторські;
г) апокрифічні;
д) історичні.
5. Якому стилю властива нормативність, підпорядкованість форми змісту, ощадливість зображувальних засобів, ворожість до умовних форм?
а) бароко;
б) класицизму;
в) сентименталізму;
г) романтизму;
д) реалізму.

3. Що дало підстави М. Грушевському назвати Києво-Печерський патерик «золотою книгою» українського письменного люду...»?

ВАРІАНТ № 27

1. Історична основа «Слова о полку Ігоревім».

2. Дати відповіді на тестові запитання:

1. Які твори Григорія Сковороди були видрукувані за його життя:
а) «Сад божественних пісень»;
б) «Байки Харківські»;
в) «Алфавіт, чи Буквар світу»;
г) «De libertate»;
д) жоден.
2. У чому полягає різниця між поняттями «список» і «редакція» ?
а) у кількості й характерові змін, правок, доповнень, внесених у твір;
б) у рукописному чи друкованому характері твору;
в) у релігійному чи світському змісті твору;
г) у наявності чи відсутності автора;
д) у часі написання твору.
3. Назвіть найдавнішу відому вам пам'ятку паломницької літератури:
а) «Житіє і ходіння Даниїла, Руської землі ігумена»;
б) «Ходіння за три моря» Афанасія Нікітіна;
в) «Апологія перегринації до країн східних» Мелетія Смотрицького;
г) «Странствованія» Василя Григоровича-Барського;
д) «Автобіографія» Іллі Турчиновського.
4. У якому літописі й під яким роком уперше зафіксований етнонім «Україна»?
а) у «Повісті минулих літ» під 1097 роком;
б) у «Київському літописі» під 1187 роком;
в) у «Галицько-Волинському літописі» під 1240 роком;
г) у «Київському літописі» під 1185 роком;
д) у «Літописі Самійла Величка» під 1648 роком.
5. Яка праця започаткувала дослідження історії давньої української літератури?
а) опис бібліотеки Львівського монастиря;
б) »Каталог книг учителей, которие ся до моєї книги уживано» Захарії Копистенського;
в) «История древній русской словесности» Михайла Максимовича;
г) «План викладу історії літератури руської» Івана Франка.
д) «Історія української літератури» Михайла Возняка.

3. Обґрунтуйте твердження В. Крекотня, який вважав, що Києво-Печерський патерик за жанром належить до «макрожанрів, жанрів-циклів, жанрів-ансамблів агіографічної літератури». З яких мікрожанрів складається памятка?

ВАРІАНТ № 28

1. Філософська проза Г. Сковороди, її жанрово-тематична самобутність.

2. Дати відповіді на тестові запитання:

1. У якому вірші Григорія Сковороди звучить біографічний момент, пов’язаний із небезпекою потрапити в кріпацьку залежність від поміщика Степана Томари?
а) «Всякому городу нрав і права»;
б) «Видя житія сего я горе»;
в) «Кто серцем чист и душею»;
г) «На день народження Василя Томари»;
д) «De libertate».
2. Яка праця започаткувала дослідження історії давньої української літератури?
а) опис бібліотеки Львівського монастиря;
б) «Каталог книг учителей, котириє ся до моєї книги уживано» Захарії Копистенського;
в) «История древній русской словесности» Михайла Максимовича;
г) «План викладу історії літератури руської» Івана Франка.
д) «Історія української літератури» Михайла Возняка.
3. Які літературні періоди включає в себе давньоукраїнська доба XIV – XVIII ст.?
а) реформації, бароко, класицизму;
б) ренесансу, реформації, бароко, класицизму;
в) реформації, бароко, класицизму, романтизму;
г) ренесансу, реформації, бароко;
д) ренесансу, реформації, класицизму.
4. Як називається пам’ятка к. XVIII ст., авторство якої приписувалося Георгію Кониському, Олександру Безбородьку, Григорію Полетиці та ін.?
а) «Хронологія»;
б) «Хроніка»;
в) «Синопсис»;
г) «Історія русів»;
д) «Літопис Самовидця».
5. Коли, на думку Івана Огієнка, Юрія Шевельова, зародилася писемність і письменство на території сучасної України?
а) в V столітті н.е.;
б) в IX столітті н.е.;
в) в X столітті н.е.
г) в XI столітті н.е.
д) в I столітті до н.е.

3. Чи згодні ви з Дмитром Багалієм, який стверджував: «Метою життя Г.Сковороди була не відірваність від життя та вищих людських інтересів, а навпаки, активна напружена робота розуму та чуття над виробленням нових форм людського існування на ґрунті істини, правди і щастя людського»? Обґрунтуйте свою думку.

ВАРІАНТ № 29

1. Збірка «Байки Харківські»: час і місце появи, структура, джерела сюжетів творів.

2. Дати відповіді на тестові запитання:

1. Поетичні твори Григорія Сковороди, присвячені священикам Г. Якубовичу, І. Козловичу, І. Миткевичу, стали інтерпретацією жанру:
а) панегірика;
б) епітафії;
в) епіграми;
г) геральдичного вірша;
д) акровірша.

2. До яких стильових домінант належать потяг до гіпербол, антитез, алегоричність, символізм, емблематичність, поєднання фантастики з реальністю, мотиви швидкоплинності часу тощо?
а) романтичних;
б) реалістичних;
в) класицистичних;
г) барокових;
д) сентименталістичних.

3. Який графічно-літературний твір мав тричленну будову – зображення, девіз, пояснювальний підпис?
а) епітафія;
б) епіграма;
в) емблема;
г) панегірик;
д) паліндром.

4. Що чи хто є центральним образом «Слова про похід Ігорів»?
а) Ігор;
б) Руська земля;
в) Святослав;
г) Всеволод;
д) Ярославна.

5. Як називається пам’ятка к. XVIII ст., авторство якої приписувалося Георгію Кониському, Олександру Безбородьку, Григорію Полетиці та ін.?
а) «Хронологія»;
б) «Хроніка»;
в) «Синопсис»;
г) «Історія русів»;
д) «Літопис Самовидця».

3. Прокоментуйте оцінку «Історії русів» С. Єфремова, який сприйняв її як «пророкування про близьке національне відродження України».

ВАРІАНТ № 30

1. Літописання доби Середньовіччя. «Повість минулих літ».

2. Дати відповіді на тестові запитання:

1. Роль біблійних епіграфів у збірці «Сад божественних пісень» полягає у:
а) формально-механістичному об'єднанні поезій;
б) тлумаченні авторської концепції, наголошенні окремих аспектів віршів, виявленні не завжди очевидного їх смислу;
в) приховуванні гостроти філософського і соціального змісту творів;
г) популяризації Біблії;
д) виявленні обізнаності автора з Біблією.

2. Яка з поетичних збірок XVII – XVШ ст. викладала теорію курйозного віршування?
а) «Сад божественних пісень» Григорія Сковороди;
б) «Вірші та приповістки посполиті» Климентія Зіновіїва;
в) «Млеко од вівці...» Івана Величковського;
г) «Аполлонова лютня» Лазаря Барановича;
д) «Зегар з полузегарком...» Івана Величковського.

3. Перемогу якого з князів описує автор «Слова про похід Ігорів» такими словами: «наступив на землю Половецьку, притоптав горби та яруги, змутив ріки і озера, висушив потоки і озера» ?
а) Святослава;
б) Всеволода;
в) Ігоря;
г) Володимира;
д) Всеслава.

4. Назвати причини постання латиномовної української віршової традиції:
а) система освіти, позаконфесійні цінності, ренесансні ідеї космополітизму;
б) відсутність національної книжної віршової традиції;
в) перехід літературних меценатів – шляхти – до католицького табору;
г) єдиний європейський релігійний простір;
д) боротьба проти денаціоналізації та асиміляції.

5. Яким засіб використав у «Треносі» Мелетій Смотрицький для зображення образу Матері-церкви?
а) символ;
б) оксюморон;
в) алегорія;
г) персоніфікація;
д) метонімія.

3. Чи згодні ви з думкою М. Возняка, який вважав, що «своїм тривожним життям нагадують наші мандрівні студенти й дячки західноєвропейських вагантів і мандрівних кліриків, таких мандрівних співаків і віршарів, якими й були українські мандрівні школярі». Хто з представників

давнього українського письменства продовжив традицію мандрівного способу життя?

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

Підсумковий контроль з «Давньої української літератури» проводиться у формі заліку. Усна відповідь на заліку передбачає висвітлення теоретичного питання (перелік подається нижче), виконання практичного завдання та знання одного із текстів, визначених для вивчення напам'ять.

Практичне завдання полягає в аналізі твору одного з родів літератури за схемою: ►назва твору та ім'я автора (якщо воно відоме); ► рік написання (зазначати наявність списків, редакцій) та публікації; ► історія написання; ► наявність присвяти (кому? з якої причини?), епіграфа (його роль); ► сценічна історія (для драматичного твору); ► напрям, до якого належить твір; ► жанр твору; ► тема та ідея твору; ► система образів (ліричний герой у віршах); ► особливості сюжету й композиції; ► наявність рими, її види, віршовий розмір, строфіка; ► художньо-зображальні мовні засоби; ► історико-літературне значення твору; ► власна думка про твір.

Перелік теоретичних запитань для підсумкового контролю:

1. Українська література дохристиянської доби
2. Зміст і структура Старого Заповіту Біблії.
3. Зміст і структура Нового Заповіту Біблії.
4. Переклади Біблії українською мовою.
5. Ораторсько-проповідницьке письменство.
6. Апокрифи як різновид християнського епосу.
7. Житійна література як зразок подвижництва.
8. Перекладна світська література.
9. «Києво-Печерський патерик». Жанрове та тематичне багатство пам'ятки.
10. Паломницька література. Два періоди розвитку.
11. «Ходіння» ігумена Данила.
12. Загальна характеристика «Київського літопису».
13. Загальна характеристика «Галицько-Волинського літопису».
14. Проблема періодизації давнього письменства.
15. Біблійні образи, мотиви, сюжети в літературі та мистецтві.
16. Історія відкриття і публікації «Слова о полку Ігоревім».
17. Проблема автентичності «Слова о полку Ігоревім».
18. Проблема авторства «Слова о полку Ігоревім».
19. Датування, хронологічні рамки «Слова о полку Ігоревім».
20. Історична основа «Слова о полку Ігоревім».
21. Жанр «Слова о полку Ігоревім».
22. Переклади і переспіви «Слова о полку Ігоревім». Вплив «Слова...» на українську літературу.
23. Основні списки «Повісті минулих літ».
24. Джерела «Повісті минулих літ». Тематичне та жанрове багатство.
25. Проблема авторства «Повісті минулих літ».
26. Стиль і мова «Повісті минулих літ».
27. Жанрова специфіка «Повчання» Володимира Мономаха.

28. Композиція «Повчання» Володимира Мономаха.
29. Образ державного діяча у «Повчанні» Володимира Мономаха.
30. Стиль і мова «Повчання» Володимира Мономаха.
31. Відкриття та введення «Історії русів» в науковий обіг. Проблеми дослідження.
32. Концепція історії України на сторінках «Історії русів».
33. Біографія Григорія Сковороди та історія її вивчення.
34. Збірка Григорія Сковороди «Сад божественних пісень»: структура, семантика назви, характер взаємодії епіграфів і віршів.
35. Філософська проза Григорія Сковороди, її жанрова самобутність.
36. Збірка Григорія Сковороди «Байки Харківські»: час і місце появи, структура, джерела сюжетів творів.
37. Тематичні групи творів збірки «Байки Харківські», образне втілення в них головних засад філософії Григорія Сковороди.
38. Літературна творчість Феофана Прокоповича.
39. «Володимир» Феофана Прокоповича – перша українська історична п’єса. Жанрові особливості. Композиція твору.
40. Проблематика п’єси «Володимир» Феофана Прокоповича. Система образів.
41. Національно-патріотичні і релігійні мотиви драми «Милість Божа».
42. Образ Б.Хмельницького у драмі «Милість Божа».
43. Поетичні збірки Івана Величковського.
44. Творчість Климентія Зіновіїва.
45. Поетичний доробок Івана Некрашевича.
46. Розвиток вертепної драми, синтез традицій шкільної драми та інтермедії в ній.
47. Інтермедії в системі шкільної драматургії.
48. Відповідність естетики бароко етноментальним характеристикам українства.
49. Поняття про козацькі літописи.
50. Літопис Самовидця як зразок історико-мемуарної прози.
51. Літературна версія історії України в літописі Григорія Граб’янки.
52. Літопис Самійла Величка – наймонументальніший твір козацького літописання.
53. Образ Б. Хмельницького в козацьких літописах.
54. Збірка «Млеко» Івана Величковського як зразок поетики курйозного віршування.
55. Діяльність братств. Братські школи.
56. Зародження та розвиток книгодрукування на Україні. Діяльність Івана Федорова.
57. Передумови виникнення полемічної літератури. Два періоди в історії полеміки.
58. Полемічний доробок Івана Вишенського.
59. Барокова модель національної історії в «Палінодії» Захарії Копистенського.
60. Анонімний полемічний твір XVII ст. «Пересторога».

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА ДО КУРСУ

ТЕКСТИ ТВОРІВ

Хрестоматії:

1. Давня українська література : хрестоматія / упоряд. М. Сулима. Київ : Радянська школа, 1991. 576 с.
2. Золоте слово. Хрестоматія літератури України-Русі епохи Середньовіччя IX–XV століть : у 2 кн. / упоряд. В. Яременко, О. Сліпушко. Київ : Аконіт, 2002. Кн. 1. 784 с.; Кн. 2. 784 с.
3. Перлини духовності. Твори української світської літератури від часів Київської Русі по XVIII ст. : у 2 кн. / упоряд. В. Різун. К. : Грамота, 2003. Кн. 1.480 с.; Кн. 2. 480 с.
4. Слово многоцінне. Хрестоматія української літератури, створеної різними мовами в епоху ренесансу (друга половина XV–XVI століття) та в епоху бароко (кінець XVI–XVII століття) / упоряд. В. Шевчук, В. Яременко : у 4 кн. К. : Аконіт, 2006. Кн. 1. 799 с.; Кн. 2. 799 с.; Кн. 3. 799 с.; Кн. 4. 799 с.
5. Українська література XI–XVIII ст. Хрестоматія з коментарями / упоряд. Є. Карпіловська, Л. Тарновецька. Чернівці : Прут, 1997. 368 с.
6. Хрестоматія з давньої української літератури / упоряд. О. Білецький. Київ : Радянська школа, 1967. 784 с.

Окремі видання:

1. Антологія української поезії : у 6 т. / упоряд. В. Шевчук. Київ : Дніпро, 1984. Т. 1. : Українська дожовтнева поезія. Твори поетів XI–XVIII ст. 456 с.
2. Аполлонова лютня : київські поети XVII–XVIII століття / упоряд. В. Крекотень. Київ : Молодь, 1982. 320 с.
3. Воскресіння мертвих : українська барокова драма. Антологія / упоряд. В. Шевчук. Київ : Грамота, 2007. 638 с.
4. Збірник козацьких літописів : Густинський літопис. Літопис Самійла Величка. Літопис Грабянки. Київ : Дніпро, 2006 . 974 с.
5. Літопис руський / ред. О. Мишанич. Київ : Дніпро, 1989. 591 с.
6. Марсове поле : героїчна поезія в Україні X – поч. XIX століть / упоряд. В. Шевчук. Київ : Молодь, 2004. 512 с.
7. Пісні Купідона : любовна лірика на Україні XVI – поч. XIX ст. / упоряд. В. Шевчук. Київ : Молодь, 1984. 351 с.
8. Спадщина поколінь. Прадавні українські літературні пам’ятки / упоряд. О. Мукомела. Київ : Грамота, 2002. 592 с.
9. Українська література XVII століття / упоряд. О. Мишанич. Київ : Наукова думка, 1987. 608 с.
10. Українська література XVIII ст. / упоряд. В. Крекотень. Київ : Наукова думка, 1983. 696 с.
11. Українська література XIV–XVI століть / упоряд. В. Микитась. Київ : Наукова думка, 1988. 600 с.

12. Українська поезія XVI століття / упоряд. В. Яременко. Київ : Радянський письменник, 1987. 287 с.
13. Українська поезія XVII століття (перша половина) / упоряд. В. Яременко. Київ : Радянський письменник, 1987. 360 с.
14. Українська поезія : Кінець XVI – початок XVII століття / упоряд. В. Микитась. Київ : Наукова думка, 1978. 431 с.
15. Українська поезія : середина XVII століття / упоряд. О. Мишанич. Київ : Наукова думка, 1992. 680 с.

Тексти творів давньої української літератури в мережі ІНТЕРНЕТ:

1. **Проект електронної бібліотеки давньої української літератури «Ізборник – 2002».** Розміщено всі антології з давньоукраїнської літератури, які вийшли в серії «Бібліотека української літератури» у видавництві «Наукова думка». Тут представлені українські літописи, хроніки, житія, апокрифи, граматики, лексикони, історично-мемуарні, перекладні, поетичні твори тощо. URL: www.litopys.org.ua.
2. **Сайт Національної бібліотеки України імені В. Вернадського**. Інтерес становлять фотокопії раритетів давнього письменства – «Пересопницького Євангелія», «Апостола» та Київських глаголичних листків; URL: www.nbuv.gov.ua/eb/dd.html.
3. **Освітньо-інформаційний ресурс «Український центр».** Подані твори І. Вишенського, П. Русина, Г. Сковороди, Ф. Прокоповича. URL: www.ukrcenter.com.
4. **Електронна бібліотека української літератури на сайті університету м. Торонто (Канада).** Розміщені твори І. Вишенського, Г. Сковороди, Ф. Прокоповича. URL: http://sites.utoronto.ca/elul/Main-Ukr.html.
5. **Електронна бібліотека української літератури.** Сайт містить твори І. Вишенського, Г. Сковороди, а також біографії письменників, літературну енциклопедію. URL: **www.ukrlib.com.ua**.
6. **Бібліотека української поезії.** Подано окремі твори С. Климовського, І. Мазепи. Г. Сковороди. URL: www.poetry.uazone.net.
7. **Бібліотека ім. Марії Фішер-Слиж на сайті «Українське життя в Севастополі»**. Уміщено уривки з Біблії, «Повчання» Володимира Мономаха, «Бджоли», байки Г. Сковороди. URL: www.ukrlife.org/main/library.html.
8. **Літературна інформаційно-пошукова система.** У розділі «Старовинна література» розміщено житійні твори, «Слово про загибель Руської землі», «Слово о полку Ігоревім», «Слово Данила Заточеника», «Слово про Закон і Благодать», «Повість минулих літ» тощо. URL: www. ekniga.com.ua.
9. **Віртуальний підручник з української літератури «Еврика!»**, де в розділах «Бібліотека-8» та «Бібліотека-9» подано уривки творів давньої літератури, що вивчаються в школі. URL: www.eureka.ucoz.ua/publ/87-1.
10. **Internet Encyclopedia of Ukraine**. Hosted by the Canadian Institute of Ukrainian Studies. Contains featured topics in ukrainian literature, such us: The Literature of Kyivan Rus': Chronicles, Lives of Saints, Epics. II. The Polemical

Literature of the 16th to 18th Centuries. III. Ukrainian Literature of the Late Baroque Period (18th Century) URL: https://cutt.ly/WgPDEZP

НАУКОВО-КРИТИЧНІ ТА ДОВІДКОВІ ВИДАННЯ

1. Білоус П. Давня українська література в школі. Навчальні матеріали. Житомир : ЖДУ, 2007. 215 с.
2. Білоус П. Історія української літератури XI–XVIII ст. Київ : ВЦ «Академія», 2009. 424 с.
3. Білоус П., Білоус О. Українська література XI–XVIII ст. Навчальний посібник для самостійної роботи студента. Київ : ВЦ «Академія», 2010. 360 с.
4. Возняк М. Історія української літератури : у 2 кн. Кн.1. Львів : Світ, 1992. 694 с.; Кн. 2. Львів : Світ, 1994. 560 с.
5. Грицай М., Микитась В., Шолом Ф. Давня українська література. Київ : Вища школа, 1989. 416 с.
6. Грушевський М. Історія української літератури : у 6 т., 9 кн. Київ : Либідь, 1993– 996.
7. Єфремов С. Історія українського письменства. Київ : Femina, 1995. 608 с.
8. Лексикон загального та порівняльного літературознавства / за ред. А. Волкова, О. Бойченка та ін. Чернівці : Золоті литаври, 2001. 636 с.
9. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / уклад. Ю. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. Т. 1. 608 с.; Т. 2. 624 с.
10. Літературознавчий словник-довідник / за ред Р. Гром'яка, Ю. Коваліва, В. Теремка. Київ : Академія, 1997. 752 с.
11. Мишанич О. Крізь віки. Київ : Обереги, 1996. 268 с.
12. Мишанич О. На переломі : літературознавчі статті й дослідження. Київ : Основи, 2002. 424 с.
13. Наєнко М. Художня література України. Київ : Просвіта, 2008. 1063 с.
14. Пелешенко Ю. Українська література пізнього Середньовіччя (друга половина XIII–XV ст.): Джерела. Система жанрів. Духовні інтенції. Київ : ПЦ «Фоліант», 2004. 423 с.
15. Полєк В. Історія української літератури X–XVII ст. Київ : Вища школа, 1994. 144 с.
16. Поліщук Ф. Український фольклор. Давня українська література: Практичні заняття. Київ : Вища школа, 1991. 190 с.
17. Сліпушко О. Софія Київська. Українська література Середньовіччя: доба Київської Русі (X–XIII століття). Київ : Аконіт, 2002. 400 с.
18. Соболь В. 12 подорожей в країну давнього письменства. Донецьк : Східний видавничий дім, 2003. 156 с.
19. Соболь В. З глибигни віків : вивчення давньої української літератури в школі : посібник для вчителя. Київ : Зодіак-ЕКО, 1995. С. 160–186.
20. Степанишин Б. Давня українська література в школі. Київ : Либідь, 2000. 504 с.

21. Ушкалов Л. З історії української літератури XVII–XVIII століть. Харків : Акта, 1999. 215 с.
22. Ушкалов Л. Українське барокове богомислення століть. Харків : Акта, 2001. 221 с.
23. Франко І. Історія української літератури. Часть перша. Від початків українського письменства до Івана Котляревського. *Франко І. Зібрання творів* : у 50 т. Т. 40. Київ : Наукова думка, 1983. С. 7–370.
24. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. *Франко І. Зібрання творів* : у 50 т. Київ : Наукова думка, 1984. Т. 41. С. 194–470.
25. Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). Тернопіль : Феміна, 1994. 480 с.
26. Чижевський Д. Українське літературне бароко. Київ : Обереги, 2003. 576 с.
27. Шевчук В. Дорога в тисячу років. Київ : Радянська школа, 1990. 411 с.
28. Шевчук В. Муза Роксоланська : українська література XVI–XVIII століть : у 2 кн. Київ : Либідь, 2005. Кн. 1. 400 с.; Кн. 2. 728 с.
29. Шевчук В. Пізнаний і непізнаний Сфінкс: Григорій Сковорода сучасними очима : розмисли. Київ : Пульсари, 2008. 528 с.
30. Baldick Ch. The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms. Oxford : Oxford University Pres, 1991. 243 p.
31. Brogi Bercoff D. Historiografia Renesansu i Baroku w krajach słowiańskich. Izabelin : Świat Literacki, 1998. 310 s.
32. Childs P., Fowler R. The Routledge Dictionary of Literary Terms. New York : Routledge, 2006. 280 p.
33. Cuddon J. A. The Penguin Dictionary of Literary Terms and Literary Theory. London : Penguin Books, 1999. 843 p.
34. Eagleton T. Literary Theory : an introduction. Minneapolis : The University of Minnesota Press, 1983. 240 p.
35. Eco U. The Aesthetics of Chaosmos: The Middle Ages of Joys. Harvard University Press, 1989. 96 p.
36. Encyclopedia of Contemporary Literary Theory : approaches, scholars, terms / ed. and compiler I. R. Makaryk. Toronto : University of Toronto Press, 1993. 656 p.
37. Hryhorij Savyc Skovoroda : an Anthology of Critical Articles / ed. By T. E. Bird, H. R. Marshall. Edmonton : Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1994. 344 p.
38. Lewin P. Ukrainian Drama and Theater in the Seventeenth and Eighteenth Centuries. Edmonton : Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 2008. XXXIV ; 218 p.
39. Makaryk I. R. About the Harrowing of Hell: A Seventeenth-century Ukrainian Play in Its European Context. Edmonton : Canadian Institute of Ukrainian Studies Press : Dovehouse Editions, 1989. 231 p.
40. Radyszewśkyj R. Polskojęzyczna poezja ukraińska od końca XVI do początku XVIII wieku, część I : monografia. Kraków : Wyd-wo Oddziału PAN, 1996. 283 s.

КОРОТКИЙ ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Автентичність (грец. autentikos – справжній) **–** справжність, оригінальність пам'ятки давнього письменства.

Автограф (грец. autos – сам, grapho – пишу) **–** текст, власноручно написаний автором, первісний рукопис давньої літератури.

Агіографія (грец. hagios – святий, grapho – пишу) **–** літературний жанр, який розповідаючи про життя святого, давав зразок релігійного подвижництва для наслідування.

Апокриф (грец. apokruphos – прихований, таємний) **–** твори на біблійну тематику, які доповнювали або уточнювали Святе Письмо, але не були канонізовані церквою.

Афоризм (грец. aphorismos – визначення) – влучний, лаконічний вислів, який у зручній для запам'ятовування формі містить глибоку думку.

Байка – поетичний або прозовий дидактичний твір алегоричного характеру, що втілюється в образах людей, тварин, рослин, предметів і явищ навколишнього світу.

Бароко (італ. baroccо – дивний, химерний) – напрям і стиль у літературі та мистецтві європейських країн кінця XVI – початку XVIII ст., якому було властиве зображення напружених протиріч епохи, відсутність ренесансної впевненості у силі людського розуму та діянь, зображення страждань і жахів, поєднання релігійних і світських мотивів, образів, відчуття трагічної приреченості боротьби проти зла. Поетика творів характеризувалася складною метафоричністю, емблематичністю, тяжінням до контрастів, риторизмом, містичним алегоризмом, фантастичною екзотикою.

Біблеїзм – слово чи вислів із Біблії, вживані в художньому тесті.

Братство – громадська організація православного міського населення і духовенства, що об'єднувалися для захисту віри при приходських храмах.

Буколіка (грец. bukolikos – пастух) – твір, що зображує ідеалізоване сільське життя на природі.

Бурлеск (італ. burla – жарт) – різновид комічної поезії та драматургії, для якого характерна свідома невідповідність між змістом і формою, вживання низького стилю у значенні високого, профанація сакрального, гротеск, травестія.

Вертеп (давньослов. – печера) – театральна форма народного мистецтва XVII–XIX ст. Вертепом називають тип народного лицедійства, пересувний ляльковий театр, скриньку для лялькової вистави.

Відродження – див. **Ренесанс.**

Воїнська повість – жанр середньовічної літератури, центральне місце в якому посідають батальні сцени, епізоди військового побуту; фабульною основою виступають реальні або легендарні історичні події. Була важливою формою

поширення патріотичних ідей, звеличення воїнських чеснот: мужності, самовідданості, вірності вітчизні, сміливості тощо.

Геральдична поезія (лат. heraldus – оповісник) – твори, що пояснюють символічне значення гербів держав, міст, визначних родів.

Грамота – вид ділових документів X–XVII ст. у східних слов'ян.

Гуманізм (лат. humanus – людський, людяний) – головний напрям світської думки епохи Відродження. На відміну від середньовічного релігійного світогляду, в основі якого був Бог, у гуманістів провідне місце посідала людина. Заперечуючи релігійно-аскетичні ідеї про гріховність плоті і земного життя, гуманісти розглядали людину як частину природи і проголошували її право на задоволення земних потреб, ідеї свободи особи, справедливого суспільства, а спонукальну причину діяльності людини вбачали у її прагненні до насолоди. Ці положення і склали ядро ідей гуманізму.

Декламація (лат. declamare – вправлятися у виголошенні промов) – коротка композиція чи підбірка віршів на церковно-релігійну тематику.

Діалог (грец. dialogos – бесіда, розмова) – невеличка п'єска шкільної драматургії на церковно-релігійну тематику, що будувалася як розмова двох осіб, в якій твори пов'язувалися між собою і формально, і за змістом.

Діаріуш (польс. diariusz – щоденник) – різновид щоденника, автор якого розповідає про факти свого життя у відповідному соціальному і національному контексті, своєрідний психологічний портрет автора.

Духовний вірш – твір релігійного характеру, який адаптував книжні псалми і канти до розуміння пересічного слухача. Авторами духовних віршів були церковні діячі, вчителі й учні шкіл, мандрівні дяки.

Елегія (грец. elegos – скарга, плач) – ліричний жанр, основною темою якого є сумні роздуми про долю, становище у суспільстві, стосунки між людьми.

Емблема (грец. emblema – вставка, рельєфна оздоба) – графічно-літературний твір, що умовно, символічно виражає певне поняття, ідею. Мала трьохчленну будову: зображення окремих предметів чи їх сполучень, міфологічних, біблійних чи історичних фігур; девіз, яким розкривався смисл зображення; пояснювальний підпис.

Епіграма (грец. epigramma – напис) – лаконічний жанр сатиричної поезії дотепного, дошкульного змісту з несподіваною, градаційно завершеною кінцівкою.

Епітафія (грец. epitaphios – надгробне слово) – надмогильний напис у віршах чи в прозі, пов'язаний у давній українській літературі з культом мертвих.

Євангеліє (грец. – добра звістка) – християнські твори про життя, смерть, воскресіння Ісуса Христа, життя апостолів і перших християн. До Нового Заповіту Біблії увійшло канонічне тетраєвангеліє, тобто чотири Євангелія – від Матвія, Марка, Луки, Іоанна. Крім канонічних Євангелій існують апокрифічні.

Житійна драма – див. **Міракль**

Інтерлюдія (лат. inter – між, ludus – гра) – комічна музична композиція з танцювальними номерами, яка виконувалася між актами шкільної драми.

Інтермедія (лат. intermedius – проміжний, середній) – драматургічний етюд чи сценка переважно розважального характеру, які виконувалися між актами шкільної драми.

Ісихазм (грец. hesychia – спокій, безмовність) – містичне вчення православних монахів про спосіб досягнення стану блаженного спілкування з Богом шляхом безмовної молитви заради споглядання Божественного світла.

Історичний вірш – вірш, у якому змальовано конкретні історичні події або осмислюється історія вцілому.

Кант (лат. cantus – спів, пісня) – хвалебна урочиста пісня духовного або світського характеру.

Козацькі літописи – історико-літературні твори, що виникли в козацькому середовищі і відображали його ідеологію, бачення історичних подій. Назва усталилася ще у XVII ст., коли під терміном «козацький» розуміли «український». Термін «літописи» тут вживається умовно, оскільки ці твори поєднують в собі риси різних жанрів, розраховані на широке коло читачів і несуть у собі потужний публіцистичний заряд.

Компіляція (лат. compilatio – крадіжка, грабіж) – неоригінальна, несамостійна праця, зведена до запозичень із чужих творів. Поширена в давній літературі, зокрема в літописанні, белетристичних та дидактичних збірниках.

Культурно-історична епоха – хронологічно окреслений історичний період, у контексті якого певні художньо-естетичні й літературні тенденції народжуються, досягають найвищого рівня розвитку і в результаті подальшої еволюції мистецтва слова вичерпують себе, трансформуються в інші, що є їх логічним продовженням або запереченням. Кожна епоха поєднує в собі елементи попередньої, нинішньої, а також тенденції майбутньої.

Курйозний вірш (лат. curiosus – повтор, поворот) – вишуканий за формою поетичний твір, якому властивий синтез зорових та слухових елементів, узгоджених зі змістом (фігурний вірш, паліндром, рак, луна, піфагорійський вірш тощо). В українській літературі поширилися в добу бароко.

Літопис – різножанровий синкретичний історико-мемуарний літературний твір, в якому розповідь велася за роками. Названий жанр за фразою «В літо…» («В рік…»), що зустрічається в «Повісті минулих літ».

Мандрівні дяки – студенти братських шкіл, колегій, Києво-Могилянської академії в XVII–XVIII ст., які під час канікул, або перервавши навчання, влаштовувалися на різні роботи, зокрема вчителювати приватно чи при церкві. Завдяки їм на селі була доступна початкова освіта. Також складали і поширювали орації, травестії, бурлескні вірші, різдвяні, великодні, світські пісні, розігрували вертеп.

Мемуари (лат. memoria – пам’ять) – жанр, близький до історичної прози, наукової біографії, документально-історичних нарисів, нотатки про події минулого, свідком чи учасником яких був автор.

Міракль (лат. miraculum – чудо) – жанр середньовічної віршованої драми на сюжети житій святих. Інша назва творів цього типу – житійна драма.

Містерія – (грец. misterion – таємниця, таїнство) – середньовічна європейська драма XIV – XVI ст. на біблійний сюжет, яку розігрували перед найбільшими релігійними святами – Різдвом, Великоднем.

Мораліте (фр. moralis – моральний) – драматичний твір повчального характеру, дійовими особами якого переважно були персоніфіковані алегорії, що уособлювали абстрактні поняття гріхів та християнської доброчинності.

Ораторська проза (лат. oro – говорю) – церковне красномовство, що оформлене у жанрі проповіді, призначеної для проголошення або читання.

Паломник (лат. palma – пальма) – мандрівнк до Святої землі – місць, які мають конкретні географічні параметри на Близькому Сході і пов’язані з народженням, життям, стражданнями, смертю і воскресінням Ісуса Христа. На згадку і доказ своєї мандрівки вони приносили пальмову гілочку. На Русі їх також називали «каліками перехожими», «калічищами» (від лат. Caligae – солдатське взуття римлян, короткі чоботи), «пілігримами» (від лат. Peregrinus – мандрівник).

Паломницька проза – художній опис мандрівником географічних, етнографічних, соціальних особливостей країн, у яких йому довелося побувати.

Панегірик – (грец. panegyrikos logos – урочиста промова) – поетичний твір, найхарактернішою ознакою якого є вихваляння та уславлення визначної події чи подвигів видатної людини.

Патерик (лат. pater – батько) – некалендарна збірка агіографічних творів. На відміну від житій розкрито не все життя подвижника, а лише найзначніші його епізоди, подано опис чудес і видінь. Новели патерика можуть розташовуватися в алфавітному або географічному порядку.

Повчання – різновид ораторсько-повчальної прози київоруської доби, написаний у формі звернення старшої людини до дітей та нащадків і містить настанови їм.

Поетика (грец. poietike – майстерність творення) **–** навчальна дисципліна в давніх навальних закладах, що передбачала викладання правил віршування, написання драматичних творів та використання у літературі різноманітних художніх прийомів. Поетиками називали і підручники з цієї навчальної дисципліни.

Полеміка (грец. polemikos – ворожий, войовничий) – зіткнення різних поглядів під час обговорення будь-яких питань, гостра суперечка, дискусія.

Полемічна література (грец. polemikos – ворожий, войовничий) – сукупність творів теологічного та публіцистичного характеру, поява яких викликана полемікою з приводу розколу християнської церкви на православну та католицьку.

Послання – твір ораторсько-повчального жанру, в якому порушуються важливі питання християнської моралі. Написаний як звернення до певної особи чи багатьох осіб.

Проповідь – жанр ораторсько-публіцистичної прози, який виголошується духівником із метою повчання мирян у дусі християнського благочестя.

Псалом (грец. psalmos – пісня) – пісня релігійного змісту.

Редакція (лат. red – знову, action – дія) – рукописна версія пам'ятки, в яку при переписуванні вносилися істотні зміни, що позначилися на композиції, манері викладу, змістові, ідейному спрямуванні твору.

Ренесанс (лат. renascor – відроджуюсь) – епоха в історії європейської культури та мистецтва XIV–XVI ст., яка прийшла на зміну Середньовіччю. Головною тенденцією розвитку мистецького і соціального життя вважалося відродження античності. Спостерігається посилення інтересу до рідної культури, історії, мови, пробудженню національної самосвідомості, розумінню необхідності широкого розвитку освіти і науки.

Риторика (грец. rhetorike techne – ораторське мистецтво) – наука красномовства, що вивчала закони побудови прозового тексту.

Середньовіччя – назва періоду в історії письменства між античністю та Ренесансом. В українській літературі тривало з IX до XVII ст. Письменству цього періоду властива перевага жанрового канону над індивідуальною творчістю, трактування мови як сакрального явища, використання фольклорних мотивів, образів, що втілювали колективну свідомість, відсутність чіткого розмежування усної й писемної творчості. Слід відрізняти від культурологічного поняття «середні віки», яке охоплює IV–XVIII ст.

Синаксар (грец. synaksarion – збірник) – календарний збірник агіографічних творів, своєрідна релігійна хрестоматія, що містила короткі житія найзначніших християнських святих, повчання.

Список – рукописна версія пам'ятки, в яку при переписуванні вносилися неістотні зміни, що не впливали на первинний творчий задум автора.

Травестія (італ. travestire – перевдягатися) – різновид бурлескної поезії, сформований переробками творів, серйозних, героїчних за змістом та відповідних за формою, у твори комічного характеру, в яких використовуються прозаїзми, жаргонізми, вульгаризми, притаманні низькому стилю.

Ходіння – див. **Паломницька проза**

Хроніка (грец. chronika – літопис) – історико-мемуарний твір, у якому історичні події, сучасником яких був автор, відтворювалися у часовій

послідовності. На відміну від літопису, де архітектонічний поділ здійснювався за роками («В літо …»), хроніки компонувалися за періодами владарювання того чи іншого діяча.

Хронограф (грец. chronos – час, grapho – пишу) – один із типів історіографічної книжки в давній літературі. Це узагальнюючий твір, в якому насамперед висвітлюється світова історія (на відміну від літописів і хронік, об'єктом яких є історія конкретних держав чи земель). Разом із тим, чимало літописів і хронік розпочиналися саме короткими переказами всесвітньої історії.

Четьї мінеї (давньослов. четьи – призначений для читання, грец. mineos – місячний) – календарний збірник агіографічних творів, що розташовувались за днем і місяцем ушанування певного святого. Призначався для щоденного читання. Складався з 12 частин (за кількістю місяців у році).

Шкільна драма – твори драматичної літератури XVII–XVIII ст., написані в навчальних закладах викладачами та учнями з метою навчання і виховання.

Щоденник – літературно-побутовий жанр, що фіксує побачену, почуту, внутрішньо пережиту подію, яка щойно сталася. Щоденник пишеться для себе і не розрахований на публічне сприйняття.

Навчально-методичне видання
(українською мовою)

Горбач Наталія Вікторівна

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ IX–XVIII СТОЛІТЬ

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра
спеціальностей «Середня освіта» освітньої програми «Середня освіта (Українська мова і література)» та «Філологія» освітньої програми «Українська мова та література»

Рецензент *Т. В. Хом'як*
Відповідальний за випуск *Н. В. Горбач*
Коректор *Н. В. Горбач*